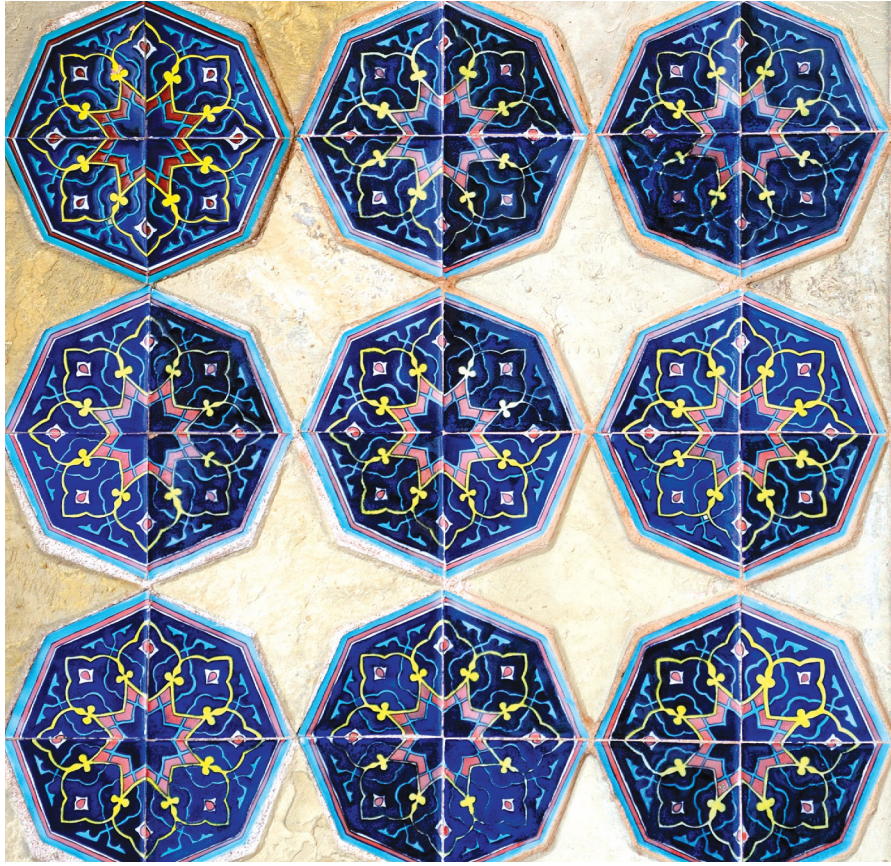

AVRASYA ETÜDLERİ

62/2023-1

T.C. KÜLTÜR VE TURİZM
BAKANLIĞI

 TİKA

AVRASYA ETÜDLERİ

d e r g i s i ■

62/2023-1

AVRASYA ETÜDLERİ / EURASIAN STUDIES

Yıl Year: 29 • Sayı Issue: 62 (2023-1) • ISSN 1300-1604

TİKA Adına Sahibi / Owner
Dr. Serdar ÇAM / Bakan Yardımcısı

Yayın Kurulu / Editorial Board

Serkan KAYALAR
Dr. Rahman NURDUN
Sibel ÖZKAYA YILMAZ
Dr. Tolga KESKİN

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Managing Director
Sibel ÖZKAYA YILMAZ

Editör / Editor In Chief
Dr. Rahman NURDUN

Editör Yardımcıları / Assistant Editors

Ömer GÜNDOĞDU
Merve ODUNCU
Uğur BİRLİK

Tasarım / Design
Kuban Matbaacılık Yayıncılık

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Birol AKGÜN	• Türkiye Maarif Vakfı
Prof. Dr. Mehmet AKKUŞ	• Ankara Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Bülent AKYAY	• Trakya Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa BALCI	• İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Kudret BÜLBÜL	• Ankara Medipol Üniversitesi
Prof. Dr. Ridvan CANIM	• Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer ÇAHA	• İstanbul Ticaret Üniversitesi
Prof. Dr. Uğur DOĞAN	• Yıldız Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Üyesi Mehmet DOĞAN	• Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Hamit ERSOY	• Dışişleri Bakanlığı
Prof. Dr. Saadettin GÖMEÇ	• Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Ramazan GÖZEN	• Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer Soner HUNKAN	• Trakya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Şükrü İNAN	• İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Ramazan KAPLAN	• Yükseköğretim Kurulu
Prof. Dr. Aşkın KOYUNCU	• Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Prof. Dr. Bekir Berat ÖZİPEK	• İstanbul Medipol Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Cengiz SAMUR	• Kırıkkale Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf TEKİN	• Milli Eğitim Bakanlığı
Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN	• Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Nasuh USLU	• Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet UZUN	• Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Dr. Ekrem YILDIZ	• Kırıkkale Üniversitesi

YAYININ İDARE ADRESİ / EDITORIAL OFFICE

TİKA, GMK Bulvarı No:140 Çankaya-ANKARA
Tel: +90(312)9397000 • Faks: +90(312)9397515-16
avrasyaetudleri@tika.gov.tr • www.tika.gov.tr

BASKI / PRINT

Baskı Yılı / Print Year: 2023

Baskı Yeri / Print Address: Kuban Matbaacılık Yayıncılık
İvedik Osb. Matbaacılar Sit. 1514. Sk. No: 20 Yenimahalle/ANKARA

Avrasya Etüdleri hakemli bir dergidir. TÜBİTAK/ULAKBİM SBVT tarafından taranmakta ve dizinlenmektedir.

Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı tarafından yılda iki kez yayımlanır.

Dergide ifade edilen görüş ve fikirler yalnızca yazarlarına aittir,

Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığının düşünce ve politikasını yansıtan metinler olarak değerlendirilemez.

Para İle Satılmaz

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Erkan YILMAZ
5-34

ULUSLARARASI HUKUKTA KUVVET KULLANMA İLKESİNE GÖRE DAĞLIK
KARABAĞ'A AZERBAJCAN'IN ASKERİ MÜDAHALESİ
AZERBAIJAN MILITARY INTERVENTION IN NAGORNO-KARABAKH
ACCORDING TO THE PRINCIPLE OF USING FORCE IN INTERNATIONAL LAW

Dilruba KURUT
35-65

ÇİN'İN BALKAN POLİTİKASI:
KUŞAK-YOL PROJESİ'NİN BÖLGEYE ETKİLERİ
THE BALKAN POLICY OF CHINA: THE IMPACTS OF THE BELT AND
ROAD PROJECT ON THE REGION

Gamze ATAK ABUKAN
67-105

SAHRA ALTI AFRİKA'DA KADIN VE KALKINMA:
BİRLEŞMİŞ MİLLETLER KALKINMA PROGRAMI MERKEZLİ BİR İNCELEME
WOMEN AND DEVELOPMENT IN SUB-SAHARAN AFRICA: A UNITED
NATIONS DEVELOPMENT PROGRAMME CENTERED ANALYSIS

Ali KAYA
107-139

AFTER 25 YEARS OF TÜRKİYE'S OPENING TO
(ŞUB-SAHARAN) AFRICA: FROM ENDEAVOURS TO STATE POLICY
TÜRKİYE'NİN (SAHRA ALTI) AFRİKA'YA AÇILIMINDA 25 YILIN ARDINDAN:
GİRİŞİMLERDEN DEVLET POLİTİKASINA

KİTAP TANITIM / BOOK PROMOTION

Kaan SERTOK
141-145

1774'TEN GÜNÜMÜZE TÜRK DIŞ POLİTİKASI

ULUSLARARASI HUKUKTA KUVVET KULLANMA İLKESİNE GÖRE DAĞLIK KARABAĞ'A AZERBAIJAN'IN ASKERİ MÜDAHALESİ

AZERBAIJAN MILITARY INTERVENTION IN NAGORNO-KARABAKH ACCORDING TO THE PRINCIPLE OF USING FORCE IN INTERNATIONAL LAW

Erkan YILMAZ*

ABSTRACT

This study examines whether Azerbaijan has the right to use the principle of "self-defense" in Article 51 of the UN Treaty, which is one of the exceptions to the use of force in international law, against Armenia in the Karabakh conflict. After examining the doctrine of just war, which is the historical infrastructure of self-defense, the emergence process of the principle of self-defense was discussed and the usability of this principle for Azerbaijan was tried to be revealed. The main argument of the study is that Azerbaijan can resist the attacks of Armenia based on this principle. Azerbaijan's use of force in self-defense can be attributed to three factors. The first of these is the administrative and political status of the Nagorno-Karabakh Autonomous Region according to the USSR Constitution, and the second is the resolutions of 822, 853, 874 and 884 taken by the UN Security Council during the First Karabakh War. Finally, although there are occasional armed conflicts on the front line, Armenia's armed attack on civilian settlements on September 27, 2020 caused it to turn into a full-blown hot war. These four factors provide the conditions for the use of the right of self-defense. Based on these factors, this study will try to justify Azerbaijan's right for the use of force in self-defense.

Keywords: Use of Force in International Law, Just War, United Nations, Azerbaijan, Armenia.

ÖZ

Bu çalışma uluslararası hukukta kuvvet kullanmanın istisnalarından olan BM Antlaşması'nın 51. maddesinde yer alan "meşru müdafaa" ilkesinin Azerbaycan açısından Karabağ sorununda Ermenistan'a karşı kullanılma hakkının olup olmadığını incelemektedir. Meşru müdafaa'nın tarihsel alt yapısı olan haklı savaş doktrini incelendikten sonra meşru müdafaa ilkesinin ortaya çıkış süreci ele alınmış ve bu ilkenin Azerbaycan açısından kullanılabilirliği ortaya konmaya çalışılmıştır. Çalışmanın temel savı Azerbaycan'ın bu ilkeye dayalı olarak Ermenistan'ın saldırılarına karşı koyabileceğidir. Azerbaycan'ın meşru müdafaa kapsamında kuvvet kullanması üç faktöre dayandırılabilir. Bunlardan ilki, Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin (DKÖB) SSCB Anayasası'na göre idari ve siyasi statüsü, ikincisi bu statü devam ederken başlayan I. Karabağ Savaşı'nda BM Güvenlik Konseyi'nin almış olduğu 822, 853, 874, 884 sayılı dört karar ve son olarak cephe hattında zaman zaman silahlı çatışmalar olsa da bunun 27 Eylül 2020 tarihinde tam bir sıcak savaşa dönüşmesine neden olan Ermenistan'ın sivil yerleşim yerlerine yönelik silahlı saldırılarının meşru müdafaa hakkının kullanılma şartlarını sağlamış olmasıdır. Bu çalışma, bu faktörlere dayalı olarak Azerbaycan'ın meşru müdafaa hakkını nasıl kullanacağını göstermeye çalışacaktır.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma, Haklı Savaş, Birleşmiş Milletler, Azerbaycan, Ermenistan.

*Ticaret Bakanlığı, Dr.

E-Posta: erkanyilmaz@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-7016-8242

Makale Atf Bilgisi: YILMAZ Erkan, (2022).

Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma İlkesine Göre Dağlık Karabağ'a Azerbaycan'ın Askeri Müdahalesi, Avrasya Etüdleri

Gönderim Tarihi: 10.11.2022 Kabul Tarihi: 29.11.2022

Giriş

Savaş, tarihsel süreç içinde toplumları ve toplumların oluşturduğu siyasal süreçleri önemli oranda etkilemiş bir olgudur. İlk çağlardan beri savaş ile ilgili düşüncelere yer verilmiş ve tartışılmıştır. Savaş'ın bir boyutu olarak ele alınan kuvvet kullanmanın da temelini oluşturan “haklı savaş”, devletlerin siyasal amaçlarını gerçekleştirmek amacıyla zor kullanmanın hangi durumlarda haklı olarak görülebileceği, haklı bir amaç için kullanılsa da zor kullanımını engellemeye çalışan tüm düşünce ve pratikleri kapsamaktadır.

Kuvvet kullanmanın felsefi temellerinin atıldığı Antik Yunan ve Roma'da “haklı savaş/bellum justum” ve “haksız savaş/bellum injustum” çok sayıda tartışılmıştır. Roma İmparatorluğu'nun ortadan kalkmasıyla “haklı savaş” ilkesi kilise tarafından da kabul edilmiştir. Saint Augustine'nin ilkeleri Thomas Aquinas tarafından daha ileri bir düzeyde geliştirilmiştir¹. Modern ulus devletlerle birlikte modern uluslararası hukuk da ortaya çıkmıştır. Bu dönemle birlikte haklı savaş doktrini üzerindeki kilise ve dinsel yorum zayıflamış doktrin büyük ölçüde laikleşerek ileri düzeyde gelişmeler kaydetmiştir. Suarez ile birlikte dinsel farklılıkların artık bir savaş nedeni olmayacağı görüşü kabul edilmeye başlanmıştır.

16. yüzyıldan itibaren haklı savaş doktrini devletlerin savaş ilanı kararları üzerindeki etkisini tamamen kaybetmiştir. Ulus devletlerin ortaya çıkmasıyla birlikte savaş devletlerin egemenliğinin bir gereği olarak sahip oldukları doğal bir hak olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle devletler için kuvvete başvurmak egemenliklerinin bir gereği olarak görülmüş ve 19. yüzyılın başlarına kadar da bu görüş geçerliliğini korumuştur. Ancak bu arada gerçekleşen başka gelişmeler bu anlayışın yeniden değerlendirilmesini zorunlu hale getirdi. XX. yüzyılın başlarında gerçekleştirilen teknolojik gelişmelerin savaşlarda kullanılması savaşın dışında kalan sivillerin yaşamını doğrudan etkilemeye başladı. Sivillerin savaşlardan doğrudan etkilenmesi ilk defa savaşın siyasi olarak tartışılmasına neden oldu. Ancak devletler kendileri için doğal gördükleri böyle bir haktan hemen vazgeçmediler. Bunun yerine, savaşa varmayan kuvvet kullanma yollarını misilleme, barışçı abluka gibi farklı biçimde adlandırma ve savaştan ayırma yollarını seçtiler. Devletler ikinci olarak da gereklilik ve haklı neden kavramlarını yeniden öne çıkarmaya başladılar. Böylece devletler haklarından vazgeçmeden, uygulamalarını savaş adıyla değil, başka isimler altında gerçekleştirmeğe başlamışlardır².

1 Fatma Taşdemir, *Uluslararası Terörizme Karşı Devletlerin Kuvvete Başvurma Yetkisi*, USAK Yayınları, Ankara, 2006, s. 96.

2 Funda Keskin, *Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma: Savaş, Karşıma ve Birleşmiş Milletler*, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara, 1998, s. 29.

I. Dünya Savaşı'nda kayıpların çok yüksek olması ve sivillerin de bundan etkilenmesi uluslararası barışın korunması için adım atılmasına neden oldu ve 1920'de Milletler Cemiyeti (MC) kuruldu. MC'nin getirdiği düzenlemeye göre devletlerin artık aralarındaki sorunları çözmeleri için barışçıl yollara başvurmaları zorunlu hale getirilmiş ve bunların başarısız olması durumundaysa savaşa başvurulabileceği kabul edilmiştir. MC Antlaşması kuvvet kullanılmasının kısıtlanmasına yönelik önemli düzenlemeler getirmiş ancak devletlerin savaşa başvurma haklarını tamamen ortadan kaldırmamıştır. Savaşın kesin olarak yasaklanması ile ilgili boşluk, "Savaşı Ulusal Politikanın Bir Aracı Olarak Yasaklayan Kellogg-Briand Paketi"nin 27 Ağustos 1928 tarihinde imzalanmasıyla doldurulmuştur. Pakt, 1928-1945 arası dönemde savaşı yasaklayan bir örf ve adet hukuku kuralının oluşmasında önemli bir role sahiptir.

MC Statüsü ve Kellogg-Briand Paketi'nde ki düzenlemelerin her ikisinin de sadece savaşın yasaklanmasına ilişkin hükümler içermesi, savaş niteliği taşımayan kuvvet ya da silahlı kuvvet kullanılmasını yasak kapsamı dışında bırakmaktaydı. Bu düzenlemelerin her ikisinin de II. Dünya Savaşı'nı engelleyememesi, savaş sonrasında kuvvet kullanılması ile ilgili daha ayrıntılı düzenlemeler yapılmasına neden olmuştur. II. Dünya Savaşı sonrası Birleşmiş Milletler (BM) Kurucu Antlaşması (Statüsü), daha önce yapılan düzenlemelerdeki eksikleri de dikkate alarak savaş kavramı yerine "kuvvet tehdidi ya da kuvvet kullanma" (threat or use of force) kavramını kullanmış ve kuvvet kullanma ile ilgili daha somut düzenlemeler getirmiştir. BM Statüsü'nün 1. madde BM'nin amaçlarını sıralayarak 2. madde 4. Paragraf ise, "Tüm üyeler, uluslararası ilişkilerde gerek herhangi bir başka devletin toprak bütünlüğüne ya da siyasal bağımsızlığına karşı, gerek Birleşmiş Milletler'in amaçları ile bağdaşmayacak herhangi bir biçimde kuvvet kullanma tehdidinde ya da kuvvet kullanılmasına başvurmadan kaçınırlar" denilmektedir³.

BM Statüsü'nün 2(4) maddesi ile getirilen kuvvet kullanma yasağı için dört istisna belirlenmiştir. Bunlar, meşru müdafaa, Statü'nün VII. Bölümünde düzenlenen Güvenlik Konseyi kararı ile kuvvet kullanma, BM Güvenlik Konseyi'nin faaliyete geçmesine kadar beş daimi üyenin kuvvet kullanması ve II. Dünya Savaşı'ndaki düşman devletlere karşı kuvvet kullanılması.

Bu çalışmada kuvvet kullanmanın tarihsel süreçte gösterdiği gelişmeler ele alınarak BM Statüsü ile getirilen kuvvet kullanma ve Statü'nün 51. maddesi kap-

3 Malcolm N. Shaw, *Uluslararası Hukuk*, (çev. Yücel Acer, İbrahim Kaya, M. Turgut Demirtepe, G. Engin Şimşek). Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA), Ankara, 2018, s. 818.

samında kuvvet kullanmanın istisnası olan “meşru müdafaa” hakkı kapsamında Azerbaycan’ın Dağlık Karabağ’a müdahalesi incelenmiştir. Bu amaç doğrultusunda öncelikle, Dağlık Karabağ’ın tarihsel olarak Azerbaycan ile olan siyasi ve idari statüsü ile I. Karabağ Savaşı’nda devam eden statüsü incelenmiştir. Bu statüye bağlı olarak Ermenistan’ın askeri müdahalesinin Azerbaycan açısından meşru müdafaa kapsamında değerlendirilip değerlendirilmeyeceği uluslararası hukuk bağlamında irdelenmiştir. Buna göre özellikle Güvenlik Konseyi’nin Dağlık Karabağ ile ilgili almış olduğu kararlar ve diğer uluslararası kuruluşların aldığı kararlar dikkate alınarak Ermenistan’ın silahlı saldırılarının 27 Eylül 2020 tarihinde tam bir savaşa dönüşmesiyle başlayan II. Karabağ Savaşı’nda Azerbaycan’ın askeri müdahalesinin meşru müdafaa kapsamında değerlendirilip değerlendirilmeyeceği üzerinde durulmuştur.

Çalışma, Azerbaycan’ın Ermenistan’ın silahlı saldırılarına karşılık vermesinin uluslararası hukukta kuvvet kullanmanın istisnası olan meşru müdafaa kapsamında olduğunu iddia etmektedir. Bu iddianın güçlenmesinde üç faktör etkilidir. Bu faktörlerden birincisi, Dağlık Karabağ’ın SSCB anayasasına göre Azerbaycan’a bağlı statüsü ve bu statünün I. Karabağ Savaşı’nda da devam etmesi, ikinci faktör Ermenistan’ın Dağlık Karabağ ve diğer Azerbaycan topraklarına yönelik askeri saldırıları sonrasında Güvenlik Konseyi’nin aldığı 822, 853, 874, 884 sayılı kararlar ve üçüncü olarak da Ermenistan’ın silahlı saldırılarının meşru müdafaa hakkının kullanılma şartlarını sağlamasıdır.

1. Birleşmiş Milletler (BM) Öncesi Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma

19. yüzyılın başlarına kadar devletler savaşların kaçınılmaz olduğunu düşünmekteydiler. Savaşlar da tabiat olayları gibi kontrol edilmesi mümkün olmayan olaylar gibi görülmekteydi. Bu düşünce savaşın, hukuk alanından çıkmasına neden olmuştur. Savaşların sonuçlarına bazı hukuki düzenlemeler yapılabilecek ancak tabiat olaylarının hukuki olarak düzenlenemeyeceği gibi savaşın oluşumu da hukuki olarak düzenlenemeyecektir.

Savaşın, hukukun düzenleme konusu olamayacağı görüşüne rağmen “haklı savaş” (*just war*) düşüncesi tarihsel olarak çok eskilere dayanmaktadır. Bu kavram, Roma İmparatorluğu’nun Hristiyanlığı kabul etmesinden sonra Hristiyanların barışseverlikten uzaklaşmaları neticesinde doğmuştur. Haklı savaş kavramı Roma ve Yunan felsefesinden izler taşımasının yanında düzenli bir toplum için nihai bir yaptırım olarak görülmüştür. St. Augustine, suçlu tarafın zararı telafi etmeyi kabul etmediği durumlarda hak ihlalinin doğan mağduriyetin intikamı üzerinden

haklı savaşı tanımlamıştı. Savaş, fazlasını elde etmek amacıyla değil, haksızlıkları cezalandırmak ve barışı sağlamak için yapılırdı. Saldırgan davranış haksız olarak görülür ve şiddet eylemi sıkı bir biçimde kontrol edilmek zorunda idi⁴. 13. Yüzyılda Thomas Aquinas, haklı savaşa Augustine'den sonra moral boyutunun yanında siyasal bir boyut da katmıştır. Aquinas da haklı savaşın *jus ad bellum* boyutu ile yani savaşın hangi durumda haklı olacağını belirlemeye yönelik kurallarla daha fazla ilgilenmiş ancak savaş sırasında masum insanların öldürülmesi konusunda uyulması gereken kuralları belirleyen *jus in bello*'ya da katkılar sağlamıştır. Aquinas'a göre, savaşın haklı olarak görülmesi için üç koşulun varlığı gerekliydi: haklı bir neden, tek bir merkezden örgütleyip sürdürebilecek bir otoritenin varlığı ve iyi niyettir⁵.

15. ve 16. yüzyıl uluslararası hukukun kurucuları arasında da genel kabul gören görüş savaşın haklı bir nedene dayanması gereğidir. Ünlü İspanyol hukukçu Vitoria, her yanlış davranışın savaş nedeni sayılmayacağı görüşünü vurgulamıştır⁶. Bir toplumun diğer bir topluma açacağı savaşı hiçbirinden ödün verilemeyecek üç ölçüte bağlamıştır: Haklı neden, meşru otorite ve iyi niyet⁷. Buna benzer olarak Suarez de devletlerin kuvvet kullanmadan önce karşı tarafa haklı bir neden göstermek ve zararlarının karşılanmasını istemek zorunda olduklarını belirtmiştir⁸. Ulusların haklarını silahlı güce dayalı olduğu görüşünü onaylamayan Suarez, prestij ve zenginlik elde etmenin savaş için haklı bir neden sayılmayacağını ileri sürmüştür. Ayrıca dinsel farklılıklarında haklı savaş nedeni olamayacağını ifade etmiştir⁹.

Avrupa'da ulus devletlerin ortaya çıkması haklılığın dayanakları açısından haklı savaş kavramını önemli değişimlere uğratmıştır. Bu dönemden sonra savaşı meşru kılan şey devletin egemenliği ile ilişkilendirilmeye başlanmıştır¹⁰. Uluslararası hukukun önemli isimlerinden sayılan Hollandalı hukukçu Hugo Grotius, Savaş ve Barış Hukuku (De Jure Belli Ac Pacis) adlı eserinde haklı savaş kavramına önem-

4 Malcolm N. Shaw, *Uluslararası Hukuk*, (çev. Yücel Acer, İbrahim Kaya, M. Turgut Demirtepe, G. Engin Şimşek). Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA), Ankara, 2018, ss. 815-816.

5 Fulya A. Ereker, "İlkçağlardan Günümüze Haklı Savaş Kavramı", *Uluslararası İlişkiler*, 1(3), 2004, s. 12.

6 Yücel Acer ve İbrahim Kaya, *Uluslararası Hukuk Temel Ders Kitabı*, Seçkin Akademik ve Mesleki Yayınlar, İstanbul, 2020, s. 328.

7 Cemal B. Akal, *Modern Düşüncenin Doğuşu: İspanyol Altın Çağı*, Dost Kitabevi, Ankara, 2003, s. 61.

8 Yücel Acer ve İbrahim Kaya, *Uluslararası Hukuk Temel Ders Kitabı*, s. 328.

9 Fulya A. Ereker, "İlkçağlardan Günümüze Haklı Savaş Kavramı", s. 18.

10 Yücel Acer ve İbrahim Kaya, *Uluslararası Hukuk Temel Ders Kitabı*, s. 328.

li katkılarda bulunmuştur. Savaşı, “anlaşmazlıkları zorlama yollarına başvurarak çözmeye girişenlerin karşılıklı durumu” olarak tanımlamıştır¹¹. Grotius, savaş için tek haklı neden olarak kendisine karşı savaş açılan tarafın daha önce bir haksızlık yapmış olması gerektiğini ifade etmiş ve savaşı haklı gösteren nedenleri şöyle sıralamıştır: bizim olanı savunma, bize borçlu olunan şeyi elde etmeye çalışma ve cezalandırma¹².

16. ve 17. yüzyılda haklı savaş kuramının gelişimiyle birlikte modern ulus devletlerin ortaya çıkması ve bunların egemenliklerinin kabulü kuramın hızlı bir biçimde gerilemesine neden olmuştur¹³. Ulus devletlerin uluslararası sistemdeki mücadelesi savaşın neredeyse her konuda başvurulacak bir seçenek halini alması haklı ve haksız savaş arasındaki ayrımın erozyona uğramasına neden olmuştur. Bu dönemle birlikte savaşa başvurmak ulus devletlerin egemenliğinin bir parçası olarak görülmeye başlanmıştır. Devletler arasında yapılan ikili anlaşmalarda tarafların birbirlerine karşı savaşa başvurmayacaklarına dair hükümler eklemesi savaşın genel uluslararası hukuk açısından meşru sayıldığına göstergesi olarak değerlendirilmiştir. Ancak ortaya çıkan bu durum uluslararası hukukta ciddi bir çelişkinin varlığına işaret ediyordu. Savaşın meşru kabul edilmesi aynı zamanda ulus devletlerin egemenlik haklarına bir tehdit içermekteydi. Halbuki hukukun somut işlevlerinden birisi unsurlarının temel haklarını korumasıdır. Devletlere silahlı güç kullanma hakkının verilmesi silah kullanılan devletin temel hakkı olan var olma hakkının ortadan kaldırılması sonucunu ortaya çıkaracaktı¹⁴.

Ulus devletlerin giderek güç kazanması ve güç mücadelesinin artmasıyla birlikte haklı savaş kuramı artık felsefe ve teoloji alanlarına hapsedilmiş, savaş artık siyaset bilimi ve devletlerarası ilişkilerde farklı bir biçimde ele alınmıştır. Niccolò Machiavelli ile birlikte haklı savaş doktrini, Ortaçağ'daki görüşlerden, Rönesans hümanistleri ve Aydınlanma idealistlerinin düşüncelerinin ötesine geçerek günümüzde bile etkinliğini koruyan bir yapı oluşturmuştur. Ulus devlet ya da ulusal çıkarlar için savaşı haklılaştırma Machiavelli ile birlikte modern dönemin de temel belirleyici olgusu olmuştur¹⁵. 16. yüzyılda Machiavelli ile başlayan güç ve egemenliği merkeze alan yaklaşım 17. yy'da Thomas Hobbes Leviathan'da

11 Hugo Grotius, *Savaş ve Barış Hukuku* (De Jure Belli Ac Pacis), (çev. Seha L. Meray), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1967, s. 17. <https://docplayer.biz.tr/35783603-Savas-ve-baris-hukuku.html>, Erişim: 25.08.2021

12 Hugo Grotius, *Savaş ve Barış Hukuku* (De Jure Belli Ac Pacis), s. 51.

13 Fulya A. Ereker, “İlkçağlardan Günümüze Haklı Savaş Kavramı”, s. 22.

14 Yücel Acer ve İbrahim Kaya, *Uluslararası Hukuk Temel Ders Kitabı*, s. 328.

15 Fulya A. Ereker, “İlkçağlardan Günümüze Haklı Savaş Kavramı”, s. 23.

devletlerarası ilişkileri “doğa durumu” olarak tanımlamış ve savaşı da “herkesin herkesle savaştığı” doğa durumunun bir parçası olarak kabul etmiştir¹⁶. 18. yüzyıl ise Aydınlanmanın iyimser ve ilerlemeci düşüncesinin etkisinde evrensel barış planlarının yapıldığı bir dönem olarak görülebilir. Bu dönem barış planlarının en ünlüsü Immanuel Kant’a aittir. Kant, “haklı savaş”ın asla haklı olmadığını ileri sürmüş ve bunu kabul etmemiştir. Kant’a göre savaş, bütün kötülüklerin ve ahlaki bozulmaların kaynağı ve ilkel insanların yaptığı gibi anlaşmazlıkların barbarca çözülmesidir. Kant ayrıca savaşı güç kullanarak bir hakkı ileri sürmenin hiçte iyi olmayan kısa bir yolu olarak görmektedir¹⁷. 19. yy. haklı savaş kuramının tarihsel gelişimi bakımından nihai bir son biçiminde düşünülebilir. Prusyalı General Carl von Clausewitz’in “Savaş Üzerine” isimli yapıtında savaşı, politikanın başka araçlarla devam ettirilmesi olarak tanımlamıştır¹⁸. Clausewitz ayrıca savaşı bir araç ve devletlerin amaçlarını elde etmek için planladıkları politik bir eylem olarak kabul etmiştir¹⁹.

Devletlerin birbirine karşı giriştikleri savaşların devletlerin egemenliğini ortadan kaldırması savaşın giderek sınırlandırılmasına yönelik adımların atılmasına neden olmuştur. Shaw’a göre, 19. yüzyıl devletler arasında güç mücadelesinin oluşturduğu güç dengesi kuvvet kullanılmasını da giderek sınırlandırmıştır²⁰. Örneğin 1868’de yayınlanan St. Petersburg Deklarasyonu ile bazı silahlar yasaklanmıştır²¹. Böylece barış düzeninin korunması için barışçı çözüm yolları uluslararası hukukta daha fazla öne çıkmaya başlamıştır. Bunun en önemli örnekleri 1899 ve 1907 La Hey Barış Konferansları’nın sonucunda kabul edilen ve devletlerin uluslararası sorunlarını barışçı yöntemlerle çözmesini öngören düzenlemelerdir²².

Savaşın sınırlandırılmasına yönelik bu düzenlemelerin de savaşa başvurulmasını sınırlandırdığı ya da tamamen engellediği söylenemez. I No.lu Konvansiyon’un 2. madde, tarafların “silaha başvurmadan önce şartların müsait olduğu ölçüde” iyi niyet girişimi, arabuluculuk ya da başka devletlere başvurulmasını önermekte-

16 Thomas Hobbes, *Leviathan*, (çev. Semih Lim), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016, s. 101.

H. Emre Bağcı, “Küresel Savaşların Eşiğinde Kant ve Hegel’i Yeniden Okumak: Sürekli Barış İçin Savaş Gerekli mi?” *Doğu-Batı*, 6(24), 2003, s. 112.

18 Carl.Von Clausewitz, *Savaş Üzerine*, (çev. Selma Koçak), Doruk Yayınları, İstanbul, 2019, s. 45.

19 Age, s. 37.

20 Malcolm N. Shaw, *Uluslararası Hukuk*, s. 817.

21 Fulya A. Ereker, “İlkçağlardan Günümüze Haklı Savaş Kavramı”, s. 28.

22 Yücel Acer ve İbrahim Kaya, *Uluslararası Hukuk Temel Ders Kitabı*, s. 329.

dir²³. 1899-1907 Sözleşmeleri devletlerin savaşa başvurma koşulları ve ortaya çıkan zararın azaltılmasına yönelik tedbirler getirmesine rağmen ciddi bir kısıtlama getirmemektedir²⁴. Çünkü başvurulacak yöntemlerden bir sonuç alınmadığı durumda silaha başvurmak bir seçenek olarak varlığını korumaktadır. Devletler için kuvvete başvurma 19. yüzyıl başlarına kadar geçerliliğini korusa da 20. yüzyılın başında meydana gelen büyük teknolojik gelişmelerin silahlara yansması savaşın dışında kalan sivilleri de etkiler hale getirdi. Bu durum savaşı tarih boyunca ilk kez siyasi sahnede tartışılır hale getirdi. Devletler yüzyıllardır doğal bir hak olarak gördükleri savaştan vazgeçemediler. Bunun yerine, savaşa varmayan kuvvet kullanma yöntemlerine ya da kuvvet kullanma yöntemlerini bu şekilde adlandırma ve bunları savaştan ayırma yoluna gittiler²⁵.

2. İki Dünya Savaşı Arasında Kuvvet Kullanma Yasağına İlişkin Düzenlemeler

Birinci Dünya Savaşı ile güç dengesi sistemi sona ererken haksız savaş kuramı yeniden gündeme getirmiştir. Bu savaş devletler arasındaki sorunların kalıcı olarak çözümünü garanti altına almak için devletleri denetleyecek genel bir uluslararası kurumu yeniden ortaya çıkarma çabasıyla sonuçlanarak²⁶ Milletler Cemiyet'ini (MC) ortaya çıkarmıştır. MC'nin kuruluş amacı, yaşanan acı savaş tecrübelerinin tekrar yaşanmaması ve uluslararası barış ve güvenliğin korunmasını sağlamaktır. Statü'nün başlangıç bölümünde amacın "uluslararası işbirliğini geliştirmek ve uluslararası barış ve güvenliği sağlamak için savaşa başvurmamak konusunda birtakım yükümlülükler kabul etmek....." olduğu açık bir biçimde belirtilmektedir²⁷. Statü, devletlerin savaşa başvurma haklarını tamamen yasaklamasa da getirdiği düzenleme ile devletlerin sorunların çözümü için önce barışçı yöntemlere başvurmaları zorunlu oluyor, bunların başarısız olması durumunda savaşa başvurma hakkını onaylıyordu. Savaş konusunu düzenleyen en önemli olan 11. maddeye göre, MC üyelerinin etkilenip etkilenmemesine bakmaksızın, her çeşit savaş ya da savaşa başvurma tehdidi MC'nin tamamını ilgilendiriyor ve

23 Age, s. 329.

24 İbrahim Kaya, *Terörle Mücadele ve Uluslararası Hukuk*, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu Yayınları, Ankara, 2005, s. 169.

25 Funda Keskin, *Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma: Savaş, Karışma ve Birleşmiş Milletler*, s. 29.

26 Malcolm N. Shaw, *Uluslararası Hukuk*, s. 817.

27 Yücel Acer ve İbrahim Kaya, *Uluslararası Hukuk Temel Ders Kitabı*, s. 331.

MC'ye barışın korunması için doğru ve etkili önlemler alma yetkisi veriyordu²⁸. Statü'nün 12. maddesi, savaşa ancak belirli süreçler sonucunda başvurulabileceğini ima etmekteydi. Böylece devletlere, anlaşmazlık durumlarında ve barışı tehlikeye sokan sorunların çözümü için hakemlik, yargı yolu veya MC Konseyi tarafından yürütülecek soruşturma yöntemlerini uygulama zorunluluğu getirmekteydi. Devletler başvuru yollarla ulaşılan sonuç üzerinden veya Konsey'in raporu üzerinden üç ay geçmeden savaşa başvuramayacaklardı. Ancak ön görülen süre dolduktan sonra tarafların birbirine savaş ilan edebilecekleri ima edilmekteydi. Bu durum MC'nin savaşı tamamen yasaklamadığı sonucu doğurabilir. Ancak, Statü'nün 13. maddesinin 4. paragrafında hakemlik kararına uyan tarafa karşı savaşa başvurulmayacağı ifade edilmektedir. Yine 15. maddenin 6. paragrafında ise, taraflar hariç Konsey kararını oybirliği ile almış ise taraflar savaşa başvurmama ile yükümlüydüler²⁹. Ancak, 15. maddenin 7. Paragrafında sorunun çözümüne ilişkin Konsey bir karar alamadığı ya da kararın oybirliği ile alınmadığı durumlarda taraflar savaş dahil kendilerinin alacağı kararda serbest bırakılmıştır³⁰.

Statü'nün 12, 13 ve 15. maddeleri birlikte incelendiğinde bazı koşulların yerine getirilmesi kaydıyla devletlerin savaşa başvurma haklarının devam etmekte olduğu görülmektedir. Ayrıca, Statü'de kuvvet kullanma yerine savaş teriminin kullanılması savaşa varmayan kuvvet kullanma yöntemlerinin başından beri bu düzenlemelerin dışında bırakıyordu. Bu durum devletler için doldurulabilecek bir boşluk oluşturmuyordu.

MC Statüsü, kuvvet kullanmayı tamamen yasaklamasa da bu konuda evrensel olarak bazı düzenlemeler yapması nedeniyle önemli bir belgedir. Statü'nün, uluslararası ilişkilerde savaşa başvurulmasına getirdiği kısıtlamaların, savaşın tamamen yasaklanması bakımından değerlendirildiğinde önemli boşluklar bıraktığı söylenebilir. Uluslararası hukuk açısından bu boşlukların doldurulmasına yönelik çalışmalar devam etmiştir. Bu amaç doğrultusunda ortaya konulan ilk uluslararası belge MC Asamblesi'nin 1924 yılında kabul ettiği "Uluslararası Sorunların Barışçı Çözümüne İlişkin Cenevre Protokolü" olmuştur. 21 maddeden oluşan Protokol'ün savaşı yasaklamasına yönelik en önemli hükmü 2. maddede yer almaktadır. Bu maddeye göre, Protokole taraf devletler gerek birbirlerine gerekse başka devletlere karşı savaşa başvurmamayı taahhüt ederler. Bunun ise iki istisnası

28 Funda Keskin, *Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma: Savaş, Karşıma ve Birleşmiş Milletler*, s. 30.

29 Yücel Acer ve İbrahim Kaya, *Uluslararası Hukuk Temel Ders Kitabı*, s. 331.

30 Funda Keskin, *Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma: Savaş, Karşıma ve Birleşmiş Milletler*, s. 31.

vardır. Bunlardan ilki, “saldırı eylemine karşı direnme” amacıyla savaşa başvuru- labileceği, ikinci ise, Protokole veya MC Statüsü’ne uygun olarak MC Konseyi veya Asamblesi ile uyumlu hareket edilmesi durumlarında savaşa başvurulması yasal olacaktır. Ancak, Protokol’ün en önemli eksikliği hiçbir zaman yürürlüğe girmemiş olmasıdır³¹.

Savaşın kesin olarak yasaklanması konusundaki boşluk bir başka antlaşma ile doldurulmaya çalışılmıştır. 27 Ağustos 1928 tarihinde ABD Dışişleri Bakanı Frank B. Kellogg ile Fransa Dışişleri Bakanı Aristide Briand arasında imzalanan “Savaşın Ulusal Politikaların Bir Aracı Olarak Yasaklanmasına İlişkin Genel Antlaşma” yani Kellogg-Briand Pakti’dir³². Pakta göre, taraflar uluslararası anlaşmazlıkların çözüm yolu olarak savaşa başvurmayı yasaklamayı ve bu uyuşmazlıkların çözümünde sadece barışçı yollara başvurmayı kabul ediyorlardı³³. 24 Temmuz 1929 tarihinde yürürlüğe giren Pakt, başlangıçta ABD ile Fransa arasında yapılmasına rağmen İkinci Dünya Savaşı başladığında 63 devlet tarafından imzalanmıştı³⁴. Pakt ilk etsini 1931 yılında Japonya’nın Mançurya’yı işgalinde göstermiştir. ABD Dışişleri Bakanı, 1932 yılında bu işgalin 1928 Kellogg-Briand Pakti’na aykırı olduğu için tanımayacaklarını ilan etmişti³⁵.

Hem MC Statüsü’ndeki hem de Kellogg-Briand Pakti’ndeki düzenlemelerde yasak kapsamının savaş ile sınırlı olması önemli bir boşluktu. Her ikisinin de sadece savaşın yasaklanmasına ilişkin hükümler içermesi savaş niteliği taşımayan kuvvet ya da silahlı kuvvet kullanılmasını yasak kapsamı dışında bırakmaktadır. Savaş kavramına yönelik belirsizliklerle birlikte düşünüldüğünde bu belgelerin hangi silahlı kuvvet kullanımlarını yasakladıkları tam olarak açık değildi. Kuvvet kullanma yasağının kapsamı genişletildikçe devletler, misilleme, barışçı abluka ve savaşa varmayan diğer kuvvet kullanma yöntemlerini hukuka uydurmaya çalışmışlardır. Savaşa varmayan bu türden zorlama yöntemlerinin giderek yaygınlık kazanmasıyla uluslararası hukukta bunlar ile ilgili düzenlemelerin yapılması zorunlu hale geldi. Bu nedenle uluslararası ilişkilerde kuvvet kullanmayı düzenleyen yeni belgelerde savaş kavramı yerine kuvvet kullanma gibi içeriği daha geniş kavramlar kullanılmaya başlandı³⁶.

31 Yücel Acer ve İbrahim Kaya, *Uluslararası Hukuk Temel Ders Kitabı*, s. 332.

32 Malcolm N. Shaw, *Uluslararası Hukuk*, ss. 817-818.

33 Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, Der Yayınları, İstanbul, 2012, s. 384.

34 Yücel Acer ve İbrahim Kaya, *Uluslararası Hukuk Temel Ders Kitabı*, s. 332.

35 Malcolm N. Shaw, *Uluslararası Hukuk*, s. 332.

36 Yücel Acer ve İbrahim Kaya, *Uluslararası Hukuk Temel Ders Kitabı*, s. 334.

3. Birleşmiş Milletler Statüsü ve Kuvvet Kullanma Yasağına İlişkin Düzenlemeler

Savaşın yasaklanmasına yönelik şimdiye kadar yapılan tüm düzenlemeler, modern dünyanın şimdiye kadar görmediği ve birincisinden kısa bir süre sonra ortaya çıkan II. Dünya Savaşı'nı engelleyemedi. Ancak savaştan sonra uluslararası ilişkilerde kuvvet kullanılmasının yasaklanmasına yönelik düzenlemeler artmış ve uluslararası ilişkilerde kuvvet kullanılmasının engellenmesine ilişkin hukuk kuralları, boşlukların oluşmaması için daha detaylı düşünülmüştür.

Birleşmiş Milletler (BM) Kurucu Antlaşması (Statüsü), daha önce yapılan düzenlemelerdeki eksikleri de gidermek için savaş kavramı yerine “kuvvet tehdidi ya da kuvvet kullanma” (threat or use of force) kavramını kullanmış ve kuvvet kullanma ile ilgili daha somut düzenlemeler getirmiştir. BM'nin kurulmasında temel amaç MC de olduğu gibi uluslararası barış ve güvenliğin korunması olarak belirtilmiştir. BM Statüsü'nün 1. maddesinde BM'nin amaçlarını sıralanmış, 2. maddede ise temelde bu amaçlar doğrultusunda uluslararası ilişkilerin hangi prensipler temelinde yapılması gerektiği belirtilmiştir. 2. Maddenin 4. Paragrafına göre,

“Tüm üyeler, uluslararası ilişkilerde gerek herhangi bir başka devletin toprak bütünlüğüne ya da siyasal bağımsızlığına karşı gerek Birleşmiş Milletler'in amaçları ile bağdaşmayacak herhangi bir biçimde kuvvet kullanma tehdidine ya da kuvvet kullanılmasına başvurmaktan kaçınırlar”³⁷. Statü, kendisinden önce yapılan “kuvvet kullanma” düzenlemelerine ek olarak “kuvvet kullanma tehdidi”ni de ekleyerek yasağın kapsamını uluslararası hukukta daha ileri bir aşamaya taşımıştır. BM Statüsü'nün 2. maddesinin 4. Paragrafı ile getirilen düzenleme, yapılageliş kuralı olarak uluslararası hukuka yerleşmiştir. Hatta bunun uluslararası hukukun buyruk kuralları (*jus cogens*) arasında olduğu artık yaygın bir biçimde kabul edilmektedir. 24 Ekim 1970 tarihinde BM Genel Kurulu tarafından kabul edilen “BM Antlaşmasına uygun Olarak Devletler Arasında Dostça İlişkilere ve İşbirliğine İlişkin Uluslararası Hukuk Prensipleri Üzerine Deklarasyon” BM Antlaşması'nın 2(4) hükmüne aykırı bir tavrın sadece bu antlaşmayı değil, aynı zamanda uluslararası hukuku da ihlal ettiğini belirterek bu hükmün aynı zamanda yapılageliş kuralı niteliğinde olduğunu da ilan etmiştir³⁸.

Bu durumu destekleyen diğer bir karar ise, 1987 tarihli 42/22 sayılı BM Genel Kurulu Kararı'na ekli “Uluslararası ilişkilerde Kuvvet Tehdidi ya da Kuvvet

37 Malcolm N. Shaw, *Uluslararası Hukuk*, s. 818.

38 Yücel Acer ve İbrahim Kaya, *Uluslararası Hukuk Temel Ders Kitabı*, s. 335.

Kullanmaktan Kaçınma Prensibinin Etkinliğinin Arttırılmasına İlişkin Deklarasyon'un 1. Maddesi de ilişkilerde kuvvet tehdidine ya da kuvvete başvurma hem uluslararası hukukun hem de BM Antlaşması'nın ihlali olduğunu ve prensibin BM Antlaşması'nın 2(6) hükmüne atfen BM üyeliğine bakılmaksızın tüm devletler için bağlayıcı bir nitelikte olduğunu belirtmiştir³⁹.

BM Statüsü'nün 2(4) maddesi ile getirilen kuvvet kullanma yasağının dört istisnası vardır. Bunlar, meşru müdafaa, Güvenlik Konseyi kararı ile kuvvet kullanma, BM Güvenlik Konseyi'nin faaliyete geçmesine kadar beş daimi üyenin kuvvet kullanması ve II. Dünya Savaşı'ndaki düşman devletlere karşı kuvvet kullanılması.

Bu istisnalardan son ikisi şimdiye kadar hiç kullanılmamış ve bundan sonra da kullanılma ihtimali zayıf olduğu için üzerinde durulmayacaktır. Ancak hem uluslararası hukuk bakımından hem de konumuz bakımından BM Statüsü'nün 51. maddesinde ifade edilen meşru müdafaa (*self defense*) ve VII. Bölümünde düzenlenen Güvenlik Konseyi'nin silahlı kuvvet kullanma kararının açıkça ifade edildiği istisnaları üzerinde durulacaktır.

BM Statüsü'nün 51. maddesinde, "Bu Antlaşmanın hiçbir hükmü, Birleşmiş Milletler üyelerinden birinin silahlı bir saldırıya hedef olması halinde, Güvenlik Konseyi uluslararası barış ve güvenliğin korunması için gerekli önlemleri alıncaya dek, bu üyenin doğal olan bireysel ya da ortak meşru savunma hakkına halel getirmez" denilmektedir⁴⁰. Statü bu hükmü ile devletlere meşru müdafaa hakkını doğal bir hak olarak vermektedir. Devletler bunu tek başlarına ya da başka devletler ile birlikte kullanabilirler. Ayrıca, 51. maddede meşru müdafaa hakkının kullanılması için saldırının mutlaka "silahlı saldırı" olması gerektiği kabul edilmiştir.

BM Statüsü'nün kuvvet kullanma istisnası olarak kabul ettiği meşru müdafaa hakkı ve kullanılması ile ilgili düzenlemesi günümüzde de bazı hukuksal tartışmalara neden olmaktadır. 51. maddede ifade edilen meşru müdafaa hakkının kullanılması için "silahlı saldırı"nın (*armed attack*) gerçekleşme şartı, uluslararası yapılageliş hukukunda yer alan meşru müdafaa hakkının kapsamını daralttığı düşünülmektedir. Bunlara göre meşru müdafaa hakkı, silahlı saldırının güçlü bir ihtimal olduğu durumlarda da kullanılacak bir hak niteliğindedir⁴¹. Ancak tüm

39 Age, s. 335.

40 İnsan Hakları Dairesi Başkanlığı, "Birleşmiş Milletler Antlaşması", s.16, https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/2212020141836bm_01.pdf, Erişim: 04.09.2021

41 Yücel Acer ve İbrahim Kaya, *Uluslararası Hukuk Temel Ders Kitabı*, s. 337.

bu tartışmalara rağmen meşru müdafanın yapılageliş hukukundaki kapsamı ne olursa olsun, BM sisteminde ve üye devletler için bu konudaki bağlayıcı hükmün, daha özel hüküm olan 51. madde olduğu kabul edilmelidir⁴².

BM Statüsü'nün kuvvet kullanılmasına ilişkin ikinci istisnası ise Statü'nün "Barışın Tehdidi, Bozulması ve Saldırı Eylemi Durumunda Alınacak Önlemler" başlığı taşıyan VII. Bölümünde düzenlenmektedir. Bölümün 39. maddesi, Güvenlik Konseyi, "barışın tehdit edildiği, bozulduğu ya da saldırı eylemi olduğu durumlarda" tavsiyelerde bulunur veya 41. ve 42. maddelerde ne türden önlemler alınacağını kararlaştırır⁴³.

Güvenlik Konseyi, 41. maddede kararlarını yürütmek için silahlı kuvvet kullanımını içermeyen önlemlerin yetersiz kalması durumunda 42. maddede yer alan, uluslararası barış ve güvenliğin korunması ya da yeniden tesis edilmesi için, hava, deniz ya da kara kuvvetleri aracılığıyla gerekli saydığı her türlü girişimde bulunabilir⁴⁴. Düzenleme ile barışa karşı bir tehdit olduğunu, barışın bozulduğunu ya da bir saldırının olduğunu belirleme yetkisi Güvenlik Konseyi'ne verilmiştir.

Güvenlik Konseyi'ne, bahsedilen iki istisnadan birini gerçekleştirme yetkisi verilmesine ilişkin olarak daha sonra bazı değişiklikler yapılmıştır. Güvenlik Konseyi'nin beş daimi üyesinin aynı sorun karşısında farklı tutumlar almaları uluslararası barışın sağlanmasını zora sokmuştur. Bu nedenle BM Genel Kurulu 3 Kasım 1950 tarihinde 377 (V) sayılı "Barış İçin Birlik" (Uniting for peace; Union pour le maintien de la paix)⁴⁵ isimli bir karar almıştır⁴⁶. Kararla Güvenlik Konseyi daimi üyelerinin veto yetkileri nedeniyle görevlerini yerine getiremediği durumlarda Genel Kurul olağanüstü toplanarak barış ve güvenliğin korunması ya da yeniden tesis edilmesi için askeri güç kullanmak da dahil çeşitli tedbirlerin alınmasını üye ülkelere tavsiye etmek üzere konuyu acil olarak ele alır⁴⁷.

Kuvvet kullanılmasının sınırlandırılmasına ilişkin BM sistemi ile getirilen bu düzenlemelere bütüncül olarak bakıldığında, uluslararası hukuk bakımından en önemli tarafı kendisinden önce yapılan düzenlemelerden daha kapsamlı olması-

42 Age, s.338.

43 İnsan Hakları Dairesi Başkanlığı, "Birleşmiş Milletler Antlaşması" s. 14.

44 Age, s. 14.

45 Karar metni için bkz. <http://www.kentlaw.edu/faculty/bbrown/classes/IntlOrgSp07/CourseDocs/VUnitingforPeace-Resolution.pdf> Erişim: 10.11.2021

46 Hüseyin Pazarıcı, *Uluslararası Hukuk Dersleri II. Kitap*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1999, s. 141.

47 Levent. E. Orallı, "Uluslararası Hukukta ve BM Sisteminde Askeri Müdahale Olgusu", TESAM Akademi Dergisi, 1 (1), 2014, ss. 121-122, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/137986> Erişim: 10.10.2021

dır. Uluslararası ilişkilerde devletler ilk defa bu ölçüde kuvvet kullanma bakımından sınırlandırılmıştır. Devletler artık sadece savaş değil kuvvet kullanma tehdidi bakımından da sınırlandırılmış oluyordu. Bu yaklaşım kısıtlamanın kapsamının genişlemesini sağlamıştır.

Uluslararası ilişkilerde kuvvet kullanma hususunda önemli düzenlemeler ve kısıtlamalar yapılsa da devletlerin sorunları farklı değerlendirmeleri ve güce dayalı politikalar kullanmaları, kuvvet kullanma ve kuvvet kullanma tehdidinin yasaklanması ilkesinin uygulanmasında yetersiz kaldığı gözlenmektedir. Çalışmanın bundan sonraki aşamalarında Karabağ sorunu örneğinde bu ilkeye uyulup uyulmadığı tahlil edilecektir.

4. Azerbaycan-Ermenistan Arasında Karabağ Sorununun Ortaya Çıkması

Dağlık Karabağ, SSCB döneminden bu yana Azerbaycan ve Ermenistan arasında sorun olmuştur. SSCB döneminde merkezi hükümetin güçlü olması nedeniyle baskı altına alınan sorun, merkezi gücün zayıflayarak nihayet ortadan kalkmasıyla yeniden ortaya çıkmış ve sadece iki ülkeyi değil bölgeyi etkileyerek uluslararası hukuk açısından da sonuçları olan bir çatışmaya dönüşmüştür.

Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi (DKÖB) 5 Temmuz 1921 tarihinde Komünist Partisi Merkez Komitesi Kafkasya Bürosu, Müslümanlar ile Ermeniler arasında barışın ve Yukarı ve Aşağı Karabağ bölgelerinin iktisadi bağlantılarına dikkat edilmesinin gerekliliği, bölgenin Azerbaycan ile sürekli bağlantısı gibi nedenlerle, “Dağlık Karabağ’ın Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti içerisinde kalmasına, bölge içerisinde yer alan Şuşa’nın idari merkez olmak kaydıyla bölgeye geniş bir özerklik verilmesine” karar vermiştir⁴⁸.

SSCB’nin kabul edilen iki anayasasında da Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi (DKÖB) Azerbaycan’a ait bir toprak olarak kabul edilmiştir. SSCB’nin 1936 Anayasasının 24. maddesinde bu durum teyit edilmiştir. Bu statü aynı zamanda 1977 SSCB Anayasası’nda da devam etmiştir. SSCB Anayasası’nın 87. maddesinde 8 özerk bölgenin olduğu ve bunlardan DKÖB’nin Azerbaycan SSC içerisinde yer aldığı belirtilmiştir. DKÖB’nin Azerbaycan sınırları içerisinde statüsünü belirleyen son yasa ise 16 Haziran 1981 tarihinde kabul edilen Azerbaycan SSCB’nin Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi Hakkında Kanun” olmuştur⁴⁹.

48 Araz Aslanlı, *Karabağ Sorunu ve Türkiye-Ermenistan İlişkileri*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2015, ss. 44-45.

49 Age, ss. 44-45.

SSCB Anayasası'nda DKÖB'nin statüsü belirli olmasına rağmen 1980'lerin ortalarında bölgede olayların tırmanmasına kadar bazı Ermeni grupları her fırsatta DKÖB'nin Azerbaycan'dan alınarak Ermenistan'a bağlanmasını talep ediyorlardı. Bu amaçla Dağlık Karabağ'da referandum yapılmasını talep eden 75 bin kişi dilekçe vermiştir. Şubat 1988'de ise Dağlık Karabağ Sovyeti, Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlanmak isteyen bir karar aldı. Azerbaycan, SSCB Anayasası'na aykırı olduğu gerekçesiyle kararı reddetti. Moskova alınan kararı onaylamamasına rağmen Dağlık Karabağ Sovyeti'ndeki Ermeni üyeler kararda ısrar etmişler ve devamında Hankendi'de (Stepanakert) Azerbaycan Türkleri'ne saldırılar başlamış ve ülke içerisinde yer değiştirmek zorunda kalanların (*Internally Displaced Person*) sayısı bir anda 4 bini bulmuştur. Azerbaycan'ın bölgede otoriteyi kaybetmesiyle Azerbaycan Türkleri'ne yönelik saldırılara karşı Sumgait'de Ermeniler'e yönelik şiddet eylemleri artmıştır⁵⁰.

Moskova, olayların kontrol altına alınması için 12 Ocak 1989 tarihinde bir komite oluşturarak Dağlık Karabağ'ı doğrudan merkeze bağladı⁵¹. Ancak komite kontrolü sağlayınca Kasım 1989'da Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti'nin kararı ile Dağlık Karabağ yeniden Azerbaycan'ın denetimine verilmiştir. Bunun üzerine karara tepki olarak 1 Aralık 1989 tarihinde Ermenistan Yüksek Sovyeti ile Dağlık Karabağ Ulusal Konseyi, Dağlık Karabağ ile Ermenistan'ı birleştirme kararı aldılar⁵². Azerbaycan, SSCB Anayasası'nın 78. maddesine göre, "Bir Birlik Cumhuriyeti'nin toprağının kendi rızası olmadan değiştirilemeyeceğine" dair hükmüne istinaden Ermenistan Meclisi'nin aldığı kararın kanuna aykırı olduğu gerekçesiyle kabul etmemiştir. Ayrıca Karabağ'ın statüsü gereğince bir Sovyet Cumhuriyeti olmayan DKÖB'nin Azerbaycan Anayasası'nda konuyla ilgili 70. maddeden yararlanamayacağı hukuken tartışılmaz bir karar olmuştur⁵³.

Azerbaycan tarafı Karabağ'ın ülkenin ayrılmaz bir parçası olduğu yönünde kararlar alırken Ermenistan tarafında ise milis güçleri oluşturularak sivillere yönelik saldırılar gerçekleştirmekteydi. 2 Ocak 1990 tarihinde Hankendi'nde sivilleri taşıyan otobüs konvoyu Ermeni çetelerinin saldırısına uğradı. Ermenistan Parlamentosu'nun 9 Ocak 1990 tarihinde onayladığı Yıllık Bütçe Yasası'na DKÖB'ni

50 Kamer Kasım, *Soğuk savaş sonrası Kafkasya*, USAK Yayınları, Ankara, 2011, ss. 29-30.

51 Cavid Abdullahzade, *Hukuki Yönleriyle Dağlık Karabağ Sorunu*, Adalet Yayınevi, Ankara, 2014, s. 151.

52 Age, s. 101.

53 Turgut, M. Demirtepe, "Dağlık Karabağ Sorunu: Dar Alanda Büyük Oyun", ed. Turgut Demirtepe, USAK Raporları Sayı: 11-7, 2011, s. 5.

de dahil etmesi gerilimi yükselten bir karar olmuştur⁵⁴. Bakü’de olayların kontrolden çıkması üzerine Moskova yönetimi Bakü’de ve DKÖB dahil birçok yerde olağan üstü hal uygulaması başlattı. Azerbaycan’da bağımsızlık taraftarlarına Kızıl Ordu birliklerinin sert tepki göstermesi üzerine 20 Ocak 1990’da daha sonra Azerbaycanlılar’ın “Kara Ocak” olarak andıkları 83 Azerbaycan vatandaşı ve 14 Sovyet askerinin öldüğü olaylar gerçekleşmiştir⁵⁵.

Ermenistan 23 Ağustos 1990 tarihinde bağımsızlığını ilan ederken DKÖB’ni kendi toprağı olarak kabul etmiştir. Bu süreçle birlikte Ermenistan bölgeye kendi topraklarına katmak için saldırılarını artırdı. Gorbaçov, 14 Mart 1991 tarihinde SSCB’nin resmi yayını olan TASS Ajansı’na yaptığı açıklamada bölgedeki çatışmalardan rahatsız olduğunu ve “Karabağ’ın Azerbaycan’ın ayrılmaz bir parçası olduğunu” söylemiştir. Bu süreçle birlikte Ermenistan, DKÖB’ne ilişkin birleşme politikasında taktiksel değişime giderek, Rus askerlerinin ve Ermenistan ordusunun kontrolündeki yerlerde referandum yaparak 6 Ocak 1992 tarihinde “Artsak Ermeni Cumhuriyeti”ni ilan etti⁵⁶. Ermenistan’ın bölgede başlattığı Rus destekli saldırılardan özellikle 25-26 Şubat 1992’deki Hocalı soykırımını sorunun uluslararası alana taşınmasına neden olmuştur⁵⁷.

30 Ocak 1992 tarihinde Prag’da yapılan AGİK (Aralık 1994 Budapeşte Zirvesi’nden sonra kurum Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilat-AGİT olmuştur) toplantısında Azerbaycan ve Ermenistan’ın AGİT üyesi olmasıyla birlikte, sorun iki devlet arasında sorun olmanın ötesine taşınarak uluslararası bir nitelik kazanmıştır. Bu süreçle birlikte soruna AGİT çerçevesinde çözüm aranmıştır. 24 Mart 1992 de Helsinki’de AGİT Dışişleri Bakanları Karabağ’daki durumu değerlendirmiş ve sonuç bildirisinde Temmuz 1992’de görüşmelerin Minsk’te yapılmasını öngörmüştür. AGİT’in girişimi BM’den de destek görmüş ve Güvenlik Konseyi’ni soruna doğrudan müdahale etmeme ve AGİT’in girişimlerini destekleme kararı almıştır⁵⁸.

54 Araz Aslanlı, *Karabağ Sorunu ve Türkiye-Ermenistan İlişkileri*, ss. 53-54.

55 Güner Özkan, “Kafkasya’nın Yükselen Yıldızı İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan”, ed. Çağrı Erhan, Azerbaycan-Ermenistan İlişkileri ve Karabağ’daki Ermeni İşgali (1991-2002), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2013, s. 108.

56 Araz Aslanlı, *Karabağ Sorunu ve Türkiye-Ermenistan İlişkileri*, ss. 55-59, Carol Migdalovitz, Armenia-Azerbaijan Conflict, 26 December 2001, s. 2, https://www.everycrsreport.com/files/20011226_IB92109_e155a901d9cc5043dcc063cf93b99af78a767622.pdf Erişim: 09.10.2021

57 Kamer Kasım, *Soğuk savaş sonrası Kafkasya*, USAK Yayınları, Ankara, 2011, s. 31.

58 Araz Aslanlı, *Karabağ Sorunu ve Türkiye-Ermenistan İlişkileri*, s. 63.

Uluslararası hukuku işletecek mekanizmaların pasif tutumu devam ettikçe Ermenistan kuvvetleri ilerlemeye devam etmiştir. 9 Mayıs'ta bölgenin kalbi olarak kabul edilen Şuşa'nın 17 Mayıs 1992 tarihinde ise Laçın'ın işgal edilmesiyle⁵⁹ Karabağ ile Ermenistan arasında doğrudan bağlantı sağlanmış oldu. Savaşın önemli bir diğer dönüm noktası ise 27 Mart 1993 tarihinde başlayan saldırılar sonrasında Kelbecer'in de Ermeni güçlerinin eline geçmesi oldu⁶⁰. Kelbecer'in işgalinin ülkede yarattığı kaos ortamından yararlanan Rus destekli Albay Suret Hüseyinov askeri darbe yapmıştır. Azerbaycan'da iç kargaşa yaşanırken Ermenistan tarafının ilerlemesi daha da artarken ve Ağdam'ın bir kısmı 23-28 Haziran 1993, Fizuli 23 Ağustos 1993, Cebrayıl 25-26 Ağustos 1993, Gubadlı 31 Ağustos 1993, Zengilan 28 Ekim-3 Kasım 1993 tarihlerinde işgal edilmiştir⁶¹.

Karabağ savaşının bölge ülkelerini etkilemesi kaygıları artırmıştır. Savaşta kaybedilen yerlerin artması Azerbaycan'da iç karışıklıkları artırmış ve iktidarın değişmesine neden olmuştur. Mayıs 1994'te Dağlık Karabağ çatışmasında ateşkes sağlanarak çözümsüz barış görüşmeleri başlamıştır.

5. Dağlık Karabağ Sorununda Barış Süreci

Dağlık Karabağ sorununda barış görüşmeleri 1992 yılından itibaren AGİK, 1994'ten sonra AGİT tarafından yürütülmüştür. AGİT bünyesinde oluşturulan ve ABD, Rusya ve Fransa'nın eşbaşkanlığını yaptığı Minsk Grubu soruna yönelik çözüm önerileri sunmaktaydı. Ateşkes sonrasında sorun ile ilgili kararlar alınmaya başlanmıştır. Sorunun çözümüne ilişkin 1996 AGİT Lizbon Zirvesi çözüm önerileri önemlidir. Zirve'nin sonuç önerisinde Dağlık Karabağ ve onu çevreleyen Azerbaycan topraklarından Ermeni güçlerinin çekilmesi ve yerlerinden edilen kişilerin yerlerine dönmelerinin sağlanması istenmiştir⁶². 18 Temmuz 1997'de önerilen "Toptan Çözüm", 2 Aralık 1997'de sunulan "Aşamalı Çözüm" ve 7 Kasım 1998'de sunulan "Ortak Devlet" önerilerinin tamamı sonuçsuz kalmıştır⁶³. Minsk Grubu Eşbaşkanları'nın birçok önerisi olmuş ancak başarılı bir sonuç alınamamıştır.

Karabağ sorununda Minsk Grubu'nun girişimlerinden ziyade Birleşmiş Milletler (BM) çerçevesinde alınan kararları bağlayıcılığı açısından daha önemlidir.

59 Nazım Cafersoy, "Bağımsızlığın 10. Yılında Azerbaycan-Rusya ilişkileri (1991-2001)", *Avrasya Dosyası* 7(1), (İlkbahar 2001, Özel Sayı), s. 291.

60 Kamer Kasım, *Soğuk savaş sonrası Kafkasya*, s. 35.

61 Araz Aslanlı ve İbrahim Hesenov, *Haydar Aliyev Dönemi Azerbaycan Dış Politikası*, Platin Yayınları, Ankara, 2005, s. 49.

62 Kamer Kasım, *Soğuk savaş sonrası Kafkasya*, s. 35.

63 Araz Aslanlı, *Karabağ Sorunu ve Türkiye-Ermenistan İlişkileri*, ss. 100-101.

Ateşkes sağlanmadan önce BM Güvenlik Konseyi'nin aldığı kararlar işgalin meşrulaştırılmasını önlediği gibi uluslararası hukuk açısından da Azerbaycan'ın elini güçlendirmiştir. BM Güvenlik Konseyi'nin (BMGK) 30 Nisan 1993 tarihli 822 sayılı kararında, derhal ateşkesin sağlanması ve işgalci güçlerin Kelbecer ile diğer işgal edilen Azerbaycan topraklarından çekilmesi talep edilmişti. 29 Temmuz 1993 tarihli 853 sayılı BMGK kararı da Ağdam'ı işgal eden kuvvetlerin çıkmasını isterken 822 sayılı karara da uyulması gerektiğini vurgulamıştır. 14 maddelik kararda Ağdam ve işgal edilen diğer bölgelerin acilen ve şartsız olarak boşaltılması, sorunun AGİK Minsk Grubu bünyesinde çözülmesi ve Ermenistan'ın bunlarla ilgili tüm adımları atması gerektiği vurgulanmıştır⁶⁴.

Minsk Grubu'nun, Güvenlik Konseyi'nin kararlarını uygulanması için yaptığı girişimler sonuçsuz kalmıştır. Çünkü sorunun sadece hukuki yönü değil aynı zamanda politik içeriği de vardı. Bu nedenle sorunun çözümüne yönelik tutarsızlık devam etmiştir. Güvenlik Konseyi'nin aldığı 822 ve 853 sayılı kararlardan sonra Ermenistan işgali devam etmiş ve Güvenlik Konseyi bir karar daha almıştır. 14 Ekim 1993 tarihinde alınan 874 sayılı kararda 822 ve 853 sayılı kararlara atıf yaptığı gibi işgal edilen Fizuli, Cebrail ve Kubatlı'nın işgalci güçler tarafından boşaltılması istenmiştir⁶⁵. 11 Kasım 1993'te Zengilan'ın işgal edilmesi ile de 884 sayılı kararı alarak işgal edilen Zengilan'dan çekilmesi için çağrıda bulunarak 822, 853, 874 sayılı kararlara atıf yapmıştır⁶⁶. BMGK'nin aldığı kararların uygulanması yönünde önemli eksiklikler olduğu görülmektedir. Rusya'nın soruna yönelik yaklaşımı ve Güvenlik Konseyi'ni içerisindeki varlığı Ermenistan'a yönelik tutumun yumuşak tutulmasına neden olmuştur. ABD her ne kadar uluslararası sistemde meydana gelen birçok olaya Rusya'dan farklı yaklaşıp da Ermenistan konusundaki politikaları benzer çıktılara sahiptir. Minsk Grubu'nun diğer eşbaşkanı Fransa'nın da politikasında benzeri izler görmek mümkündür. Nitekim BM Genel Kurulu'nda sorunun çözümüne yönelik alınan kararda bu politik yaklaşımı görmek mümkündür. 14 Mart 2008 tarihinde BM Genel Kurulu'nun 62. Oturumunda "İşgal altındaki Azerbaycan topraklarının durumu" başlıklı bir karar kabul edilmiştir. 39 kabul, 7 karşı oy kullanıldığı 100 üyenin oy kullanmadığı oylama sonucunda alınan kararda Azerbaycan'ın uluslararası alanda kabul edilen sınırlarının bütünlüğü desteklenmiş ve işgal altında olan topraklarından Erme-

64 Age, s. 76.

65 Kamer Kasım, *Soğuk savaş Sonrası Kafkasya*, s. 36.

66 Reha Yılmaz, "Azerbaycan Dış Siyasetinde Bağımsızlık Sonrası Yıllar ve Karabağ Problemi", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 2, 2010, s. 76.

nistan güçlerinin tamamının çekilmesi istenmiştir. Kararda ayrıca göç etmek zorunda kalanlarında evlerine dönme hakları teyit edilmiştir⁶⁷. Kararın oylamasında dikkat çeken en önemli taraf ise AGİT Minsk Grubu Eşbaşkanları'nın üçünün de ret oyu kullanmaları olmuştur⁶⁸. Bu durum Azerbaycan tarafında sorunu farklı yöntemlerle çözülmesine yönelik kanaatin güçlenmesine neden olmuştur.

Avrupa Konseyi de Azerbaycan'ın hukuki bakımdan haklılığını vurgulayan kararlar almıştır. Avrupa Konseyi'nin 25 Ocak 2005 tarihinde aldığı 1416 sayılı kararda Azerbaycan'ın önemli bir bölümünün işgal altında olduğu ve etnik temizlik yapıldığı vurgulanmıştır. Kararda ayrıca bir devletin topraklarını işgal etmesinin kendi başına uluslararası hukukun ağır ihmali anlamı taşıyacağını ve BM'de alınan kararlara uyularak işgal edilen toprakların derhal boşaltılması gerektiği ifade edilmiştir⁶⁹. Avrupa Parlamentosu da 2010 yılında kabul ettiği *Avrupa Birliği'nin Güney Kafkasya Stratejisi İhtiyaçlarına Dair* 2216 sayılı kararında daha net bir biçimde, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün Ermenistan tarafından kuvvet kullanılarak hukuka aykırı bir biçimde ihlal edildiği ve bu nedenle Ermeni silahlı kuvvetlerinin Azerbaycan topraklarını derhal boşaltmaları gerektiği ifade edilmiştir⁷⁰.

6. Kuvvet Kullanma İlkesi Çerçevesinde Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ'a Müdahalesi

Müdahale etmeme ilkesi, uluslararası teamül hukukunun bir parçasıdır ve devletlerin ülkesel egemenliğine saygılı olmak üzerine kurulmuştur⁷¹. Müdahale veya kavgı, kuvvet kullanmayı içerebileceği gibi içermeyebilir de. Özellikle BM ile gelen kuvvet kullanma yasağının kapsamı genişlerken müdahale yasağının da bu kapsama girdiği kabul edilmektedir. Silahlı güç kullanma ve tehdidi, kuvvet kullanma ve tehdidinin daha ağır hali olup bu durum aynı zamanda müdahale yasağının da ihlali anlamını taşımaktadır. Ermenistan, Azerbaycan'a karşı kuvvet kullanma yasağını savaşın en başından beri ihlal ederek aynı zamanda müdahale yasağını da ihlal etmiştir⁷².

67 UN General Assembly, "The situation in the occupied territories of Azerbaijan", 25 April 2008, 62/243, <https://www.refworld.org/pdfid/4821b6c62.pdf> Erişim: 10.11.2021

68 Gulshan Pashayeva, "The OIC's conflict resolution efforts: from outside efforts to active engagement", 16.12. 2015, <http://newtimes.az/en/politics/4059>, Erişim: 23.09.2021

69 Parliamentary Assembly, "The conflict over the Nagorno-Karabakh region dealt with by the OSCE Minsk Conference", 25 January 2005, <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17289&lang=en>, Erişim: 24.09.2021

70 Official Journal of the European Union, "The need for an EU strategy for the South Caucasus (2009/2216(INI)", 31.5.2011, <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2011:161E:0136:0147:EN:PDF>, Erişim: 27.09.2021

71 Malcolm N. Shaw, *Uluslararası Hukuk*, s. 837.

72 Cavid Abdullazade, *Hukuki Yönleriyle Dağlık Karabağ Sorunu*, ss. 266-267.

Dağlık Karabağ idari olarak sürekli Azerbaycan'ın bir parçası olmuştur. SSCB Anayasası'na göre de iç ve dış işlerinde Azerbaycan'a bağlı özerk bir cumhuriyetti. Bu nedenle Dağlık Karabağ hukuki olarak Azerbaycan'ın bir iç sorunu niteliği taşımaktadır. Ermenistan'ın Karabağ'a askeri müdahalesi aynı zamanda Azerbaycan'ın bir iç sorununa müdahale ederek kuvvet kullanma yasasını ihlal etmesi anlamına gelmektedir.

Uluslararası hukuka göre kuvvet kullanma ve kuvvet tehdidinde bulunma bazı istisnalar dışında yasaklanmıştır. BM Statüsü'nün 51. maddesinde ifade edilen meşru müdafaa (self defense) ve VII. Bölümünde düzenlenen Güvenlik Konseyi'nin silahlı kuvvet kullanma kararının açıkça ifade edildiği istisnaları dışında devletler kuvvet kullanma ve kuvvet kullanma tehdidinden kaçınırlar. BM Statüsü'nde açıkça yer almasına rağmen Ermenistan, Mayıs 1994'te ateşkesin ilanına kadar sadece hak iddia ettiği DKÖB'ne değil doğrudan Azerbaycan'a bağlı yedi rayona (idari bölge) silahlı müdahale bulunmuş ve bir milyona yakın insanın yerlerinden edilmesine neden olmuştur. Bu durum BM Güvenlik Konseyi'nin aldığı 822, 853, 874 ve 884 sayılı kararlar ile de teyit edilmiştir. Hem DKÖB'nin statüsü hem de işgal edilen diğer bölgelerin idari statüsü göz önüne alındığında Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarına yaptığı silahlı müdahaleyi BM Statüsü'nün *meşru müdafaa* ilkesi kapsamında değerlendirilemeyeceği açıktır. Zira BM Statüsü'nün 51. maddesine göre *meşru müdafaa* hakkı, BM üyesi bir devlet saldırıya uğrayacağı zaman kullanılacak bir hak olarak kabul edilmiştir. Karabağ savaşında ateşkesin yapıldığı tarihe kadar Azerbaycan'ın askeri müdahalesi Karabağ'a yönelik olmuştur. Dağlık Karabağ'ın günümüze kadar BM üyeliği kazanmadığı ve Ermenistan'a ait bir toprak parçası olmadığı göz önünde tutulduğunda Ermenistan'ın bu gerekçeyle *meşru müdafaa* hakkını kullanamayacağı açıktır. Tam aksine Statü'de ifade edilen “silahlı saldırı” şartını sağlayan taraf olması itibari ile *meşru müdafaa* hakkını Azerbaycan tarafının kullanmasının hukuki temelini oluşturmuştur. Bu durum Mayıs 1994 ateşkesinden II. Karabağ Savaşı'nın başladığı 27 Eylül 2020 tarihine kadar devam etmiştir.

Karabağ sorununa ilişkin görüşmelerden sonuç alınamayacağı belirginleştikçe Azerbaycan, işgalin sona erdirilmesi için gerekirse kuvvet kullanabileceğini açık bir biçimde ifade etmiştir⁷³. Ermenistan, Azerbaycan'ın Tovuz şehrine yaptığı saldırıları nedeniyle sıcak bir savaşın fitilini ateşlemiştir. Ermenistan'ın

73 Dünya Bülteni, “Aliyev: Karabağ'ı Gerekirse Askeri Güçle Alırız”, 17.01.2008, <https://www.dunyabulteni.net/arsiv/aliyev-karabagi-gerekirse-askeri-gucle-aliriz-h32198.html>, Erişim: 04.10.2021

Azerbaycan'ın yerleşim yerlerine yaptığı saldırılar sonucunda sivillerin ölümü üzerine çatışmalar 27 Eylül 2020 tarihinde sıcak bir savaşa dönüşmüştür. Ermenistan, Gence⁷⁴ ve Terter'e⁷⁵ roket saldırıları gerçekleştirmiştir.

Uluslararası hukuk meşru müdafaa hakkının kullanımını bir silahlı saldırıya bağlı olarak belirli şartlara bağlamıştır. Bunlar, zaruri veya gerekli (*necessary*), acil veya derhal (*immediate*) ve orantılı (*proportional*) olma ve Güvenlik Konseyi'ne (GK) bilgi verme şartlarıdır. Bu şartların bazıları BM Antlaşması'ndan bazıları ise örf ve adet hukukundan kaynaklanmaktadır⁷⁶.

Meşru müdafaa hakkının kullanılabilmesi için Statü'nün 51. maddesinde de görüldüğü gibi öncelikli olarak gerçek bir "silahlı saldırı" (*armed attack*) eyleminin gerçekleşmiş olması gerekmektedir⁷⁷. Bu nedenle Azerbaycan'ın bu hakkı kullanabilmesi için Ermenistan'ın silahlı saldırı şartını sağlayıp sağlamadığı önemlidir. Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarına saldırısı savaşın başından beri uluslararası kuruluşların aldıkları kararlarda görülmektedir. Öncelikle BM Güvenlik Konseyi'nin aldığı 822, 853, 874 ve 884 sayılı kararlarda açıkça Ermenistan'ı saldırgan devlet olarak tanımlamamakla birlikte sorunun Azerbaycan ile Ermenistan arasında olduğu net olarak kayıt altına alınmıştır. Avrupa Konseyi'nin 25 Ocak 2005 tarihinde aldığı 1416 sayılı⁷⁸ ve Avrupa Parlamentosu'nun 20 Mayıs 2010 tarihinde kabul ettiği Avrupa Birliği'nin Güney Kafkasya Stratejisi İhtiyaçlarına Dair 2216 sayılı kararlarda Azerbaycan'ın ülke bütünlüğünün Ermenistan tarafından kuvvet kullanmak suretiyle hukuka aykırı bir biçimde ihlal edildiği kayıt altına alınmıştır⁷⁹. Ayrıca Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı başlattığı II. Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan'ın Gence ve Mingeçevir şehirlerine füze saldırıları sonrasında

74 Azerbaycan Resmi Devlet Gazetesi, "Ermənistan'ın Gəncəyə Raket Zərbəsi ilə Bağlı Ombudsmanın Faktarəsdirici Missiyaya Dair Hesabatı Təqdim Olunub", 13.10.2020, <http://www.azerbaijan-news.az/view-200689/ermenistanin-genceye-raket-zerbesi-ile-bagli-ombudsmanin-faktarasdirici-missiyaya-dair-hesabatı-teqdim-olunub>, Erişim: 04.09.2021

75 İdris Okuduci, "Ermenistan'ın Terter'e Saldırısını Drone ile Görüntüledi", 13.10.2020, <https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/aa-ermenistanin-tertere-saldirisini-drone-ile-goruntuledi-/2005162>, Erişim: 24.09.2021

76 Cavid Abdullazade, *Hukuki Yönleriyle Dağlık Karabağ Sorunu*, s. 291, Malcolm N. Shaw, Uluslararası Hukuk, ss. 824-833.

77 Daniel Bethlehem, "Principles Relevant to the Scope of a State's Right of Self-Defense Against an Imminent or Actual Armed Attack", 2012, <https://legal.un.org/counsel/Bethlehem%20-%20Self-Defense%20Article.pdf> Erişim: 01.10.2021

78 Parliamentary Assembly, "The conflict over the Nagorno-Karabakh region dealt with by the OSCE Minsk Conference", 25 January 2005, <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17289&lang=en>, Erişim: 24.09.2021

79 Official Journal of the European Union, "The need for an EU strategy for the South Caucasus (2009/2216(INI)", 31.5.2011, <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2011:161E:0136:0147:EN:PDF>, Erişim: 27.09.2021

sivillerin yaşamlarını yitirmesi üzerine BM Genel Sekreter sözcülerinden Farhan Haq, “Sivillerin yaşadığı bölgelere yönelik her türlü hedefi ve saldırıyı güçlü bir şekilde kınıyoruz.” açıklamasını yapmıştır⁸⁰. Ayrıca, BMGK de Dağlık Karabağ gündemiyle yaptığı olağanüstü toplantıda her iki ülkeye de ateşkes çağrısında bulunmuştur. Yapılan çağrıda, “Konsey üyeleri Genel Sekreter’in çatışmaların sona erdirilmesi, gerilimin azaltılması ve vakit kaybetmeden müzakerelere geri dönülmesi yönündeki çağrısına destek verdiği” ifade edilmiştir. 15 üyeli Konsey açıklamasında, “Dağlık Karabağ temas hattı boyunca geniş çaplı askeri operasyonlar olduğu yönündeki haberleri endişeyle karşılamaktadır” ifadelerine yer vermiştir⁸¹.

“Zaruri veya gerekli” (*necessary*) şartı, meşru müdafaa hakkı kapsamında gerçekleştirilen kuvvet kullanımının haklı olup olmadığının belirlenmesi açısından öncelikli şartlardan olup, silahlı saldırıya uğrayan devletin buna karşı kuvvet kullanmaktan başka bir seçeneğinin olmadığını ifade eder⁸². Buna göre bu hakkı kullanan devletin tüm barışçı çözüm yollarının tükendiğini ortaya koyması gerekmektedir. Karabağ sorunu bağlamında 1994 yılında ateşkes sağlanmasına rağmen tüm çözüm önerilerinin sonuçsuz kaldığı ortaya çıkmıştır. Özellikle 27 Eylül 2020 tarihinde başlayan II. Karabağ Savaşı’nda Azerbaycan’ın geri aldığı topraklara ve yerleşim yerlerindeki Ermenistan’ın faaliyetlerine bakıldığında Ermenistan’ın çözümsüzlüğü bir seçenek olarak gördüğü açık bir biçimde anlaşılmaktadır. Uluslararası hukuka aykırı olarak bu bölgedeki toprakların ekonomik amaçlı kullanılması ve özellikle Karabağ dışında işgal ettiği bölgelerde yerleşim amaçlı yapılaşmaya gidilmesi ve buradaki Azerbaycan’a ait tarihi mirasın yok edilmesine yönelik faaliyetlerin yapılması bunu kanıtlamaktadır.

Ermenistan kendisine ait olmayan toprakları elinde tutmak için müzakereleri bir oyalama yöntemi olarak kullandığı izlenimi vermekteydi. Ancak modern uluslararası hukuka göre kuvvet kullanarak toprak kazanmanın mümkün olmadığı genel kabul edilen bir ilkedir⁸³. Uluslararası Kriz Grubu’na göre de Ermenistan’ın ve Karabağ yönetiminin işgal ettiği yerleri yerleşime açması, Azerbaycanlılar’ın yoğun olarak yaşadıkları yerlerin yağmalanması ve bölgede yürüttükleri tek ta-

80 Anadolu Ajansı (AA), “Ermenistan Ordusu Azerbaycan’ın Gence ve Mingeçevir Kentlerine Füze Saldırısı Düzenledi: 13 Sivil Hayatını Kaybetti”, 17.10.2020, <https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/ermenistan-ordusu-azerbaycanin-gence-ve-mingecevir-kentlerine-fuze-saldirisi-duzenledi-13-sivil-hayatini-kaybetti/2009245> Erişim: 28.09.2021

81 Deutsche Welle, “BMGK’dan Ermenistan ve Azerbaycan’a Ateşkes Çağrısı”, 30.09.2020, <https://www.dw.com/tr/bmgkdan-ermenistan-ve-azerbaycana-ateşkes-çağrısı/a-55099945>, Erişim: 28.09.2021

82 Cavid Abdullazade, *Hukuki Yönleriyle Dağlık Karabağ Sorunu*, s. 294.

83 Yücel Acer ve İbrahim Kaya, *Uluslararası Hukuk Temel Ders Kitabı*, s.154.

raflı arkeolojik kazılar, Azerbaycan'ın tolerans gösteremeyeceği bir eylem olmakla birlikte kuvvet kullanımını daha çekici hale getirmektedir⁸⁴. Ermenistan'ın uluslararası hukuka aykırı bir biçimde gerçekleştirdiği işgaller özellikle BM Güvenlik Konseyi kararlarıyla teyit edilmiştir. Azerbaycan işgal durumunu tanımamış ve sürekli gündemde tutmuştur. 1994 ateşkesinden beri zaman zaman cephe hatında yaşanan çatışmaların 27 Eylül 2020 tarihinde sıcak savaşa dönüşmesi Azerbaycan'ın meşru müdafaa kapsamında kuvvet kullanmasının hukuki bir gerekçesi olmuştur.

Meşru müdafaa hakkının kullanılabilmesi için uğranılan silahlı saldırı ile ona karşılık işlenen fiil arasında zamansal bakımdan bir yakınlığın olması gerekir⁸⁵. Kabul edilemeyecek bir süreden sonra meşru müdafaa hakkının kullanılması, saldırı ile karşılık verilme arasındaki zaman bağlantısının kopmasına ve uygulanan eylemi meşru müdafaa eylemi olmaktan çıkararak “zararla karşılık” niteliğine dönüşmesine neden olacaktır⁸⁶. Dağlık Karabağ açısından bakıldığında ateşkesten bu yana münferit olarak kabul edilen kısa süreli çatışmalar bu şartın oluşmasını tattışmalı hale getirirse de daha önce de ifade edildiği gibi Ermenistan'ın 27 Eylül 2020 tarihinde Azerbaycan topraklarına silahlı saldırılar gerçekleştirmesinin hemen sonrasında Azerbaycan'ın karşılık vermesi, meşru müdafaa kapsamında kuvvet kullanılmasının acil veya derhal (*immediate*) olma şartına uygun bir adım olmuştur.

BM 51. maddede yer almamasına rağmen yapılagelişten kaynaklanan bir sınırlandırma olarak meşru müdafa hakkı kapsamında gerçekleştirilen kuvvet kullanımının haklı olup olmadığının belirlenmesi açısından önemli diğer bir şart “orantılılık” (proportional) şartıdır⁸⁷. 1837 yılında Kanada'da İngilizler'e karşı verilen bağımsızlık savaşında ABD'ye ait Caroline gemisinin Kanada'ya silah yardımı yaptığı gerekçesiyle İngiltere tarafından yakılmasıyla birlikte uluslararası örf ve adet hukunda meşru müdafaa hakkının kullanılabilmesi için orantılılık şartının varlığı kabul edilmiştir⁸⁸. Buna göre silahlı saldırıya uğrayan devletin saldırıyı durdurabilecek ve saldırının etkilerini ortadan kaldırabilecek ölçüde kuvvet kul-

84 International Crisis Group, "Armenia and Azerbaijan: Preventing War", 8 February 2011, <https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/caucasus/armenia/armenia-and-azerbaijan-preventing-war> Erişim: 28.09.2021

85 Ahmet H. Topal, *Uluslararası Terörizm ve Terörist Eylemlere Karşı Kuvvet Kullanımı*, Beta, İstanbul, 2005, s. 158.

86 Cavid Abdullazade, *Hukuki Yönleriyle Dağlık Karabağ Sorunu*, s. 298.

87 Funda Keskin, *Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma: Savaş, Karşıma ve Birleşmiş Milletler*, s. 50.

88 Malcolm N. Shaw, *Uluslararası Hukuk*, s. 824.

lanması gerekmektedir⁸⁹. Karabağ savaşında kullanılan silahların niteliğine bakıldığında her iki taraf da kullanabilecekleri en modern silahları kullanmaktadırlar. I. Karabağ savaşının daha ziyade konvansiyonel silahlar ile gerçekleştiği ve Rusya destekli Ermenistan güçlerinin üstünlüğü ile sonuçlandığı bilinmektedir. Ancak II. Karabağ savaşında Ermenistan'ın başlattığı silahlı saldırılara Azerbaycan İHA ve SİHA'lar ve diğer teknolojik silahlar ile karşılık vermiştir. İlham Aliyev, bu silahlar sayesinde “değeri 1 milyar doların üzerinde olan Ermeni mühimmatını imha ettik” açıklaması yapmıştır⁹⁰. Savaş sonrasında Azerbaycan'ın ele geçirdiği silahların sergilendiği müzeyi ziyaret eden Aliyev, Rus yapımı İskender M füze-lerinin Ermenistan'ın eline nasıl geçtiğini ve bunun kullanılmasının savaş suçu olduğunu ifade etmiştir⁹¹.

Statü'nün 51. maddesinde Meşru müdafaa hakkı kullanılırken bu hakkı kullanan devlet alınan önlemleri derhal BM Güvenlik Konseyi'ne bildirir. Güvenlik Konseyi konu ile ilgili daha önce kararlar almış ancak Statü'nün 51. maddesinde bu hak “Güvenlik Konseyi uluslararası barış ve güvenliğin korunması için gerekli önlemleri alıncaya dek”⁹² geçerli olacaktır. Bu bildirimden sonra karar alma yetkisi Güvenlik Konseyi'ne geçmekte Konsey gerekli önlemleri aldıktan sonra bu hak sona erecektir. Bununla birlikte 51. maddedeki düzenleme usule ilişkin olup amir bir hüküm niteliğinde değildir. Yani bu kurala uyulmaması, ortak güvenlik sistemi dışında alınan tedbirlerin meşru müdafaa niteliğini ortadan kaldırmaz. Bu anlamda silahlı bir saldırıya karşı meşru müdafaa hakkının kullanılması için Güvenlik Konseyi'ne bildirmek ya da bir karar çıkartarak izin almak zorunlu bir şart değildir. Ancak alınacak tedbirlerin Güvenlik Konseyi'ne bildirilmesinden sonra Güvenlik Konseyi'nin BM Statüsü'nün VII. Bölümü çerçevesinde aldığı bir karar varsa bu karara uyulması zorunludur (Abdullahzade, 2014, s. 301). Her ne kadar II. Karabağ savaşının ilk günlerinde BMGK Dağlık Karabağ gündemiyle yaptığı olağanüstü toplantıda her iki ülkeye de ateşkes çağrısında bulunmuşsa da ne Statü'de ifade edilen tedbirleri ne de herhangi bir karar almıştır. Dolayısı ile GK kararlarına rağmen en başından beri Ermenistan'ın işgal durumu devam et-

89 Hüseyin Pazarıcı, *Uluslararası Hukuk Gözden Geçirilmiş 6. Bası*, Ankara, Turhan Kitabevi, 2008, s. 516.

90 İrem Köker, Dağlık Karabağ: İHA ve SİHA'ların rolü ne oldu, Azerbaycan'a Nasıl Avantaj Sağladı? 12.10.2020, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54917938>, Erişim: 04.10.2021

91 Ruslan Rehimov, “Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev, Ermenistan'ın Savaşta 'İskender M' Balistik Füzelelerini Kullandığını Açıkladı”, 12.04.2021, <https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/azerbaycan-cumhurbaskani-aliev-ermenistanin-savasta-iskender-m-balistik-fuzeleri-kullandigini-acikladi/2206400>, Erişim: 04.10.2021

92 Malcolm N. Shaw, *Uluslararası Hukuk*, s. 825, Daniel Bethlehem, “Principles Relevant to the Scope of a State's Right of Self-Defense Against an Imminent or Actual Armed Attack”, p. 3.

miştir. Bu nedenle Azerbaycan'ın müdahalesi meşru müdafaa hakkı kapsamında değerlendirilebilir.

7. Sonuç

Bu makalede BM Statüsü'nün 51. maddesinde düzenlenen kuvvet kullanmanın istisnası olan “meşru müdafaa” ilkesinin Karabağ sorunu örneği üzerinde uygulanabilirliği tartışılmıştır.

Devletler arasında kuvvet kullanmanın sınırlandırılmasında ulus devletlerin ortaya çıkmasıyla birlikte değişimler yaşanmış ve kuvvet kullanmaya yönelik bakış açısını değiştirmiştir. 19. yüzyıl ile birlikte devletler kuvvet kullanmayı egemenliklerinin vazgeçilmez bir parçası olarak görmeye başlamışlardır. Ancak savaşların niteliğinin değişmesi ve uluslararası hukukun gelişmesi keyfi olarak kuvvet kullanılmasını sınırlandırmaya başlamış ve nihayet BM Statüsü ile sadece kuvvet kullanma değil kuvvet kullanma tehdidi de yasaklanmıştır. Ancak bazı durumlarda devletlerin kuvvet kullanabileceğine yönelik istisnalar belirlenmiştir. BM Statüsünde belirlenen ve kuvvet kullanmanın en önemli istisnası olan 51. maddede düzenlenen meşru müdafaa hakkı bunların gününüzde uluslararası hukuk açısından belirlenmiş önemli bir ilkesini oluşturmaktadır.

Ancak uluslararası hukuk bu hakkın kullanılmasını bir silahlı saldırıya bağlı olarak belirli şartlara bağlamıştır. Bunlar, zaruri veya gerekli (*necessary*), acil veya derhal (*immediate*) ve orantılı (*proportional*) olma şartlarıdır. Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarına saldırısı savaşın başından beri uluslararası kuruluşların aldıkları kararlarda görülmektedir. Öncelikle BM Güvenlik Konseyi'nin aldığı 822, 853, 874 ve 884 sayılı kararlar açıkça Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı silahlı bir saldırı gerçekleştirdiğini teyit etmektedir. Bu durum aynı zamanda silahlı saldırıya uğrayan devletin buna karşı kuvvet kullanmaktan başka bir seçeneğinin olmadığı durumu ifade eden “zaruri veya gerekli” (*necessary*) şartının da kullanılmasını sağlamaktadır. Ayrıca Ermenistan'ın 27 Eylül 2020 tarihinde Azerbaycan topraklarına silahlı saldırılar gerçekleştirmesinin hemen sonrasında Azerbaycan'ın karşılık vermesi, meşru müdafaa kapsamında kuvvet kullanılmasının acil veya derhal (*immediate*) olma şartı bakımından uygun olmuştur. Meşru müdafaa hakkı kapsamında gerçekleştirilen kuvvet kullanımının haklı olup olmadığının belirlenmesi açısından “orantılılık” (*proportional*) şartının sağlanması için silahlı saldırıya uğrayan devletin saldırıyı durdurabilecek ve saldırının etkilerini ortadan kaldırabilecek ölçüde kuvvet kullanması gerekmektedir. Her iki taraf da birbirini etkisiz hale getirmek için nükleer silahlar hariç en modern silahları kullandığı

gözlemlenmiştir. Azerbaycan, Ermenistan'ın kullandığı silahları etkisiz hale getirmek için I. Karabağ Savaşı'ndan farklı olarak İHA ve SİHA'lara öncelikli olarak yer vermiştir. Bu silahlar savaşın Azerbaycan lehine ilerlemesinde büyük yarar sağlamıştır.

Bu makalede, Dağlık Karabağ'a yönelik Azerbaycan askeri müdahalesinin BM Statüsü'nün 51. maddesinde belirlenen "meşru müdafaa" ilkesi çerçevesinde gerçekleştirildiği iddia edilmektedir. Buna göre Ermenistan'ın silahlı saldırılarının 27 Eylül 2020 tarihinde tam bir savaşa dönüşmesiyle başlayan II. Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan'ın askeri müdahalesinin meşru müdafaa kapsamında kuvvet kullanması üç faktöre dayandırılmıştır. Bunlardan ilki, DKÖB'nin, 5 Temmuz 1921 tarihinde Komünist Partisi Merkez Komitesi Kafkasya Bürosu kararı, 1936 ve 1977 SSCB Anayasaları ve 16 Haziran 1981 tarihinde kabul edilen Azerbaycan SSC'nin Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi Hakkında Kanuna göre Azerbaycan'a bağlı olması, ikincisi, DKÖB'nin bu statü devam ederken başlayan I. Karabağ Savaşı'nda BM Güvenlik Konseyi'nin almış olduğu 822, 853, 874, 884 sayılı dört karar ve son olarak, cephe hattında zaman zaman silahlı çatışmalar olsa da bunun 27 Eylül 2020 tarihinde tam bir sıcak savaşa dönüşmesine neden olan Ermenistan'ın özellikle cephe hattı dışında sivil yerleşim yerlerine yönelik silahlı saldırılarının Azerbaycan açısından meşru müdafaa hakkının kullanılma şartlarını sağlamış olmasıdır.

Kaynakça

- Abdullahzade, Cavid. *Hukuki Yönleriyle Dağlık Karabağ Sorunu*, Adalet Yayınevi, Ankara, 2014.
- Acer, Yücel, İbrahim Kaya. *Uluslararası Hukuk Temel Ders Kitabı*, Seçkin Akademik ve Mesleki Yayınlar, 2020.
- Ahmet H. Topal, *Uluslararası Terörizm ve Terörist Eylemlere Karşı Kuvvet Kullanımı*, Beta, İstanbul, 2005.
- Akal, Cemal B. *Modern Düşüncenin Doğuşu: İspanyol Altın Çağı*, Dost Kitabevi, Ankara, 2003.
- Aslanlı, Araz, İbrahim Hesenov. *Haydar Aliyev Dönemi Azerbaycan Dış Politikası*, Platin Yayınları, Ankara, 2005.
- Aslanlı, Araz. *Karabağ Sorunu ve Türkiye-Ermenistan İlişkileri*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2015.
- Bağçe, H. Emre. “Küresel Savaşların Eşiğinde Kant ve Hegel’i Yeniden Okumak: Sürekli Barış İçin Savaş Gerekli mi?” *Doğu-Batı*, 6(24), 2003, ss. 105-121.
- Cafersoy, Nazım. “Bağımsızlığın 10. Yılında Azerbaycan-Rusya İlişkileri (1991-2001)”, *Avrasya Dosyası*, 7(1), (İlkbahar 2001, Özel Sayı), ss. 286-318.
- Clausewitz, Carl.Von. *Savaş Üzerine*, (çev: Selma Koçak), Doruk Yayınları, İstanbul, 2019.
- Demirtepe, Turgut, M. Dağlık Karabağ Sorunu: Dar Alanda Büyük Oyun, ed. Turgut Demirtepe, *USAK Raporları Sayı: 11-7*, 2011.
- Ereker, Fulya A. İlkçağlardan Günümüze Haklı Savaş Kavramı, *Uluslararası İlişkiler*, 1(3), 2004, ss. 1-36.
- Grotius, Hugo. *Savaş ve Barış Hukuku (De Jure Belli Ac Pacis)*, (çev. Seha L. Meray), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1967. <https://docplayer.biz.tr/35783603-Savas-ve-baris-hukuku.html>, Erişim: 25.08.2021
- Hobbes, Thomas. *Leviathan*, (çev. Semih Lim), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016.
- Kasım, Kamer. *Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya*, USAK Yayınları, Ankara, 2011.
- Kaya, İbrahim. *Terörle Mücadele ve Uluslararası Hukuk*, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu Yayınları, Ankara, 2005.
- Keskin, Funda. *Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma: Savaş Karışma ve Birleşmiş Milletler*, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara, 1998.
- Özkan, Güner. “Kafkasya’nın Yükselen Yıldızı İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan”, ed. Çağrı Erhan, *Azerbaycan-Ermenistan İlişkileri ve Karabağ’daki Ermeni İşgali (1991-2002)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2013, ss. 103-127.
- Pazarıcı, Hüseyin. *Uluslararası Hukuk Dersleri II. Kitap*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1999.
- Pazarıcı, Hüseyin. *Uluslararası Hukuk. Gözden Geçirilmiş 6. Bası*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2008.
- Shaw, Malcolm N. *Uluslararası Hukuk*, (çev. Yücel Acer, İbrahim Kaya, M. Turgut Demirtepe, G. Engin Şimşek), Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA), 2018.
- Sönmezoglu, Faruk. *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, Der Yayınları, İstanbul, 2012.
- Taşdemir, Fatma. *Uluslararası Terörizme Karşı Devletlerin Kuvvete Başvurma Yetkisi*, USAK Yayınları, Ankara, 2006.
- Yılmaz, Reha. *Azerbaycan Dış Siyasetinde Bağımsızlık Sonrası Yıllar ve Karabağ Problemi*, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2, 2010, ss. 69-93.

İnternet Kaynakları

- Anadolu Ajansı (AA), “Ermenistan Ordusu Azerbaycan’ın Gence ve Mingeçevir Kentlerine Füze Saldırısı Düzenledi: 13 Sivil Hayatını Kaybetti”, 17.10.2020, <https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/ermenistan-ordusu-azerbaycanin-gence-ve-mingecevir-kentlerine-fuze-saldirisi-duzenledi-13-sivil-hayatini-kaybetti/2009245> Erişim: 28.09.2021
- Azerbaycan Resmi Devlet Gazetesi, 13.10.2020, “Ermənistan’ın Gəncəyə Raket Zərbəsi ilə Bağlı Ombudsmanın Faktaraşdırıcı Missiyaya Dair Hesabatı Təqdim Olunub”, <http://www.azerbaijan-news.az/view-200689/ermenistanin-genceye-raket-zerbesi-ile-bagli-ombudsmanin-faktarasdirici-missiyaya-dair-hesabati-teqdim-olunub>, Erişim: 04.09.2021
- Bethlehem, Daniel, “Principles Relevant to the Scope of a State’s Sight of Self-Defense Against an Imminent or Actual Armed Attack”, 2012, <https://legal.un.org/counsel/Bethlehem%20-%20Self-Defense%20Article.pdf>, Erişim: 01.10.2021
- Deutsche Welle, “BMGK’dan Ermenistan ve Azerbaycan’a Ateşkes Çağrısı”, 30.09.2020, <https://www.dw.com/tr/bmgkdan-ermenistan-ve-azerbaycana-ateskes-cagristi/a-55099945>, Erişim: 28.09.2021
- Dünya Bülteni, “Aliyev: Karabağ’ı Gerekirse Askeri Güçle Alırız”, 17.01.2008, <https://www.dunya-bulteni.net/arsiv/aliyev-karabagi-gerekirse-askeri-gucle-aliriz-h32198.html>, Erişim: 04.10.2021
- International Crisis Group, “Armenia and Azerbaijan: Preventing War”, 8 February 2011, <https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/caucasus/armenia/armenia-and-azerbaijan-preventing-war> Erişim: 28.09.2021
- İnsan Hakları Dairesi Başkanlığı, “Birleşmiş Milletler Antlaşması”, https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/2212020141836bm_01.pdf, Erişim: 04.09.2021
- Köker, İrem, Dağlık Karabağ: İHA ve SİHA’ların rolü ne oldu, Azerbaycan’a Nasıl Avantaj Sağladı? 12.10.2020, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54917938>, Erişim: 04.10.2021
- Migdalovitz, Carol, “Armenia-Azerbaijan Conflict”, 26 December 2001, https://www.everycrsreport.com/files/20011226_IB92109_e155a901d9cc5043dcc063cf93b99af78a767622.pdf, Erişim: 09.10.2021
- Official Journal of the European Union, “The need for an EU strategy for the South Caucasus Caucasus (2009/2216(TNI)”, 31.5.2011, <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2011:161E:0136:0147:EN:PDF>, Erişim: 27.09.2021
- Okuducu, İdris, “Ermenistan’ın Terter’e Saldırısını Drone ile Görüntüledi”, 13.10.2020, <https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/aa-ermenistanin-tertere-saldirisini-drone-ile-goruntuledi-/2005162>, Erişim: 24.09.2021
- Orallı, Levent. E. “Uluslararası Hukukta ve BM Sisteminde Askeri Müdahale Olgusu”, TESAM Akademi Dergisi, 1 (1), 2014, 102-127, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/137986>, Erişim: 10.10.2021
- Parliamentary Assembly, “The conflict over the Nagorno-Karabakh region dealt with by the OSCE Minsk Conference”, 25 January 2005, <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17289&lang=en>, Erişim: 24.09.2021
- Pashayeva, Gulshan, “The OIC’s conflict resolution efforts: from outside efforts to active engagement”, 16.12. 2015, <http://newtimes.az/en/politics/4059>, Erişim: 23.09.2021
- Rehimov, Ruslan, “Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev, Ermenistan’ın Savaşta ‘İskender M’ Balistik Füzelere Kullandığını Açıkladı”, 12.04.2021, <https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/azerbaycan-cumhurbaskani-aliyev-ermenistanin-savasta-iskender-m-balistik-fuzeleri-kullandigini-acikladi/2206400>, Erişim: 04.10.2021

UN General Assembly, “The situation in the occupied territories of Azerbaijan”, 25 April 2008, 62/243, <https://www.refworld.org/pdfid/4821b6c62.pdf>, Erişim: 10.11.2021

Uniting For Peace Resolution, “UN General Assembly Resolution 377 (V) A (1950)”, 3 November 1950, <http://www.kentlaw.edu/faculty/bbrown/classes/IntlOrgSp07/CourseDocs/VUniting-forPeaceResolution.pdf>, Erişim: 10.11.2021

ÇİN'İN BALKAN POLİTİKASI: KUŞAK-YOL PROJESİ'NİN BÖLGEYE ETKİLERİ

THE BALKAN POLICY OF CHINA: THE IMPACTS OF
THE BELT AND ROAD PROJECT ON THE REGION

Dilruba KURUT*

'Tao guang, yang hui'***

ABSTRACT

China's growing power and influence is reorganizing Asian security, especially the global economy, and the structure and dynamics of global governance in significant and lasting ways. In this process, it is seen that China, which does not have a foreign policy framework regarding the Balkan region and has an indifferent stance, attaches importance to bilateral relations with the Western Balkan countries and continues these relations with its investments in sectors with strategic importance. In this context, the 17+1 initiative contributes to the formation of a wide regional cooperation network, while the Belt-Road project provides a network of alternative and complementary routes to China's foreign trade. It is seen that the Western Balkan countries have a strategic role in the route within the scope of the Belt-Road Project. In this article, from the perspective of dependency theory and modern world systems theory, China's economic investments in the region, long-term project initiatives and efforts to establish institutional relations are discussed by analyzing the policies implemented by China in the Balkans, especially in the last ten years. In addition to these efforts, the important effects of Confucius Institutes, political channels and media organs operating in

** Yaklaşık 1978'den 2008'e kadar Çin'in dış politikasının uygun bir tanımıdır. "Bir şeyler başarırken düşük bir profilde görünün ve zamanınızı bekleyin" anlamına gelmektedir.

ÖZ

Çin'in artan gücü ve etkisi, başta küresel ekonomi olmak üzere, Asya güvenliğini, küresel yönetişimin yapısını ve dinamiklerini önemli ve kalıcı bir şekillerde yeniden düzenlemektedir. Bu süreçte, Balkan bölgesine dair bir dış politika çerçevesi olmayan ve kayıtsız bir duruş sergileyen Çin'in özellikle Batı Balkan ülkeleri ile ikili ilişkilere önem verdiği ve bu ilişkileri stratejik öneme sahip sektörlere yaptığı yatırımlarla sürdürdüğü görülmektedir. Bu bağlamda, 17+1 girişimi, bölgesel olarak geniş bir işbirliği ağı oluşumuna katkı sağlarken, Kuşak-Yol Projesi, Çin'in dış ticaretine alternatif ve tamamlayıcı rotalar ağı sağlamaktadır. Kuşak-Yol Projesi kapsamındaki rotada Batı Balkan ülkelerinin stratejik bir role sahip olduğu görülmektedir. Bu makalede, bağımlılık teorisi ve modern dünya sistemleri teorisi perspektifinden, Çin'in özellikle son on yılda Balkanlar'da uyguladığı politikalar analiz edilerek, Çin'in bölgeye yaptığı ekonomik yatırımlar, uzun vadeli proje girişimleri ve kurumsal ilişki kurma çabaları ele alınmaktadır. Bu çabaların yanında bölge ülkelerinde faaliyet gösteren Konfüçyüs Enstitülerinin, siyasi kanalların ve medya organlarının önemli etkileri görülmektedir. Bu bilgiler ışığında, makalede öncelikle Çin'in Balkan bölgesindeki etki süreci incelenerek tarihsel bir bakış açısı sağlanmış, Kuşak-Yol Projesi'ne dair oluşturulan ekonomik, politik ve kültürel altyapının yarattığı karşılıklı bağımlılık değerlendirilmiştir. Bu incelemeler yapılırken ortaya koyulan hipotez

* Bursa Uludağ Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü
Doktora Öğrencisi
E-posta: dilrubakurut@gmail.com
ORCID NO: 0000-0001-9092-0107

Makale Atf Bilgisi: KURUT Dilruba (2022).
Çin'in Balkan Politikası: Kuşak-Yol Projesi'nin Bölgeye Etkileri,
Avrasya Etüdleri
Gönderim Tarihi: 25.05.2022 Kabul Tarihi: 29.11.2022

the countries of the region are seen. In the light of this information, first, in the article, a historical perspective was provided by examining the influence process of China in the Balkan region, and the interdependence created by the economic, political and cultural infrastructure created for the Belt-Road project was evaluated. The hypothesis put forward during these examinations is discussed in the context of the countries of the region, based on the deduction method.

Keywords: China, The Balkans, Balkan states, Dependence, Belt and Road Project.

tümünden gelim yönteminden hareketle bölge ülkeleri bağlamında ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çin, Balkanlar, Balkan Devletleri, Bağımlılık, Kuşak ve Yol Projesi.

Giriş

Çin'in uluslararası sistemin önemli bir aktörü haline gelmesinin sebebi, hala gelişmekte olan en büyük güç olması ve GSYİH bakımından dünyadaki ikinci en büyük ekonomiye sahip olmasıdır. Çin'in küresel gücü ve nüfusu her geçen gün büyürken, gelişmekte olan ülkelerin Çin ile yakın ve işbirliğine dayalı bir ilişki kurması, bu ilişkileri devam ettirmesi küresel ekonomi ve güç dengesinin sağlanması açısından kritik öneme sahiptir. Aynı şekilde, Çin'in de gelişmekte olan Balkan ülkeleriyle ilişkiler kurması, AB pazarına daha rahat erişim sağlamasına yardımcı olurken, ekonomik büyümesini devam ettirmesi ve büyük (grand) stratejisine ulaşması açısından büyük önem taşımaktadır. Bölgeye dair tanımlanmış bir dış politikası olmayan ve kayıtsız bir duruş sergileyen Çin'in özellikle 2010 yılından sonra Batı Balkan ülkeleri ile ikili ilişkilere önem verdiği açıktır. Bu bağlamda, 17+1 girişimi, bölgesel anlamda geniş bir işbirliği ağı oluşumuna katkı sağlarken, Kuşak-Yol Projesi, Çin'in dış ticaretine giderek genişleyen alternatif ve tamamlayıcı rotalar ağı sağlamaktadır. Kuşak-Yol Projesi kapsamındaki rotada Batı Balkan ülkeleri de stratejik bir role sahiptir. Çin, bu ülkelere başta altyapı projeleri olmak üzere, enerji alanında ve potansiyele sahip sektörel alanlarda yüksek kredili yatırımlar yapmaktadır. Çin'in Balkan bölgesi üzerinde kısa vadede olumlu ve faydalı etkileri görülmektedir.

Bu değerlendirme ışığında, bu makalenin ana argümanı, Çin'in bölgeye yatırımları incelenirken hepsinin uzun vadeli geri ödeme planları içerdiği, bunun da ikili ilişkileri pekiştireceği ve dolayısıyla Balkan ülkelerinin borçlandırmak kaydıyla ticari hacmini arttıracaklarını öne sürmektedir. Makalenin organizasyonu da aşağıdaki gibidir: Makalede öncelikle Çin'in Balkan bölgesindeki etki süreci incelenerek tarihsel bir bakış açısı sağlanmıştır. Sonrasında Balkan ülkelerine yapılan yatırımlar, kurulan yakın ilişkiler ve işbirlikleri ele alınmıştır. Son olarak da Kuşak-Yol Projesi'yle oluşturulan ekonomik, politik ve kültürel altyapısının bölgede yarattığı etkiler incelenmiştir.

Modern Dünya Sistemleri Teorisi ve Bağımlılık Teorisi Bağlamında Çin'in Balkan Politikası

Modern dünya sistemi teorisi, ulusal ve uluslararası ekonomik ilişkilerin şekillenmesinde önemli etkilere sahiptir. Çin'in Kuşak-Yol Projesi ekonomik işbirliği ve ilişkiler üzerinden yürütüldüğü için Çin'in Balkan politikası bu teori üzerinden değerlendirilmeye çalışılacaktır. Marksizm, bu teoriyi birçok yönden etkilemiştir. Gilpin, Modern dünya sistemi teorisinin tanımını şu şekilde yapmaktadır; 'dün-

ya piyasası temelde az gelişmiş ülkelerin gelişmiş kapitalist ekonomiler tarafından ekonomik sömürüne yönelik bir mekanizmadır.¹ Wallerstein ve Hopkins, Modern dünya sisteminin gelişimini altı vektör üzerinden değerlendirmiştir. Bu vektörler hem modern dünya teorisinin yapısal çerçevesini oluşturmuş hem de birbirine bağlı olarak gelişmiştir. Bu vektörlerden ilki devletlerarası sistemdir. Diğer önemli vektörler ise; dünya üretim yapısı, dünya emek gücünün yapısı, dünyadaki beşerî refah kalıpları, devletlerin toplumsal birliği sağlama gücü ve bilgi yapılarıdır.² Bu bilgiler ışığında, Çin'in Kuşak-Yol Projesi'nin temel hedefinin küresel ticareti desteklemek ve genişletmek olduğu, bunun da dünya üretim yapısını doğrudan etkilediği görülmektedir. Çin gelişmiş bir ekonomi olarak, az gelişmiş Balkan ülkelerine yaptığı bu yatırımlarla beşerî refah düzeyini yükseltmesi, üretim yapısının en önemli birleşenlerinden olan ulaşım güzergahlarını oluşturması/onarması, Balkan devletlerine teknoloji ve teknik bilgi aktarımı ve işbirliği ağları kurmasıyla modern dünya sisteminin gelişimi üzerinde olumlu etkiler yaratmaktadır.

Modern dünya sistemleri teorisine göre, uluslararası iş bölümü devlet düzeyinde üç aşama (Main-zones- tiers of states) arasında gerçekleşmektedir. Bunlar hiyerarşik olarak düzenlenmiş olan merkez, çevre ve yarı çevredir.³ Dünya ekonomisini merkezden ve çevreden oluşan hiyerarşik bir yapı veya sistem olarak görmek uygun olsa da, çekirdeğin coğrafi konumunun ve ekonomik faaliyetlerin küresel dağılımının, son üç yüzyıldan beri sürekli değiştiğine dikkat edilmelidir.⁴ Braudel, merkez konumunda olan ülkelerde karlı endüstriler, kapitalist tarım, bankacılık ve iyi ticari ilişkilerin olduğuna vurgu yapmaktadır.⁵ Merkez ülke olarak konumlandığımız Çin'in karlı endüstrilere ve Kuşak-Yol Projesi bağlamında iyi ticari ilişkilere sahip olduğu, bankacılık ve ileri teknolojisini de çevre olarak nitelendirilebilecek Balkan ülkelerinde etkin bir şekilde kullandığı görülmektedir.

Heywood'a göre bağımlılık teorisi (dependency theory), nispeten az gelişmiş/yoksul bölgelere veya devletlere bağımlılık dayatılarak oluşturulan uluslararası

- 1 Robert Gilpin, *The Political Economy of International Relations*, Princeton University Press, United Kingdom, 1987, p.66.
- 2 Immanuel Wallerstein, Terence K. Hopkins, *Geçiş Çağı: Dünya Sisteminin Yörüngesi (1945-1925)*, (çev: Nuri Ersoy, Ender Abadoğlu, Orhan Akalın, Yücel Kaya), Avesta Yayınları, İstanbul, 2000, ss.10-11.
- 3 Theda Skocpol, "Wallerstein's World Capitalist System: A Theoretical and Historical Critique", *American Journal of Sociology*, The University of Chicago Press, No.5, 1977, Vol:82), p.1078.
- 4 Robert Gilpin, *The Political Economy of International Relations*, Princeton University Press, United Kingdom, 1987, p.85.
- 5 Fernand Braudel, *Afterthoughts on Material Civilization and Capitalism*, (Translate by Patricia M. Ranum). Johns Hopkins University Press. Baltimore and London, 1979, pp.89-93.

yapısal dengesizlikler üzerine çalışan Neo-Marksist teoridir.⁶ Bu teori, ekonomi, kültür ve politikanın ülkelerin kalkınma politikasında nasıl etkileri olduğu üzerine çalışmalar yapmaktadır. Bağımlılık teorisyenleri, uluslararası sistemi Modern Dünya Sistemleri teorisinden farklı olarak iki grupta ele almaktadır. Bunlardan ilki olan egemen ülkeler; OECD'nin sanayileşmiş ülkeleri olarak kabul edilmektedir. İkincisi, bağımlı devletler olarak Latin Amerika, Asya ve Afrika'da bulunan kişi başına gayri safi milli hasılası düşük olan ve döviz kazançları için büyük ölçüde tek bir emtia ihracatına dayanan ülkelere oluşmaktadır.⁷ Teorinin temelini koyulan bu iki grup; dominant ve bağımlı devletler⁸, kuzey ve güney⁹, metropol ve uydu¹⁰, merkez ve çevre¹¹ olarak da adlandırılmıştır. Bağımlı devletlerin ekonomik faaliyetleri, dış güçlerin ve dominant devletlerin etkisine açıktır.¹² Bu noktada, Balkan ülkelerinin ekonomik faaliyetlerinde Çin'in artan bir etkisi olduğu ve bu etkinin de bir bağımlılık yarattığı söylenebilmektedir. Bunu ülke bazında yapılan incelemelerde net bir şekilde takip etmek mümkün olacaktır.

Bağımlı ülkelerin üretimi arttırmak için sermaye ve krediye olan ihtiyacı, egemen ülkelerce karşılanarak (bağımlı) ülke üzerindeki ekonomik kontrol sağlanmaktadır. Bağımlı ülkeler için bu ilişkiler, yurt içinde üretilen üretim fazlasının (surplus generated domestically) bir kısmını taşıyan ve üretken kaynakları (productive resources) üzerinde kontrol kaybına yol açan bir kar ve faiz ihracatını temsil etmektedir.¹³ Çin'in Kuşak-Yol Projesi'ne bağlı olarak Balkan ülkelerine yüksek sermaye ve kredi sağladığı, bu şekilde kendine borçlandırarak bir bağımlılık yarattığı sonucuna varılabilir. Çin Kalkınma Bankası ve Exim Bank'ın 2013-2015'teki kredi uygulamalarına ilişkin bir araştırma, denizaşırı kredilerin ve fonların %70'inin, Çin ekipmanı satın almak ve projelere Çinli işgücünü da-

-
- 6 Andrew Heywood, *Küresel Siyaset*, Adres Yayınları, (çev: Nasuh Uslu ve Haluk Özdemir), Ankara, 2011, s.101.
- 7 Vincent Ferraro, "Dependency Theory: An Introduction", *The Development Economics Reader*, (Ed. Giorgio Secondi), Routledge, London, 2008, pp.58-64.
- 8 Vincent Ferraro, "Dependency Theory: An Introduction", *The Development Economics Reader*, (Ed. Giorgio Secondi), Routledge, London, 2008, pp. 58-64.
- 9 Ronald Findlay, "Growth and Development in Trade Model", *Handbook of International Economics*, Cilt .1, 1984, pp.185-236.
- 10 Andre Gunder Frank, *The Development of Underdevelopment*, New York, 1996
- 11 Raul Prebisch, "Commercial Policy in the Underdeveloped Countries", *American Sociological Review*, No.2,(1959, Cilt:49) pp. 251-273.
- 12 Scott Nicholas Romaniuk, "Dependency Theory", *The Sage Encyclopedia of War: Social Science Perspectives* (Ed. P. Joseph), Sage Publications, 2017, pp.482-483.
- 13 Theotonio Dos Santos, "The Structure of Dependence", *The American Economic Review*, No.2. (Paper and Proceedings of the Eighty Second Annual Meeting of the American Economic Association, Vol:60) 1970, p.231.

hil etmek için kullanılması şartıyla verildiğini göstermektedir. Bazı durumlarda, Çin'den kredi alan devlete ait şirketler, Çinli taşeronlarla sözleşmeye bağlı olarak çalışmak zorunda bırakılmıştır.¹⁴ Bu durumun örnekleri, ülke analizlerinde yer almaktadır. Çin, verilen kredilerin ve fonların kendine ekonomik faydalar sağlamasını, küresel pazardaki konumunu güçlendirmesini istemektedir.

Soğuk Savaş Döneminde Çin'in Balkanlarla İlişkileri

Soğuk Savaş döneminde komünist bir tutum sergileyen Çin'in Balkan ülkeleri üzerinde doğrudan bir rol üstlenmediği ve bölgeye yönelik bir politika izlemediği görülmektedir. Çin'in bölge ile teması, Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti'nin 1947 yılında Kuomintang (Milliyetçi) hükümetini tanımasına kadar uzanmaktadır. Fakat Yugoslav dış politikasının resmi tarihi, Çin-Yugoslavya ilişkilerinin başlangıcını, Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti'nin Çin Halk Cumhuriyeti'ni resmi olarak tanıdığı Ekim 1949 olarak kabul etmektedir. Bu süreçte, Çin'in Balkan bölgesine dair bir politikası olmadığı gibi, Yugoslavya da Uzakdoğu'da diplomatik bir misyon gerçekleştirecek araçlara ve maddi fona sahip değildi. Çin ve Yugoslavya arasındaki ilişkilerin sınırlı kalmasının bir diğer önemli sebebi ise; Tito'nun Sovyetlerin Çin planlarına müdahale etmek istemeyişiydi. Çünkü Tito, Sovyetlerin Çin'deki planlamasının Moskova için önemli ve hassas bir konu olduğunun farkındaydı.¹⁵ Soğuk Savaş'ın ilk yıllarında ideolojik yönden SSCB ile uyumlu politikalar yürüten Çin, Yugoslavya'nın revizyonist tutumlarını eleştirilmekteydi. Bu noktada, Tito da Yugoslavya'nın dünya sosyalist hareketini terk etmediğini vurgulamakla beraber bu görüşün altında yatan sebebin, Çin'in bu konudaki kışkırtıcı tutumları olduğunu belirtiyordu.¹⁶

1968 SSCB'nin Çekoslovakya işgali sonrasında, Çin'in Sovyet komünizm söylemlerine/iddialarına muhalefet olunan bir noktada, Arnavutluk ile işbirliği yaptığı görülmektedir¹⁷, fakat bu işbirliği uzun sürmemiştir. Pekin yönetimi, Arnavutluk ile ilişkilerin sonlandığı 1978 yılına kadar Balkanlar'da tutarlı bir politika

14 Plamen Tonchev, *China's Road: Into the Western Balkans*, European Union Institute for Security Studies (EUISS), 2017, p.4.

15 Jovan Čavoški, "Overstepping the Balkan Boundaries: The Lesser Known History of Yugoslavia's Early Relations with Asian Countries (New Evidence from Yugoslav/Serbian Archives)", *Cold War History*, Vol. 11, (2011, No:4) pp.557-560.

16 Leslie Benson, *Yugoslavia: A Concise History*, Palgrave Macmillan, Hampshire, England, 2004, p.103.

17 Çin-Sovyet bölünmesi Moskova'nın Avrupa ve Balkanlardaki saygınlığını zedeledi, Çin özellikle 1950'li yıllarda Doğu Avrupa'daki muhafazakârlar ve Balkanlar üzerinde bir tehdit oluşturuyordu. Arnavutluk bu süreçte Pekin'i Moskova yönetimine karşı kullanmıştır, işbirliği yapmıştır (Mark Mazower, *Karanlık Kıta: Avrupa'nın 20. Yüzyılı*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1998:2008, ss.330-332)

yürütememiştir.¹⁸ Yaklaşık 20 yıl süren Çin- Arnavutluk arasındaki müttefiklik 1978 yılında aniden sonlanmıştır. Müttefikliğin sonlanmasını anlayabilmek için dönemin birtakım önemli gelişmelerine değinmek faydalı olacaktır. Çin Komünist Parti lideri Hua Guofeng, 1978 yılının Ağustos ayında Romanya (Nikolay Çavuşesku) ve Yugoslavya'yı (Josip Broz Tito) ziyaret etmiştir. Bu ziyaretler, Soğuk Savaş döneminin iki süper gücünün Balkan devletlerinin geleceğine dair endişelerinin artmasına sebep olmuştur. Çünkü İkinci Dünya Savaşından beri süper güçler, Balkan devletleri üzerindeki önceliklerine dair kayda değer bir girişimde bulunmamıştı.¹⁹ Nitekim Çin bu ziyaretler sonucunda Yugoslavya ve Romanya ile ekonomik, siyasi ve kişisel bağlarını geliştirmek uğruna Enver Hoca yönetimindeki Arnavutluk'la bağlarını zayıflatmıştı. Arnavutluk'un tutumuna bağlı olarak da ilişkiler sonlanmıştı. Mao'nun üçüncü dünya teorisinden de hareketle, Çin, Balkan bölgesini Sovyetlerin etki alanında bir dayanak bölgesi, üçüncü dünyaya açılmasında yardımcı olabilecek bir ilişki ağı olarak görmeye başlamış ve Balkanlar'ı bir diplomatik saldırı unsuru olarak kabul etmiştir. Fakat Avrupa'da yaşanan çeşitli olaylar Çin'in bölgede güçlü ilişkiler kurmasını engellemiştir. Bu olaylar; demir perdenin yıkılması, Yugoslavya'nın kanlı bir süreçle dağılması, Balkan ülkelerinin istikrarlı yapıya geçişleri, vb. Devam eden süreçte, Çin yönetimi; ticaret, enerji yatırımları ve siyasi ittifaklar kurarak yeni bir strateji oluşturma gerekliliği hissetmiştir.²⁰

Bu makalede ele alınacak ülkeler Yugoslavya'nın dağılması sonucu bağımsızlığını kazanmış ülkelerden (Kuzey Makedonya, Kosova, Sırbistan, Bosna Hersek, Karadağ) ve Arnavutluk'tan oluşmaktadır. Bu sebeple ülke Soğuk Savaş dönemi politikaları, Yugoslavya ve Arnavutluk üzerinden kısaca değerlendirilmiştir.

Soğuk Savaş Sonrası Çin'in Balkan Ülkelerine Yönelik Yaklaşımı ve Politikaları

Balkanlar'ı bir diplomatik saldırı unsuru olarak gören ve uzun yıllar Doğu ve Orta Avrupa'ya yönelik politikalar planlayan Çin, küresel mali kriz sonrasında bu planlarını uygulamaya koyma fırsatı bulmuştur.²¹ Çin ile Doğu ve Orta Avrupa da bulunan 16 ülke, 2011 yılında Budapeşte'de bir ticaret ve yatırım zirvesi

18 Loic Poulain, "China's New Balkan Strategy", *Central Europe Watch*, No.2, (2011, Vol:1), p.1.

19 David A. Andelman, "China's Balkan Strategy", *International Security*, No.3, (1979, Vol:4), p.60.

20 Loic Poulain, "China's New Balkan Strategy", *Central Europe Watch*, No.2,(2011, Vol:1), p.1.

21 Anastas Vangeli, Dragan Pavličević, "Introduction: New Perspectives on China-Central and Eastern Europe Relations", *Asia Europe Journal*, No.4, (2019, Vol:17), pp.361-362.

gerçekleştirmiştir. Zirveye katılan ülkeler; Çin, Arnavutluk, Bosna Hersek, Bulgaristan, Hırvatistan, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Letonya, Litvanya, Karadağ, (Kuzey) Makedonya, Polonya, Romanya, Sırbistan, Slovakya ve Slovenya'dır.²² 2019 yılında bu zirve Yunanistan'ın katılımıyla 17+1 girişimi olarak adlandırılmıştır. 17+1 girişimi bağlamında, Orta ve Doğu Avrupa'dan 17 ülke ve Çin bir dizi kurumsallaşmış üst düzey toplantı, çok sayıda sektörel işbirliği mekanizması, diğer diyalog ve değişim faaliyetleri aracılığıyla bir araya gelmektedir. Bu girişim kapsamında birçok altyapı çalışması başta olmak üzere, otoyol ve enerji santrallerinin inşasında ortak projeler yapılmıştır.²³ Çin'in Orta ve Doğu Avrupa'da, '17+1' formatı aracılığıyla artan rolü ve etkisi, Pekin'in küresel "dışarı çıkma" (go out) stratejisinin bir parçasıdır. Balkan ülkeleri açısından bakıldığında, Çin bölgesel ve ulusal kalkınma için ihtiyaç duyulan sermayeyi sağladığı için bir finansman kaynağı olarak görülmektedir. Çin'in ekonomik girişimleri bu ülkelerin hükümetleri tarafından olumlu karşılanmaktadır.²⁴ Batı Balkan ülkeleri, Çin finansmanını AB ile yaşanan ikilemin üstesinden gelmek için kullanmaktadır. AB'ye katılmadan Balkan ülkelerinin (aday ülke konumunda olsalar dahi) büyük AB yapısal fonlarına erişimi mümkün değildir. AB'ye katılım yolunda ilerleme kaydedebilmek için de ülkelerin hem kendi sınırları içinde hem de komşularıyla, altyapı ve ulaşım bağlantılarını iyileştirmeleri gerekmektedir. Avrupa Birliği'nin nispeten yavaş proje kabul süreci, hazırlık süreci ve diğer kurumsal engelleri karşısında Çin, kolaylaştırılmış onay süreçleri, devlet destekli finansman ve hızlı uygulama teklifiyle genellikle çekici bir alternatif sunabilmektedir.²⁵ Bu noktada, Çin kredileri ve yatırımları, Balkan ülkelerinin AB üyeliği ve ulusal kalkınması için büyük önem arz etmektedir.

Bu bilgilerden hareketle, Çin'in bölgeye olan yatırımları her iki tarafında fayda sağladığı bir süreç olarak görülmektedir. Balkan ülkelerinin Çin için önemine ve avantajlarına bakıldığında birkaç sebep ön plana çıkmaktadır; (I) 17+1 girişimine bağlı değerlendirildiğinde, Çin küresel ticaretini desteklemek ve genişletmek için Güneydoğu Avrupa ülkelerinde bölgesel liman, demiryolu ve karayolu altyapısına yapılan yatırımların finansmanını sağlamaktadır. Pekin yönetimi, bölgeye yön-

22 Çin, Kosova'yı resmi olarak tanımadığı için 17+1 girişimine ve Kuşak-Yol Projesine dahil etmemiştir.

23 Dragan Pavličević, "Structural Power and the China-EU-Western Balkans Triangular Relations", *Asia Europe Journal*, No.4, (2019, Vol:17), p.445.

24 Plamen Tonchev, *China's Road: Into the Western Balkans*. European Union Institute for Security Studies (EUISS), 2017, pp.2-3.

25 Oleg Levitin, Jakov Milatovic, Peter Sanfey, "China and South-Eastern Europe: Infrastructure, Trade and Investment Link", *Department of Economics, Policy and Governance*, EBRD, 2016, p.1.

lendirilen doğrudan yabancı yatırımların Güneydoğu Avrupa ülkelerinin önemli büyüme potansiyeline katkı sağlayacağı, bu büyümenin de beraberinde Batı Balkan ülkelerini de kapsayan bir entegrasyonu getireceğine inanmaktadır. (II) Ekonomik açıdan bakıldığında, Balkan ülkelerinin AB üyeliği, Çin'in AB pazarlarına ve Batı Balkan ülkelerinin pazarlarına daha iyi erişim fırsatı sunabilecek potansiyelindedir.²⁶

Pekin yönetimi, 2013 yılından sonra, Orta Avrupa ve Balkan AB üyelerini de içeren 17+1 formatında, daha kapsamlı bir stratejiye sahip bölgesel bir girişime odaklanmıştır; “Kuşak-Yol Projesi”. Bu girişimle birlikte Çin, ürünlerinin hedef pazarlara erişimini kolaylaştırmak ve hızlandırmak için Afro-Avrasya'daki fiziksel bağlantıyı iyileştirmeye yönelik daha geniş bir strateji izlemeye başlamıştır. Ayrıca Çin, belirli bir potansiyele sahip olan sektörlerdeki yatırım fırsatlarından yararlanmaya çalışmaktadır.²⁷

Çin, bağımsızlığını tanımayı reddettiği Kosova dışındaki tüm Batı Balkan ülkeleriyle ekonomik ve teknik işbirliği anlaşmaları imzalamaya çalışmıştır. Çin, elektrik enerjisi üretimi, madencilik, ağır sanayi ve ulaşım altyapısı alanlarındaki projelerin yürütülmesi için uzun vadeli düşük faizli krediler şeklinde milyarlarca Dolar dağıtarak/tevzi ederek bölgede bir yatırımcı olarak hareket etmektedir.²⁸

1. Kuzey Makedonya

Kuzey Makedonya, Yugoslavya Federasyonunun şiddetli çöküşünün ardından 1991 yılında ulusal bir bağımsızlık referandumu düzenlemiş, nüfusun %95'inin oyuyla Makedonya Cumhuriyeti olarak tam egemenliğini ve bağımsızlığını ilan etmiştir (Europa Direct Strasbourg, çevrimiçi kaynak).²⁹ Bağımsızlığı ilan etmesinden sonra güney komşusu Yunanistan ile ülkenin ismi üzerine anlaşmazlıklar yaşamıştır. Makedonya ve Yunanistan, BM aracılığıyla birçok görüşme yapmış, fakat 17 Haziran 2018 yılında imzalanan Prespa Anlaşmasına kadar da bu isim krizi çözüme kavuşturulamamıştır. Yunanistan Dışişleri Bakanı Nikos Kotzias ve Makedonya Dışişleri Bakanı Nikola Dimitrov'un imzaladığı anlaşma 2019 yılı

26 Oleg Levitin, Jakov Milatovic, Peter Sanfey, “China and South-Eastern Europe: Infrastructure, Trade and Investment Link”, *Department of Economics, Policy and Governance*, EBRD, 2016, p.1.

27 Florian Bieber and Nikolaos Tzifakis, “The Western Balkans as a Geopolitical Chessboard? Myths, Realities and Policy Options”, *BiEPAG Policy Brief*, 2019, p.12

28 Florian Bieber and Nikolaos Tzifakis, “The Western Balkans as a Geopolitical Chessboard? Myths, Realities and Policy Options”, *BiEPAG Policy Brief*, 2019, p.7

29 “North Macedonia”, *European Direct Strasbourg*, <https://www.strasbourg-europe.eu/macedonia/>, Erişim: 25.11.2021

itibariyle yürürlüğe koyulmuş ve ülke Kuzey Makedonya ismini kullanmaya başlamıştır.³⁰

Çin'in Makedonya Cumhuriyeti (günümüzdeki ismiyle Kuzey Makedonya) ile ekonomik ilişkilerinin 1990'lı yıllarda başladığı görülmektedir. İnşasına 1994 yılında başlanan Kozyak Termik Santraline, Çin 2002 yılında 87 milyon Dolarlık bir kredi sağlamıştır.³¹ İnşaat 1994 yılında başlamış ve tesis 2004 yılında tam olarak faaliyete geçmiştir. Bu işbirliği hükümetler arası (G2G) müzakerelerin sonucunda olmuştur. İkili ilişkiler sonucunda gelişen bu işbirliği, şeffaf ve hesap verilebilirlikten uzak bir yapıdadır. Projelerdeki iş gücünün yarısına yakını Çinli işçi ve uzmanlardan oluşmaktadır. Makedon Hükümetinin, 1999 yılında Çin'in bağımsızlığına karşı çıktığı Tayvan'ı resmi olarak tanınması ve diplomatik ilişkilerini sürdürmesi Çin ve Makedonya arasındaki ilişkilerde bir kırılma noktası olmuştur. Öyle ki, Çin, 1999 yılında Kuzey Makedonya'da BM önleyici konuşturulma gücünün süresinin uzatılması teklifini veto etmiştir. Bunun bir sonucu olarak, Kosova Savaşı sırasında Kosova'dan 300.000'den fazla mülteci gelmiş ve bölge ciddi şekilde istikrarsızlaştırılmıştır.³² Makedon Hükümetinin 1999 yılında Tayvan'ın bağımsızlığını tanımamasını geri çekmesiyle birlikte ilişkiler düzelmiş ve Çin Halk Cumhuriyeti ile diplomatik ilişkiler yeniden kurulmuştur. Çin, Kuzey Makedonya'da kamu sözleşmeleri ve kalkınma yardımı (hibeler ve imtiyazlı krediler) dahil olmak üzere esas olarak kamu sektöründeki projelerde yer almaktadır. Çinli özel şirketlerin varlığı görece daha azdır; iki ülke arasındaki işbirliği, sivil toplum kuruluşları ve işletmelere oranla devlet temsilcileri düzeyinde gerçekleşmektedir.³³ Çin ile Kuzey Makedonya'nın siyasi partileri arasında herhangi bir resmi temas görülmemiştir. Bu bağlamda, Sosyal Demokratlar (SDSM) AB ve NATO müzakerelerine ve katılıma odaklanırken (Mart 2020'den beri NATO üyesi), İç Makedon Devrimci Örgütü (VMRO-DPMNE) üçüncü ülkelerle yoğun işbirliğine daha açık bir tutum sergilemektedir. Kuzey Makedonya'nın Çin girişimlerine açık olmasının altında yatan sebep, ekonomik olarak gelişme isteği ve diğer Avrupa ülkeleriyle yakınlaşma ihtiyacı ve arzusudur. Kuzey Makedonya halkı, Çin'in ülke üzerinde emelleri olmadığı yönünde bir görüşe sahiptir, bu

30 Zhidas Daskalovski, "Republic of Macedonia or North Macedonia?", *Insight Turkey*, No.2, (2019, Vol:21), pp. 63-68.

31 Nina Markovic Khaze, Xiwen Wang, "Is China's Rising Influence in the Western Balkans a Threat to European Integration?", *Journal of Contemporary European Studies*, No.2, (2021, Vol:29), p.236.

32 Wouter Zweers, et al. *China and the EU in the Western Balkans: A Zero-sum Game?*, Clingendael Institute, 2020, p.24.

33 Ana Krstinovska, "The Place of North Macedonia in China's Strategy for the Western Balkans", *Konrad-Adenauer-Stiftung*, Skopje, 2019, p.3

görüşler bölge halkına yapılan anketlerle desteklenmektedir. Halk arasında, Çin yatırımlarının sadece kontrollü bir ekonomik girişim olduğu ve Çin'in Sırbistan'a odaklandığı görüşü hakimdir.³⁴

Kuzey Makedonya, Kuşak-Yol Projesi için büyük bir önem arz etmektedir. Çünkü karayla çevrili olan bu ülke, Çin'in Yunanistan'da işlettiği Pire Limanını ve Budapeşte'yi birbirine bağlayan bir ticari rota niteliği taşımaktadır. Bu ticari rota, Çin için Orta ve Batı Avrupadaki pazarlara açılan kapı olarak görülmektedir. Çin, ülkenin doğusunda bulunan Üsküp-İştıp kesimi ve batıda Kicevo-Ohrid kesimi olmak üzere iki otoyol inşasını yarılamaş durumdadır.³⁵ Otoyol inşasında Çin Exim Bank'ından sağlanan 580 milyon Euroluk kredi kullanılmıştır, bu maliyetin yaklaşık %90'unu Makedon Hükümeti'nin karşılaması planlanmıştır.³⁶ Hükümet değişikliğinin ardından, Ulaştırma ve Haberleşme Bakanlığı, önemli miktarda para kaybı olduğu iddiasıyla Çin tarafından finanse edilen Kicevo-Ohrid otoyolunun tamamlanmasını engellemiştir. Bu iddialar, önceki hükümetten (eski başbakan da dahil olmak üzere) yalnızca dört üst düzey politikacıyı suçlamakla kalmamış, aynı zamanda Çin altyapı projelerinin Batı Balkan bölgesinde yolsuzluğu körüklemedeki rolünü yeniden hatırlatmıştır.³⁷ Devam eden süreçte Kicevo- Ohrid otoyolu tamamlanamamıştır, Çinin üstlendiği diğer otoyol olan Miladinovci-İştıp otoyolu 2019 da tamamlanarak trafiğe açılmıştır.³⁸

2015 yılında, Kuzey Makedonya ve Çin arasında demiryolu bağlantısının iyileştirilmesine ilişkin bir anlaşma yapılmıştır. Anlaşmada, Orta Avrupa'yı Macaristan, Sırbistan, Makedonya ve Yunanistan üzerinden Ege Denizi'ne bağlayan mevcut demiryolu 'Koridor X' (Corridor X) üzerinde iyileştirme planlanmıştır.³⁹ Bu anlaşmaya bağlı olarak Kuzey Makedonya ve Çin, ülkenin demiryollarının modernizasyonunun güzergahı ve maliyeti hakkında bir fizibilite çalışması hazırlamayı kabul etmiştir.⁴⁰ Bu süreçte, China Railway Rolling Stock Corporation,

34 Wouter Zweers, et al. *China and the EU in the Western Balkans: A Zero-sum Game?*, Clingendael Institute, 2020, pp.24-25.

35 Plamen Tonchev, *China's Road: Into the Western Balkans*. European Union Institute for Security Studies (EUISS), 2017, p.3.

36 Oleg Levitin, Jakov Milatovic, Peter Sanfey. "China and South-Eastern Europe: Infrastructure, Trade and Investment Link", *Department of Economics, Policy and Governance*, EBRD, 2016, p.11.

37 Michal Makocki, Zoran Nechev, "Balkan Corruption: The China Connection", 22.07.2017, p.48. https://css.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/center-for-securities-studies/resources/docs/EUISS-Alert_22_China-Balkan_corruption.pdf, Erişim: 11.05.2022.

38 Jacob Mardell, "Postcard from the New Silk Road: A Highway to Nowhere", *Berlin Policy Journal*, 27.06.2019 <https://berlinpolicyjournal.com/postcard-from-the-new-silk-road-a-highway-to-nowhere/>, Erişim: 03.12.2021

39 Oleg Levitin, Jakov Milatovic, Peter Sanfey. "China and South-Eastern Europe: Infrastructure, Trade and Investment Link", *Department of Economics, Policy and Governance*, EBRD, 2016, p.11.

40 Plamen Tonchev, *China's Road: Into the Western Balkans*. European Union Institute for Security Studies (EUISS), 2017, p.3.

Üsküp'e elektrikli trenler tedarik etmeye başlamıştır. Bu trenlerin, eski demiryolu sistemini yeniden harekete geçirmesi ve Kuzey Makedonya'daki mevcut yolcuların yarısından fazlasını taşıması beklenmektedir.⁴¹ Bunlara ek olarak, Çinli özel şirketler Huawei ve ZTE'nin de Kuzey Makedonya'da alt şubelerini açtığı görülmektedir.⁴²

Çin'in Kuzey Makedonya medyasında varlığında kayda değer bir artış görülmele beraber, yeni Çin büyükelçisinin tutumu, röportajlar ve çeşitli etkinliklere katılım açısından daha açık bir hal almıştır.⁴³ Arnavutluk merkezli Çin çevrimiçi haber portalları olan Radio Ejeni ve CMG Shqip özellikle Kuzey Makedonya'da yaşayan Arnavut azınlıklar tarafından takip edilmektedir. Çin'den gelen turist sayısı da büyük ölçüde artmaya başlamıştır. Covid-19 sürecinde, Pekin Üsküp'e bir takım tıbbi malzemeler göndermiştir. Bu yardımlar sonucunda, Çin'in Kuzey Makedonya'daki görünürlüğü artmaya devam etmektedir.⁴⁴

Bunlara ek olarak, Çin Kuzey Makedonya'da kültürel varlığını hissettirmek ve kültürel diplomasi yürütmek adına, 2004 yılında Makedonya'da bir Konfüçyüs Merkezi kurmuştur.⁴⁵ Ayrıca Çin'de bulunan Wuhan Üniversitesi Teknoloji Departmanı ile Üsküp'te bulunan Goce Delchev Üniversitesi arasında 2016 yılında öğrenci değişimine dair bir burs programı başlatılmıştır.⁴⁶

2. Kosova

Pekin yönetimi, Kosova dışındaki tüm Balkan ülkeleriyle ilişkilerini resmi düzeyde devam ettirmektedir. Çin, Kosova'yı bağımsız bir devlet olarak tanımadığı için Kosova ile resmi ilişkileri sınırlıdır.⁴⁷ Siyasi olarak, ikili ilişkiler bu çerçevede belirlenmektedir. Çin'in Kosova'nın başkenti Priştine'de beş personelden oluşan

41 Balkan Insight, "Macedonia Buys New Trains from China." 25.06.2014, <https://balkaninsight.com/2014/06/25/macedonia-buys-new-trains-from-china/#:~:text=Macedonian%20Finance%20Minister%20Zoran%20Stavreski,Chinese%20company%20CSR%20Corporation%20Ltd>, Erişim: 04.12.2021

42 Nina Markovic Khaze, Xiwen Wang, "Is China's Rising Influence in the Western Balkans a Threat to European Integration?", *Journal of Contemporary European Studies*, No.2, (2021, Vol:29), p.248.

43 "Nova Makedonija Interviews Ambassador Wen Zhenshun, Chinese Embassy in the Republic of Macedonia," 21.10.2015, https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/wjwb_663304/zwjg_665342/zwbdb_665378/t1307992.shtml Erişim: 04.12.2021

44 Wouter Zweers, et al. *China and the EU in the Western Balkans: A Zero-sum Game?*, Clingendael Institute, 2020, pp.24-25.

45 "(Видео) Кинескиот универзитет Вухан доделува стипендии за студентите на УГД," Life UGD, 22.06.2016, <https://life.ugd.edu.mk/index.php/studenti-life/item/1072-kineskiot-univerzitet-vuhan-dodeluva-stipendii-za-studentite-na-ugd>. Erişim:15.01.2022

46 Briefing Paper IV: External Influence in The Cultural&Religious Sphere, <https://www.balkancrossroads.com/bp-iv-culture-religion>, Erişim:15.01.2022

47 Loic Poulain, "China's New Balkan Strategy", *Central Europe Watch*, No.2, (2011, Vol:1), pp.6-7.

gayri resmi bir irtibat ofisi varken, Kosova'da resmi bir hükümet temsili bulunmamaktadır.⁴⁸

Çin, Kosova'nın 2008 yılındaki bağımsızlık ilanına karşı çıkmıştır ve Uluslararası Adalet Divanı'na toprak bütünlüğünü savunan ve devletlere tek taraflı ayrılmaları önleme hakkı veren yazılı bir tavsiye görüşü sunmuştur.⁴⁹ Çin'e göre bu bağımsızlık kararı bölgesel barış ve istikrarın korunması konusunda ciddi kaygıları beraberinde getirmiştir. Pekin'in tutumu, Kosova'nın tanınmasının Tibet ve Sincan'ın hareketli bölgeleri gibi hassas iç meselelerle ilgili olarak emsal teşkil edebileceği endişeleri üzerinden şekillenmektedir. Çin'in Sırbistan'ın tutumuna verdiği bu destek karşısında; Belgrad, Tek Çin politikasına sıkı sıkıya bağlı kalmıştır. Bu politika bağlamında, Güney Çin Denizi'ndeki toprak anlaşmazlıkları karşısında Pekin'in pozisyonunu açıkça desteklemiştir.⁵⁰ Sırbistan ve Çin arasındaki köklü dostluk ilişkilerinin Kosova konusunda da etkin bir şekilde devam ettiği görülmektedir.

Çin, bağımsızlık kararını tanımadığı için, Kosova yıllık Çin forumlarına katılmamaktadır. Dolayısıyla, Kosova 17+1 girişimine ve de Kuşak-Yol Projesi'ne davet edilmemiştir.⁵¹ Kosova ve Çin arasındaki ekonomik etkileşim, düşük bir düzeyde olsa dahi bir belirli artış işaretleri göstermektedir. Kosova'da faaliyet gösteren Çinli şirketler, çoğunlukla Arnavutluk ve Sırbistan olmak üzere diğer ülkelerde konumlanmıştır. Çin'in doğrudan yabancı yatırımları, kredileri ve inşaat sözleşmeleri diğer Balkan ülkelerine oranla Kosova'da minimum düzeydedir.⁵² Kosova ve Arnavutluk, ABD'yi bir stratejik ortak olarak gösterme eğilimindedir, aynı zamanda ülkelerinin AB'ye entegrasyonunu destekleme ve güvenlik vizyonları için NATO ile birlikte çalışma tercihleri ön plana çıkmaktadır. Bu durum Kosova'ya ve Arnavutluk'u diğer Doğu Avrupa ülkelerinden ayırmaktadır. Öyle ki, Batı ülkelerinden gelen baskılar Kosova'daki karar alma mekanizması üzerinde etkilidir.⁵³ Örneğin; Çin'in kömüre dayalı bir elektrik santrali için verdiği teklif kabul edilmemiş, yerine İngiltere üzerine kayıtlı bir şirketle anlaşma yapılmıştır.⁵⁴

48 Wouter Zweers, et al. *China and the EU in the Western Balkans: A Zero-sum Game?*. Clingendael Institute, 2020, p.26.

49 Loic Poulain, "China's New Balkan Strategy", *Central Europe Watch*, No.2, (2011, Vol:1), p.6.

50 Plamen Tonchev, *China's Road: Into the Western Balkans*. European Union Institute for Security Studies (EUISS), 2017, p.2.

51 Heather A. Conley, et al., "China's 'Hub-and-Spoke' Strategy in the Balkans", Center for Strategic and International Studies (CSIS), *A Report of the Europe Program and the Reconnecting Asia Project*, 2020, p.2.

52 Wouter Zweers, et al. *China and the EU in the Western Balkans: A Zero-sum Game?*. Clingendael Institute, 2020, p.26.

53 Zoran Nechev, Ivan Nikolovski. "After Prespa: External Influences in North Macedonia", *The Strategic Role of External Actors in the Western Balkans*, 2021, p.54.

54 Wouter Zweers, et al. *China and the EU in the Western Balkans: A Zero-sum Game?*. Clingendael Institute, 2020, p.26.

Kosovalı şirketlerin Çin'de yapılan fuarlara ve forumlara ziyaret sayısı ve ilgisi her geçen gün artmaktadır. Çin ve Kosova arasında turizm sektörünün de gelişim gösterdiği görülmektedir. Diğer Balkan ülkelerinden farklı olarak, Kosova'daki otoyollar ulusal kamu fonlarıyla inşa edildiğinden, Çin'in altyapı inşaatına herhangi bir ilgisi veya katılımı olmamıştır. İlgili kamu ihalelerini Amerikan ve Türk firmaları kazandı. ⁵⁵

Siyasi partiler düzeyinde herhangi bir etkileşim olduğuna dair bir veri bulunmamaktadır. Çin'in zaman zaman Kosova'nın uluslararası örgütlere katılımını engellemek için nüfuzunu kullandığı görülmektedir. Örneğin; Çin, 2015 yılında Kosova'nın Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) üyelik teklifine karşı oy kullanmıştır. ⁵⁶ 2017'de Kosova, Çin'in ev sahipliği yaptığı İnterpol toplantısına katılmamış, uluslararası desteğin olmaması ve aynı zamanda negatif atmosfer nedeniyle de Interpol başvurusunu geri çekmiştir. ⁵⁷

3. Sırbistan

İki ülke arasındaki ilişkiler, Yugoslavya'nın 1 Ekim 1949'da Çin Halk Cumhuriyeti'ni tanıması ile başlamıştır. Çin, 1980'ler ve 1990'lar boyunca Yugoslavya ile aktif diplomatik ilişkilerini sürdürmesine ve 1990'ların sonlarında NATO'nun Sırbistan ve Karadağ'ı bombalamasına şiddetle karşı çıkmasına rağmen, Eski Yugoslavya ülkelerindeki ekonomik açılıma Sırbistan ile ancak 21. yüzyılın ikinci on yılında başlamıştır. Resmi olarak, ilişki "kapsamlı bir stratejik ortaklık" olarak tanımlanmaktadır. ⁵⁸ Özellikle, Çin Komünist Partisi ile iktidardaki Sırp İlerleme Partisi Devlet Başkanı Alexander Vucic arasında partiler arası yakın temaslar olduğu görülmektedir. ⁵⁹

Çin-Sırp ilişkilerinin temel siyasi odağı, Kosova'nın bağımsızlığı konusudur. Çin, Kosova'nın egemen bir devlet statüsünde kabulü noktasında Birleşmiş Milletler (BM)'de karşı veto yoluyla Sırbistan'ı destekleme gücüne sahiptir. ⁶⁰

55 Wouter Zweers, et al. *China and the EU in the Western Balkans: A Zero-sum Game?*, Clingendael Institute, 2020, p.26.

56 UN Tribune, "Kosovo Falls Three Votes Short in UNESCO Bid", 11.09.2015, <http://untribune.com/kosovo-falls-three-votes-short-in-unesco-bid/> Erişim: 14.12.2021

57 Perparim Isufi, "Kosovo Abandons Bid to Join Interpol This Year", *Balkan Insight*, 21.09.2017, <https://balkaninsight.com/2017/09/21/kosovo-abandons-bid-to-join-interpol-this-year-09-21-2017/>, Erişim: 11.05.2022

58 Anastas Vangeli, "China: a New Geoeconomic Approach to The Balkans", *The Western Balkans in The World: Linkages and Relations with Non-Western Countries*, (Ed. Florian Bieber and Nikolaos Tzifakis), Routledge, London, 2019, p.208.

59 Wouter Zweers, et al. *China and the EU in the Western Balkans: A Zero-sum Game?*, Clingendael Institute, 2020, p.29.

60 Wouter Zweers, et al. *China and the EU in the Western Balkans: A Zero-sum Game?*, Clingendael Institute, 2020, p.18.

Coğrafi olarak Sırbistan, Çin'in faaliyeti için kilit bir noktadadır.⁶¹ Batı Balkanlar'daki diğer ülkelerin aksine Pekin ile Sırbistan arasındaki altyapı geliştirme işbirliği Kuşak-Yol Projesi'nden daha eskiye dayanmaktadır. Belgrad Güvenlik Politikası Merkezi'nden Vuk Vuksanović, Belgrad'ın Çin'e yönelmesinin 2008'den sonra başladığını belirtir. Bu yönelmenin sebebi olarak da Kosova'nın bağımsızlık ilanı ve küresel mali krizin etkilerini göstermektedir.⁶² 2008 yılında, Çin'in Most na Adi (Ada Köprüsü) için kredi verdiği ve inşasına yardım ettiği bilinmektedir.⁶³

Sırbistan ve Çin, Ağustos 2009'da önemli bir stratejik ortaklık anlaşması imzalamıştır. Anlaşma on maddeden oluşmaktadır ve karşılıklı toprak bütünlüğüne saygı, ticari kalkınma planları ve kültürel, teknolojik ve bilimsel alışveriş gibi çok çeşitli konuları kapsamaktadır.⁶⁴ Bu bağlamda, Sırbistan ve Çin arasındaki ekonomik ilişki kapsamlı, dayanıklı ve çeşitlidir. Batılı şirketler yavaş yavaş enerji ve doğal kaynaklara dair sektörlerde faaliyetlerinden vazgeçtiği için Çin ülkede ve bölgede önemli bir yatırımcı olarak görülmektedir. Sırbistan'daki birçok sektör öncesinde Rusya'nın kontrolündeydi, günümüzde ise Çin, Sırbistan'da fiilen Rusya'nın yerini almıştır.⁶⁵ Zelezara Smederevo (demir üreticisi) ve RTB Bor'un Çinli yatırımcılar tarafından satın alınması, Sırbistan'ın ulusal ekonomisi için yapısal önem taşımaktadır.⁶⁶

Çin, bölgede birçok proje yürütmektedir. Öyle ki, proje uygulaması açısından Sırbistan, Pekin'in bölgedeki kilit ortağı olarak konumlandırılmaktadır. Çin, ülkedeki ulaşım altyapısının inşasını ve enerji projelerini finanse etmek için çoğu kredi şeklinde olmak üzere şimdiden 1 milyar Dolardan fazla yatırım yapmıştır.⁶⁷ Örneğin, Belgrad'daki Tuna Nehri üzerindeki Çin-Sırp Dostluk Köprüsü (Zemun-Borča Bridge), 2014'te 170 milyon Euro kredi ile (maliyetin %85) tamam-

61 Heather A. Conley, et al. "China's 'Hub-and-Spoke' Strategy in the Balkans", Center for Strategic and International Studies (CSIS), *A Report of the Europe Program and the Reconnecting Asia Project*, 2020, p.13

62 Ihor Levchenko, "Serbia is Under Pressure from Chinese Investments", 29.11.2021, <https://neweasterneurope.eu/2021/11/29/serbia-is-under-pressure-from-chinese-investments/> Erişim: 30.12.2021

63 Dragana Kostika, "Build It Bigger: Constructing Ada Bridge", 02.06.2013, <https://stillinbelgrade.com/build-it-bigger-constructing-ada-bridge/> Erişim:30.12.2021

64 Florent Marciacq, "Serbia: Looking East, Going West?", *The Western Balkans in The World: Linkages and Relations with Non-Western Countries*, (Ed. Florian Bieber and Nikolaos Tzifakis), Routledge, London, 2019, p.65.

65 Wouter Zweers, et al. *China and the EU in the Western Balkans: A Zero-sum Game?*, Clingendael Institute, 2020, p.28.

66 Strahinja Sbotic, "Serbia: The Hub for External Actor Involvement", *The Strategic Role of External Actors in The Western Balkans*, Wilfried Martens Centre for European Studies and the Political Academy of the Austrian People's Party, 2020, p.79.

67 Plamen Tonchev, *China's Road: Into the Western Balkans*, European Union Institute for Security Studies (EUISS), 2017, p.2.

lanan oldukça sembolik bir projedir.⁶⁸ 2016 yılında ise Çinli Hebei Iron and Steel Company (şimdi Hesteel Group) ülkenin tek çelik fabrikası olan Zelezara Smederevo'nun satışı için bir sözleşme imzalamış ve 46 milyon Euro karşılığında satın almıştır. Bu, 2016 yılında Sırbistan'daki en büyük yabancı yatırım oldu.⁶⁹ Diğer bir proje, yine Çin Exim Bank tarafından desteklenen 600 milyon Euro'luk bir yatırımla Koridor XI'nin (Timisoara Belgrad-Bar) bölümlerinin inşasını içermektedir.⁷⁰

Kuşak-Yol Projesi kapsamında Belgrad-Budapeşte demiryolu bağlantısının yerel uzantısının geliştirilmesi için Sırbistan hükümeti ve Çin arasında 1 milyar Dolarlık bir kredi anlaşması imzalanmıştır.⁷¹ Ayrıca, China Road and Bridge Corporation ile Sırbistan bir Sanayi parkı projesi imzalamıştır. Bu projenin imalat ve işleme, ticaret ve lojistik ve yüksek teknoloji endüstrileri olmak üzere üç bölümden oluşması planlanmaktadır. Sırbistan'daki insanlar için 2.000 ila 5.000 istihdam alanı yaratacağı ve bunun ülkenin GSYİH 'sının yaklaşık %5'ini oluşturacağı ve her yıl yaklaşık 2 milyar Euro katkı sağlayacağı tahmin edilmektedir.⁷² Sırp hükümeti Pekin ile etkileşimini, AB üyeliğine bağlı kalmaya devam ederken, Güneydoğu Avrupa'nın geri kalanı ve AB ile olan kalkınma açığını kapatmak için gerekli bir araç olarak görmektedir.⁷³ Bazı durumlarda, Çin'den kredi alan devlete ait şirketler, sözleşmeye bağlı olarak Çinli taşeronlarla çalışmak zorundadır. Sırbistan'da Elektroprivreda Srbije'nin kömür yakıtlı Kostolac elektrik santralinin yeni bir blok inşa etme sürecinde Çinli taşeronlarla çalışılmıştır. Benzer şekilde, China Road and Bridge Corporation'ın (CRBC) yaklaşık 7.000 Çinli çalışanı, Çin-Sırp Dostluk Köprüsü'nün tamamlanmasına yardım etmiştir.⁷⁴

2017 yılında imzalanan bir anlaşmadan hareketle, iki ülke arasında vize serbestisi olduğu için turizm oranları ve halklar arası etkileşim yükseliş göstermektedir. Pekin medyayla ilgili faaliyetlerini yavaş yavaş artırırken, bunun Sırbistan medyasında büyük bir karşılığı görülmemektedir. Çin ile ilgili medya yayınlarında

68 Loic Poulain, "China's New Balkan Strategy", *Central Europe Watch*, No.2, (2011, Vol:1), p.3.

69 Oleg Levitin, Jakov Milatovic, Peter Sanfey, "China and South-Eastern Europe: Infrastructure, Trade and Investment Link", *Department of Economics, Policy and Governance*, EBRD, 2016, p.1.

70 Florent Marciacq. "Serbia: Looking East, Going West?", *The Western Balkans in The World: Linkages and Relations with Non-Western Countries*, (Ed. Florian Bieber and Nikolaos Tzifakis), Routledge, London, 2019, p.73.

71 Strahinja Sbotic, "Serbia: The Hub for External Actor Involvement", *The Strategic Role of External Actors in The Western Balkans*, Wilfried Martens Centre for European Studies and the Political Academy of the Austrian People's Party, 2020, p.73.

72 "Chinese Investment To Build Serbia's First Industrial Park", *Industry Europe*, 30.04.2019 <https://industryeurope.com/sectors/construction-engineering/chinese-investment-to-build-serbias-first-industrial-park/> Erişim:30.12.2021

73 Wouter Zweers, et al. *China and the EU in the Western Balkans: A Zero-sum Game?*, Clingendael Institute, 2020, p.28.

74 Plamen Tonchev, *China's Road: Into the Western Balkans*. European Union Institute for Security Studies (EUISS), 2017, p.4.

belirgin bir artış gözlemlenmemektedir.⁷⁵ 2018 yılında eğitim ve savunma sanayi işbirliğini içeren ikili bir işbirliği planını imzalanmıştır. Bunun sonucunda Sırbistan, Çin'den dokuz insansız hava aracı (Wing Loong drones) satın alacağını duyurmuştur. Sırbistan, Avrupa ülkeleri arasında Çin İHA'larını ilk satın alan ülkedir (China Power Team, çevrimiçi kaynak, 2018).⁷⁶ Sırbistan bu İHA'ları, yerli Sırp İHA geliştirme programı ile daha uyumlu oldukları için satın almıştır. Bu da Çin'in Sırbistan'a yalnızca yeni silahlar değil, aynı zamanda temel bilgi ve teknoloji aktardığı anlamına gelmektedir.⁷⁷

Çin, Sırbistan'da kültürel açıdan da bir etki alanı oluşturmayı istemektedir. Bu bağlamda, 2005 yılında Çin-Sırbistan hükümetleri arasında Belgrad'da bir Konfüçyüs Enstitüsü'nün kurulmasını da içeren eğitimde işbirliği konusunda bir mutabakat imzalanmıştır.⁷⁸ 2006 yılında Belgrad'daki ilk Konfüçyüs Enstitüsü, 2014 yılında ise ikinci Konfüçyüs Enstitüsü açılmıştır. Bu enstitülerin, özellikle 2014'ten beri ikili kültürel ilişkilerin daha da geliştirilmesinde büyük katkıları görülmektedir.⁷⁹ 2020 Mart ayında, Çin, COVID-19 ile mücadelede deneyimli altı kişilik bir tıp uzmanı ekibi, 16 ton bağışi (arasında solunum cihazlarını, tıbbi maskeleri, test kitlerini ve diğer tıbbi malzemeleri) Sırbistan'a göndermiştir.⁸⁰

4. Bosna-Hersek

Bosna-Hersek ve Çin, 1995 yılında diplomatik ilişkiler kurmuştur. İkili ilişkilerin kurulduğu yıllara bakıldığında Bosna Hersek savaşının henüz sonuçlanmadığı görülmektedir. Buna rağmen iki ülke, birbirlerinin egemenliğine ve toprak bütünlüğüne saygı duymuş, ortak kalkınma ve işbirliğini ilerletmek için çaba göstermiştir. İlişkilerin ve işbirliğinin boyutu ve kapsamı her geçen gün genişlemektedir.⁸¹ Çin'in 1990'ların ortalarında Yugoslav Savaşlarının sona ermesinden

75 Wouter Zweers, et al. *China and the EU in the Western Balkans: A Zero-sum Game?*, Clingendael Institute, 2020, p.29.

76 China Power Team, "Is China at the Forefront of Drone Technology?" China Power, 29.05.2018/Updated 25.08.2020/24.05.2022, <https://chinapower.csis.org/china-drones-unmanned-technology/>, Erişim:31.12.2021

77 Vuk Vuksanovic, "Chinese Drones in Serbian Skies", Rusi, 05.06.2021. <https://rusi.org/explore-our-research/publications/commentary/chinese-drones-serbian-skies>, Erişim:31.12.2021

78 China.Org.Cn. "China, Serbia to Set Up First Confucius Institute in Balkans", 16.05.2006, http://www.china.org.cn/international/cultural_sidelines/2006-05/16/content_1168459.htm, Erişim: 31.12.2021

79 Stefan Vladisavljev, "Rising from Ashes: Cultural Cooperation Promotes Steel Friendship", 08.05.2019, <https://news.cgtn.com/news/3d3d514f3467444e34457a6333566d54/index.html>, Erişim: 31.12.2021

80 Li Aixin, "China's Aid to Serbia not Geopolitically Motivated, Meant for Strong, United EU: Expert", *Global Times*, 09.04.2020, <https://www.globaltimes.cn/content/1185161.shtml>, Erişim:24.12.2021

81 Zvonimir Stopic, "Bosnia-Herzegovina External Relations Briefing: Overview of the Relations Between People's Republic of China and Bosnia and Herzegovina in 2020", *China CEE Institute*, No. 4, (2020, Vol:34), p.1.

sonra Bosna-Hersek'e bazı askeri teçhizat bağışladığı bilinmektedir.⁸² Çin ve Bosna-Hersek, 2000 yılında Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşmasını ve 2002 yılında yatırımların korunmasına ilişkin bir anlaşmayı imzalamıştır. Bosna-Hersek ve Çin, ilk on beş yıl daha fazla işbirliği için temel oluşturan çeşitli anlaşmalar yapmış fakat verimli sonuçlar elde edememiştir. Bu durumda bu anlaşmaların sadece diplomatik temas kurmak için yapıldığını göstermektedir. İkili ilişkiler, 2010 yılının Mayıs ayında Pekin'de yapılan anlaşma ile gelişim göstermiştir. Bu anlaşma, Çin Başbakanı Wen Jiabao ve Bosna-Hersek Bakanlar Kurulu Başkanı Nikola Spiric arasında, Bosna-Hersek'e çeşitli yardım modellerinin sağlanması ve daha fazla işbirliği kurulmasının önündeki idari engellerin kaldırılması adına yapılmıştır. 2012 yılında 17+1 girişimi, 2013 yılında ise Kuşak-Yol Projesi işbirliği ile iki ülke arasındaki ilişkiler ivme kazanmıştır. Bu iki girişimin, Bosna Hersek için proje finansmanı ve uygulaması için büyük olanaklar sağladığı görülmektedir.⁸³

Bosna-Hersek, Çin'i giderek daha merkezi bir küresel güç ve ülkenin ekonomik kalkınma açığını kapatmasına yardımcı olabilecek büyük bir ekonomi ve yatırım potansiyeline sahip bir aktör olarak algılanmaktadır. Çin, Sırbistan'daki gelişmelere benzer şekilde, Bosna Hersek'te de Batılı şirketlerin faaliyetlerini yavaş yavaş terk ettiği sektörlerde önemli bir oyuncu haline gelmektedir.⁸⁴

Bosna Hersek ve Çin, Kuşak-Yol Projesi bağlamında birçok altyapı ve enerji projesi uygulamaya koymuştur. Autoputevi Republike Srpske (RS) isimli Bosna ottoyol işletmecisi ve Çinli Sinohydro firması, Banja Luka ile Hırvatistan'ın Adriyatik kenti Split'i birbirine bağlayan otoyolun 93 km uzunluğundaki bölümünün inşası için 600 milyon Euro tutarında bir anlaşma imzalanmıştır. Bosna yönetimi projenin finansmanı için Çin Eximbank ile görüşmeler yapmıştır.⁸⁵ Ayrıca Çinli şirketler, biri Sırp Cumhuriyeti'ndeki Stanari'de ve diğeri Bosna-Hersek Federasyonu'ndaki Tuzla'da olmak üzere iki kömürle çalışan termik santral inşasına yardım etmiştir.⁸⁶ Bu bağlamda, Çinli Dongfang Electronic Şirketi, Stanari Termik Santralinin inşası için anlaşmış, Çin hükümeti de 350 milyon Euro'luk bir kredi

82 Wouter Zweers, et al. *China and the EU in the Western Balkans: A Zero-sum Game?*, Clingendael Institute, 2020, p.31.

83 Zvonimir Stopic, "Bosnia-Herzegovina External Relations Briefing: Overview of the Relations Between People's Republic of China and Bosnia and Herzegovina in 2020", *China CEE Institute*, No. 4, (2020, Vol:34), p.1.

84 Wouter Zweers, et al. *China and the EU in the Western Balkans: A Zero-sum Game?*, Clingendael Institute, 2020, p.31.

85 Oleg Levitin, Jakov Milatovic, Peter Sanfey, "China and South-Eastern Europe: Infrastructure, Trade and Investment Link", *Department of Economics, Policy and Governance*, EBRD, 2016, p.9.

86 Plamen Tonchev, *China's Road: Into the Western Balkans*. European Union Institute for Security Studies (EUISS), 2017, p.3.

sağlamıştır. Tuzla Termik Santralinin (2014) inşası için de 785 milyon Euro değerinde mühendislik, tedarik ve inşaat anlaşması imzalamıştır. 2015 yılında, Bosna Hersek'in devlet tarafından işletilen kömür madeni işletmecisi Banovici, 350 MW'lık bir termik santrali finanse etmek ve inşa etmek için ihale yapmış ve bu ihale sonucunda Dongfang Elektrik Şirketi, tesis için 388 milyon Euro (440,69 milyon Dolar) bütçe ile en düşük teklifi vermiştir. Çin-CESEE zirvesi sırasında şirket, termik santralin inşası için kömür madeni işletmecisi ile stratejik işbirliği anlaşması imzalamıştır. İnşaat çalışmalarının 2016 yılında başlaması planlanmış ve tesisin 2020 yılına kadar şebekeye bağlanması hedeflenmiştir.⁸⁷ Fakat Aralık 2017'de Bosna-Hersek yönetimi, su temini, kömür temini, atık su, baca gazları ve kül bertaraf edilmesi gibi önemli sorunların çözülmediği söyleyerek santralin inşaat ruhsatını reddetmiştir.⁸⁸

Çin'in Bosna Hersek'teki medya varlığı çok yaygın değildir; yayınların bilgi vermek amacıyla yapılması dikkat çekmektedir. İki ülke arasında 2017 yılında imzalanan vize muafiyeti anlaşması, 2018'de yürürlüğe girmiştir. Bu anlaşma gereği, Bosna, Çin vatandaşlarına yönelik vizeleri kaldırmıştır. Anlaşma sonrasında Saraybosna'yı ziyaret eden Çinli turistlerin sayısında gözle görülür bir artış gözlemlenmiştir.⁸⁹ 2016 yılında Çinli turistlerin sayısı 13.305 kişiyken, 2018 yılında bu rakamlar 45700'e yükselmiştir.⁹⁰ Çin'in bölgede yürüttüğü kültürel diplomasiye bağlı olarak, Bosna-Hersek'te bulunan Banja Luka Üniversitesi'nde Konfüçyüs Enstitüsü açılmıştır. Üniversitede Çince lisans ve yüksek lisans eğitimi veren programlar bulunmaktadır. Ayrıca sinolojiye ilgi uyandırmak için düzenli ortaokul ziyaretleri gerçekleştirilmektedir.⁹¹

87 Oleg Levitin, Jakov Milatovic, Peter Sanfey, "China and South-Eastern Europe: Infrastructure, Trade and Investment Link", *Department of Economics, Policy and Governance*, EBRD, 2016, p.9.

88 Pippa Gallop, "Construction Permit Denied for Banovići Coal Power Plant in Bosnia and Herzegovina", 15.12.2017, <https://bankwatch.org/blog/construction-permit-denied-for-banovici-coal-power-plant-in-bosnia-and-herzegovina>, Erişim:02.01.2021

89 Adnan Huskić, "Bosnia and Herzegovina: Abandoned by the West, Embraced by the East?" *The Western Balkans in The World: Linkages and Relations with Non-Western Countries*, (Ed. Florian Bieber and Nikolaos Tzifakis), Routledge, London, 2019, p.101.

90 CGTN, "Chinese tourists to Bosnia and Herzegovina doubled in H1", 13.08.2019, <https://news.cgtn.com/news/2019-08-13/Chinese-tourists-to-Bosnia-and-Herzegovina-doubled-in-H1-J8eJ9XRHa/index.html>, Erişim:31.12.2021

91 Vladimir Shapov, "A Decade of Patience: How China Has Become a Power in the Western Balkans", 02.02.2021, <http://www.europolitika.com/on-yillik-sabir-sureci-cin-bati-balkanlarda-bir-guc-haline-nasil-geldi/>, Erişim: 31.12.2021

5. Karadağ

Çin Halk Cumhuriyeti, 14 Haziran 2006'da Karadağ'ı resmen tanımış ve iki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler kurulmuştur.⁹² Podgorica ve Pekin'de iki ülkenin de büyükelçiliği bulunmaktadır.⁹³ Çin Halk Cumhuriyeti ile Karadağ arasındaki ikili ilişkiler "dostça ve iş birliği" olarak tanımlanmaktadır.⁹⁴ Karadağ, Çin Halk Cumhuriyeti tarafından ulaştırma, finans, bilim, eğitim ve kültür alanlarında işbirliğini güçlendirmek için geliştirilen '17 +1' platformunun bir parçasıdır. Aynı zamanda Kuşak- Yol Projesinin de bir işbirliği ortağıdır.⁹⁵

Çin'in Karadağ'daki varlığı, içişlerine doğrudan müdahale veya dış politikayı yeniden yönlendirme hedefleri taşımamaktadır.⁹⁶ Karadağ, Çin'i yeni ekonomik ve finansman fırsatlarına sahip yükselen bir küresel güç olarak görmektedir. Karadağ'daki yerel kurumlar ve aktörler, ikili ilişkileri geliştirmeye ve derinleştirmeye olumlu yönde ve isteklidir. Bu bağlamda, kamu yönetimi düzeyinde işbirliğinin gerçekleştiği ve siyasi ilişkilerin her geçen gün geliştiği görülmektedir.⁹⁷

Karadağ ve Çin arasındaki ekonomik ilişkiler 2010 yılına kadar uzanmaktadır. Karadağ, bazı tartışmalı projelerinin finansmanı için Çin Eximbank'a başvuru yapmıştır. Çin yetkilileri bu çağrıya cevap vermiş 2010 yılında, Karadağ ile ilk kredi düzenlemesini yapmıştır. Bu kredi anlaşması, Karadağ devletine ait bir nakliye şirketi olan Crnogorska Plovidba AD'nin Çin'deki bir tersaneden iki gemi satın alması için sağlanan krediyi kapsamaktadır. Buna benzer bir anlaşma 2012 yılında imzalanmış, devlete ait bir başka Karadağlı nakliye şirketi olan Barska Plovidba AD, iki dökme yük gemisi satın almak için benzer bir kredi düzenlemesinden faydalanmıştır.⁹⁸ Karadağ, bu nakliye gemilerini sipariş etmek için Çin

92 Consulate-General of the People's Republic of China in San Francisco, "The People's Republic of China Recognizes the Republic of Montenegro", 2006, <https://www.mfa.gov.cn/ce/cgsf/eng/xw/t258224.htm> , Erişim:01.01.2021

93 Mladen Grgic, "Montenegro, The People's of Map of Global China", 30.07.2021, <https://thepeoplesmap.net/country/montenegro/>, Erişim: 01.01.2021

94 "The Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China", www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/wjb_663304/zjg_663340/xos_664404/gjlb_664408/Montenegro_664680/, Erişim: 01.01.2021

95 Jovana Moravic, "Montenegro: Always at a Crossroads", *The Western Balkans in the World: Linkages and Relations with Non-Western Countries*, (Ed. Florian Bieber and Nikolaos Tzifakis), Routledge, 2020, p.154.

96 Azra Karastanovic, "Montenegro between the East and West: Who Will Prevail in the 'Land of Seas and Mountains'?", *The Strategic role of External Actors in The Western Balkans*, 2020, p.32.

97 Wouter Zweers, et al. *China and the EU in the Western Balkans: A Zero-sum Game?*, Clingendael Institute, 2020, p.33.

98 Mladen Grgic, "Montenegro, The People's Map of Global China", 30.07.2021, <https://thepeoplesmap.net/country/montenegro/>, Erişim: 01.01.2021

Exim Bank'tan 45 milyon Euro'nun üzerinde borç almıştır.⁹⁹ Çin-Karadağ altyapı yatırım ilişkileri özellikle de Adriyatik Denizi ve Sırbistan'ı birbirine bağlayan Bar-Boljare otoyolunun ilk bölümünün inşaatı üzerinden şekillenmektedir. Bu otoyol, Karadağ'ın liman kenti Bar'ı Sırbistan'ın başkenti ve Batı Balkanlar'ın en büyük şehri olan Belgrad'a bağlamak için tasarlanmıştır.¹⁰⁰ Bu proje, Avrupa Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Bankası (EBRD) ve Avrupa Yatırım Bankası (EIB) tarafından ekonomik uygulanabilirlikten yoksun olduğu için reddedilmiştir. Çin ise AB kurumlarının aksine projeyi desteklemiştir.¹⁰¹ Çinli İnşaat Şirketi, Karadağ kıyısındaki liman kenti Bar'ı Belgrad'a bağlayan demiryolu hattının 10 km'lik bir bölümünü iyileştirirken, Çin Pasifik İnşaat Grubu, Karadağ ile Arnavutluk arasında bir otoyol inşa etmek için anlaşma imzalamıştır. Exim Bank of China tarafından Podgorica-Kolasin otoyol kesiminin inşası için sağlanan 689 milyon Euroluk kredi de dikkat çekmektedir. Proje, Adriyatik Denizi'ndeki Bar'ı Sırbistan sınırına bağlayan bir yol olarak düşünülebilmektedir. Son olarak, Çin Poly Group Corporation tarafından yeni gemilerin inşası için 56 milyon Euro tutarında başka bir Exim Bank kredisi tahsis edilmiştir.¹⁰²

Kuşak ve Yol Girişimi çerçevesinde; Çin-Malta-Karadağ işbirliğinin bir sonucu olarak, 2017 yılında yapımına başlanan Mozura Rüzgar Parkına 105 milyon Dolarlık bir yatırım yapılmıştır. Karadağ, yurtdışında elektrik kesintisi yaşayan bir ülke olduğundan, zaman zaman elektriğini çevre ülkelerden (Sırbistan, Makedonya, Arnavutluk) ithal etmek zorunda kalmıştır. 2017'de toplam elektrik tüketiminin yaklaşık %32'si ithal edilen elektrik ile karşılanmıştır. AB üyeliğine aday bir ülke konumundaki Karadağ'ın üyelik sürecinde belirli taahhütleri yerine getirmesi gerekmiştir. Bu bağlamda bu proje, Karadağ'ın yenilenebilir enerji üretmesi için önemli bir adımdır. Bu projede, Çin'in geliştirdiği yapay zekâ ile uygulanan akıllı rüzgâr tribünleri kullanılmıştır.¹⁰³

Kasım 2019'da Dongfang Electric şirketi liderliğindeki bir Çinli konsorsiyum, zararlı emisyonlarla ilgili yeni AB direktifleri doğrultusunda Pljevlja termik santalinin yeniden inşası ihalesini kazanmıştır.¹⁰⁴

99 Wouter Zweers, et al. *China and the EU in the Western Balkans: A Zero-sum Game?*, Clingendael Institute, 2020, p.32.

100 Azra Karastanovic, "Montenegro Between the East and West: Who Will Prevail in the 'Land of Seas and Mountains'?", *The Strategic Role of External Actors in The Western Balkans*, 2020, p.32.

101 Wouter Zweers, et al. *China and the EU in the Western Balkans: A Zero-sum Game?*, Clingendael Institute, 2020, p.32.

102 Plamen Tonchev, *China's Road: Into the western Balkans*. European Union Institute for Security Studies (EUISS), 2017, p.1.

103 BRI International Green Development Coalition, "The Belt and Road Initiative Green Development Case Studies Report 2020", *Springer*, 04.2021, p.21-24, <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007%2F978-981-16-3188-7.pdf> , Erişim:01.01.2021

104 Wouter Zweers, et al. *China and the EU in the Western Balkans: A Zero-sum Game?*, Clingendael Institute, 2020, p.32.

Çin ve Karadağ arasındaki işbirliği her sektörü kapsamamaktadır. Çünkü ABD'nin başta NATO üyeliği olmak üzere güvenlik politikası söz konusu olduğunda Karadağ'da önemli ve güçlü bir etkisi mevcuttur.¹⁰⁵ Karadağ NATO üyesi olduğu için Çin ile güvenlik ve teknoloji işbirliği sınırlıdır.¹⁰⁶ Karadağ, Arnavutluk ve Kuzey Makedonya da NATO üyesidir ve Kosova ile birlikte, özellikle savunma ve güvenlik konularında Washington ile yakın ilişkiler kurmuşlardır. Çin, bölgedeki dijital altyapının mevcut ve gelecekteki gelişiminde etkili bir rol üstlenirse, bu sadece bölge için değil, Amerika Birleşik Devletleri için de bir güvenlik sorunu teşkil edebilme potansiyeli taşımaktadır.¹⁰⁷ Bu bağlamda, ABD, Çin'in güvenlik ve teknoloji sektörlerinde yatırım yapmasını kısıtlamaya çalışmaktadır.

Son yıllarda Çin'den gelen turist sayısı artış göstermiştir. Çin'den gelen turistler, 2019'daki toplam yabancı turist sayısının %3'ünü oluşturmaktadır; bu, 2015'e göre 2,1 puan daha fazladır.¹⁰⁸ Çin'in bölgede yürüttüğü kültürel diplomasiye bağlı olarak, Karadağ'da bulunan Donja Gorica Üniversitesi'nde yüksek lisans dersleri verilmekte, okulun sitesi Çince dil desteği ile hizmet vermektedir.¹⁰⁹

6. Arnavutluk

Arnavutluk ve Çin ilişkileri, bölgedeki diğer ülkelerden farklı bir arka plana sahiptir. İki ülke Soğuk Savaş dönemindeki ideolojik rekabet ve kutuplaşma dinamiğinde etkin bir ilişki ve işbirliği ağı kurmuştur. 1949'da Çin Halk Cumhuriyeti'ni ilk tanıyan devlet Arnavutluk olmuştur. Dolayısıyla, iki ülke arasında diplomatik ilişkilerde 1949'da başlamıştır.¹¹⁰ İki ülke arasında 1954 yılından beri işbirliği anlaşmaları yapıldığı bilinmektedir.¹¹¹ Çin, Arnavutluk'a gerekli ekonomik ve teknik yardımları sağlamıştır.¹¹²

105 Azra Karastanovic, "Montenegro Between the East and West: Who Will Prevail in the 'Land of Seas and Mountains'?", *The Strategic role of External Actors in The Western Balkans*, 2020, p.39.

106 Wouter Zweers, et al. *China and the EU in the Western Balkans: A Zero-sum Game?*, Clingendael Institute, 2020, p.32.

107 Stefan, Vladislavjev, "Surveying China's Digital Silk Road in The Western Balkans", 03.08.2021, <https://warontherocks.com/2021/08/surveying-chinas-digital-silk-road-in-the-western-balkans/>, Erişim: 01.01.2021

108 Milika Mirkovic, "Montenegro External Relations Briefing: Relations Between Montenegro and Major Powers", *China CEE Institute*, No. 4(ME), (2021, Vol:43), p.3.

109 Vladimir Shapov, "A Decade of Patience: How China Has Become a Power in the Western Balkans", 02.02.2021, <http://www.europolitika.com/on-yillik-sabir-sureci-cin-bati-balkanlarda-bir-guc-haline-nasil-geldi/>, Erişim: 31.12.2021

110 Alba Cela, "Albania and the Influence of Outside Actors", *The Strategic role of External Actors in The Western Balkans*, 2020, p.9.

111 Hükümetlerarası Anlaşma Metinleri; (1954), Minutes of the Conversation between Vice Premier Li Xiannian and the Head of the Albanian Government Delegation Behar Shytilla, <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/134723>, Erişim: 01.01.2021

112 Nikolaos A. Stavrou, "The Sino-Albanian Friendship", *World Affairs*, No. 3 (Winter, 1971, Vol:134), p. 236.

Doğu Avrupa'daki sosyalist grupta zayıf kalan Arnavutluk, Sovyetler Birliği ile Yugoslavya arasında çıkan çatışmanın ardından Sovyetler Birliği'ne yönelmiştir. Belirli bir süre Stalin'in politikasını desteklemiş ve Sovyetler Birliği tarafından korunmuştur. Fakat Stalin'in ölümü sonrasında, Kruşçev'in söylemleri ve politikalarına karşıt bir tutum sergilemiştir. Bu dönemde Kruşçev'in söylemlerine benzer bir tutum sergileyen Çin ile yakınlaştığı ve işbirliği yaptığı görülmüştür. Dönemin Başbakanı Mehmet Shehu ve Çin Lideri Mao Zedong komünist partileri arasında seçkinler düzeyinde yakın bağlar kurmuş ve ilişkileri 1970'li yıllara kadar devam etmiştir.¹¹³

Arnavutluk ve Çin arasında gerçekleşen bu yakınlaşma sonucunda; 1966 yılı verilerine göre, Arnavut ticaretinin yüzde 70'inin Çin Halk Cumhuriyeti ile yapıldığı görülmektedir. Başbakan Zhou Enlai, 1964, 1965 ve 1966'da Arnavutluk'u üç kez ziyaret etmiştir, Arnavutluk'un üst düzey liderlerinin de o yıllarda Çin'i sık sık ziyaret ettiği bilinmektedir. Öyle ki, Arnavutluk Emek Partisi dünyada Kültür Devrimi'ni destekleyen tek iktidar partisi konumundadır. 1967'de Çin Komünist Partisi, Çin ve Arnavutluk arasındaki ilişkiyi "bozulmaz militan dostluk" olarak nitelendirmiştir.¹¹⁴

1978 sonrasında Hua Guofeng'in dış politikaları ve üçüncü dünya söylemleri sebebiyle zayıflayan ilişkilerin sonlandığı görülmektedir. Çin, Arnavutluk'a ekonomik ve askeri yardımı kesmeye ve uzmanlarını Arnavutluk'tan çekmeye karar vermiştir. 24 yıllık yoğun ilişkilerin ardından Çin ve Arnavutluk, kardeşlik ilişkilerini 'normal ilişkilere' indirgemıştır. Aslında her iki ülke de büyükelçilik faaliyetlerini sürdürmüştür, düşük ölçekte de olsa ticaret ve iletişimini devam ettirmiştir.¹¹⁵

İkili ilişkiler, 1980'lerin sonunda yeniden başlamıştır. 1989 yılında Çin ve Arnavutluk arasında Ekonomik ve Teknik İşbirliği Karma Komitesi kurma konusunda görüşmeler yapılmıştır.¹¹⁶

1990 yılında, bir dizi kitlesel gösterinin ardından, Arnavutluk'taki komünist dönem barışçıl bir şekilde sona ermiştir ve 1991'de demokratik seçimler yapıl-

113 Ylber Marku, *Sino-Albanian Relations During the Cold War, 1949-1978 : an Albanian Perspective*, Lingnan University, 2017, pp.1-30.

114 Anne Marie Brady, Hiromichi Higashi, "Are We Real Friends? Albania-China Relations in the Xi Era", *Sinopsis*, (2019, Vol:17).

115 Ylber Marku, *Sino-Albanian Relations During the Cold War, 1949-1978 : an Albanian Perspective*, Lingnan University, 2017, p.283.

116 Marsela Musabelliu, *Sino-Albanian Relations: 70 Years of Diplomatic Ties in Retrospect*, Xiamen University, 2019, p.21.

mıştır. 1992 yılında Arnavutluk'un Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyine katılımı ile başlayan süreç, 2009 yılında NATO'ya katılımı ile sonuçlanmıştır.¹¹⁷Bu durumda Çin ile olası bir teknoloji ve güvenlik işbirliğini engellemiştir. Öyle ki, Arnavutluk limanlarının bir kısmı NATO üssü olarak yapılandırılmıştır.¹¹⁸

Çin-Arnavutluk arasındaki ekonomik ve siyasi ilişkiler, 2012 yılı Xi Jinping yönetimine kadar önemli bir yükseliş göstermemiştir. 2012 yılında Arnavutluk, 17+1 girişimine (China-CEEC) dahil olmuştur. 2016'da Çin'in Arnavutluk Büyükelçisi, Çin ile Arnavutluk Cumhuriyeti arasındaki ilişkileri “yeni meyveler veren geleneksel bir dostluk” olarak nitelendirmiştir.¹¹⁹2017 yılında ise Çin ve Arnavutluk arasında Kuşak- Yol Projesine katılmak için bir anlaşma imzalanmıştır.¹²⁰

Diğer ülkelerin aksine, Arnavutluk medyasında Çin hakkındaki haberlerde artışlar gözlemlenmiştir. 2016 ve 2019 yılları arasında Arnavutluk'ta yayınlanan “Kuşak ve Yol Girişimi” (BRI) ile ilgili haberin sayısı 42'den 194'e yükselmiştir.¹²¹

Arnavutluk ile Çin arasındaki en önemli ekonomik bağlantı, Çinli şirket Geo-Jade tarafından işletilen Patos-Marinza petrol sahasıdır. 2016 yılında, Çinli Geo-Jade Petroleum şirketi, ülkedeki en büyük petrol üretim sahası olan Patos-Marinza sahasından petrol çıkarmak için 384,6 milyon Euro ödemiştir.¹²²

Arnavutluk, Adriyatik kıyısındaki konumu dolayısıyla “21. Yüzyıl Deniz İpek Yolu” üzerindeki kilit bir noktadadır. Arnavutluk, yapım aşamasında olan Trans-Adriyatik Boru Hattı üzerinde önemli bir konumdadır.¹²³ Bu sahil yolu, Trieste'den Kalamata'ya kadar uzanacak ve İtalya, Slovenya, Hırvatistan, Bosna-Hersek, Karadağ, Arnavutluk ve Yunanistan'ı birbirine bağlayacaktır. Ayrıca Arnavutluk'un deniz taşımacılığı için bir merkez haline gelmesine de yardımcı

117 Anne Marie Brady, Hiromichi Higashi, “Are We Real Friends? Albania-China Relations in the Xi Era”, *Sinopsis*, (2019, Vol:17), p.36.

118 Wouter Zweers, et al. *China and the EU in the Western Balkans: A Zero-sum Game?*, Clingendael Institute, 2020.

119 Anne Marie Brady, Hiromichi Higashi, “Are We Real Friends? Albania-China Relations in the Xi Era”. *Sinopsis*, (2019, Vol:17), p.36.

120 Yamei Xinhua, “China, Albania Agree to Expand Cooperation Under Belt and Road, 16+1 Framework”, *The Belt and Road Initiative*, 19.04.2017, http://belt.china.org.cn/2017-04/19/content_40650762.htm, Erişim: 01.01.2021

121 Vladimir Shapov, “A Decade of Patience: How China Has Become a Power in the Western Balkans”, 02.02.2021, <http://www.europolitika.com/on-yillik-sabir-sureci-cin-bati-balkanlarda-bir-guc-haline-nasil-geldi/>, Erişim: 31.12.2021

122 Bojan Stojkovski, Ivana Jeremic, Samir Kajosevic, Ivana Nikolic, Ivan Angelovski, Fatjona Mejdini, and Irvin Pekmez, “China in the Balkans: Controversy and Cost”, *BalkanInsight*, 15.12.2021, <https://balkaninsight.com/2021/12/15/china-in-the-balkans-controversy-and-cost/>, Erişim:02.01.2022

123 Plamen Tonchev, *China's road: Into the western Balkans*, European Union Institute for Security Studies (EUISS),2017. p.3.

olmayı amaçlamaktadır (bir takım yolsuzluk söylemleri sebebiyle fonlar eğitim alanına kaydırılmıştır).¹²⁴ Son olarak, iki Çinli şirket, China Everbright ve Friedmann Pacific Asset Management, Tiran Uluslararası Havalimanı SHPK' sını satın aldığını duyurmuştur. Grup, tesisi Arnavut hükümetinin onayına tabi olarak 2025 yılına kadar işleteceğini belirtmiştir.¹²⁵ Fakat 2020 yılında havaalanının tüm özkaynaklarını bir Avrupa kuruluşuna satmıştır.¹²⁶

İki ülke arasında vize kısıtlamaları kaldırıldığından beri turizm yükselmeye başlamıştır. 2018'de yaklaşık 17.000 Çinli turist Arnavutluk'u ziyaret ederek 2017'ye göre yüzde 60 artış göstermiştir.¹²⁷ Çin'in bölgede yürüttüğü kültürel diplomasiye bağlı olarak, Arnavutluk'ta bulunan Tiran Üniversitesi'ne bağlı Konfüçyüs Enstitüsü de Çin kültürünü tanıtmak amacıyla hizmet vermektedir.¹²⁸

Çin'in Kuşak-Yol Projesi'nin Amacı ve Balkan Ülkelerine Etkileri

Kuşak-Yol Projesi ve 17+1 girişimi bağlamında Çin ile Balkanlar'daki ülkeler arasındaki ekonomik ilişkiler her geçen gün artmaktadır. Çin hem bölgesel anlamda hem de ülkeler bağlamında artan bir ekonomik varlık göstermektedir. Daha bürokratik bir yapıda olan AB'nin kurumsal ve idari hibe süreçlerine bakıldığında, şeffaf, detaylı ve yerine getirilmesi gereken koşulların fazla olduğu görülmektedir. AB'nin gerek üyelik sürecinde gerekse proje onaylarındaki bu tutumu Çin'in yararına olmuştur. Bu sayede Çin, ulusal ekonomiler için yeni bir finansman kaynağı olarak kendini kolayca kabul ettirmiştir.¹²⁹ Xi, Çin'in önemli ekonomik kaynaklarını, bölgesel istikrarı koruma ve Çin'in komşu ülkelerde liderliğini sürdürme çabalarında kilit bir araç olarak görmektedir.¹³⁰ Çin'in artan varlığı; alt yapı gelişimine, bölgesel entegrasyona, ticaret akışlarına ve ekonomik büyümeye katkıda bulunduğu ölçüde Batı Balkanlar için faydalı olabilecektir. Bununla birlikte, Batı Balkanlar üzerinden Kuşak-Yol Projesi yollarının tam olarak operasyo-

124 Wouter Zweers, et al. *China and the EU in the Western Balkans: A Zero-sum Game?*, Clingendael Institute, 2020. p.36.

125 Plamen Tonchev, *China's Road: Into the Western Balkans*, European Union Institute for Security Studies (EUISS), 2017. p.3.

126 "China Everbright Limited Successfully Sold 100% equity of Tirana International Airport, Everbright Limited", <https://www.everbright.com/en/news/china-everbright-limited-successfully-sold-100-equity-tirana-international-airport> Erişim: 02.01.2022

127 Wouter Zweers, et al. *China and the EU in the Western Balkans: A Zero-sum Game?*, Clingendael Institute, 2020. p.36.

128 China.Org.Cn."Albania launches Tirana Confucius Institute", 19.11.2013, http://www.china.org.cn/arts/2013-11/19/content_30640572.htm, Erişim: 31.12.2021

129 Nina Markovic Khaze, Xiwen Wang, "Is China's Rising Influence in the Western Balkans a Threat to European Integration?", *Journal of Contemporary European Studies*, No.2, (2020, Vol:29), p.236.

130 Peter Cai. "Understanding China's Belt and Road Initiative." *Lowy Institute for International Policy*, 22.03.2017, <https://www.lowyinstitute.org/publications/understanding-belt-and-road-initiative>, Erişim: 01.01.2022

nel bir ulaşım ağı oluşturması biraz zaman alacaktır. Bölgedeki altyapı projeleri, Çinli inşaat şirketlerinin Avrupa'da bir geçmişe sahip olmalarını sağlamanın yanı sıra, aşırı kapasite sorunlarını azaltmalarına ve istihdam yaratmalarına yardımcı olmaya devam edecektir.¹³¹ Bölgenin ulaşım altyapısının iyileştirilmesi Balkanlar'ı daha çekici bir yatırım destinasyonu haline getirecek; ticaretin maliyetini azaltacak ve çeşitlendirmesini kolaylaştıracak; bölgesel işbirliğinin geliştirilmesine ve ekonomik büyümenin canlanmasına katkıda bulunacaktır.¹³² Çin'in bu projesi ile teknik bilgi ve becerilerini denizaşırı ülkelere ihraç etme amacı güttüğü de söylenebilmektedir.¹³³ Öte yandan, Balkan ülkelerinde bu yatırımlara dair tartışmalar da mevcuttur. Çin'in yatırımlarıyla ilgili tartışmalar (ör. sağlanan faydalar, şeffaflık eksikliği vb.) ile artan borçlar ve çevre tahribatı söz konusu olduğunda, toplumlarda kutuplaşmalara sebep olabilmektedir. Karadağ toplumunun bir dereceye kadar kutuplaşması buna en iyi örnekler arasında yer almaktadır.¹³⁴ Bosna Hersek yönetiminin inşaat iznini reddettiği Banovici Termik Santrali de çevre tahribatı konusunda örnek verilebilecek Kuşak-Yol Projeleri arasındadır.

Çin'in yatırımlarının Batı Balkan ülkelerinin ulusal çıkarları konusunda taviz elde etme girişimi olabileceği de göz ardı edilmemelidir. Ayrıca Çin'in Batı Balkanlar'a yönelik politikası Avrupa entegrasyonunu engellemeye çalışmamaktadır ve 17+1 formatındaki katılımcıların çoğu AB üyesidir. Pekin, kendi kalkınma yolunu desteklemeden veya alıcı ülkelerin içişlerine müdahale etmeden yeni yatırımlar ve anlaşmalar arayan bir ekonomik ortak rolüyle kendisini sınırlamıştır.¹³⁵ Buna karşılık, Avrupa Birliği Çin'in ekonomik yayılmacı bu tutumuna bir tepki verememektedir. Avrupa Birliği'nin, Çin'e karşı bir konsensüs pozisyonu veya politikası oluşturmasının önündeki en büyük engel 17+1 girişimidir (üyelerin çoğu aynı zamanda Avrupa Birliği üyesi).¹³⁶ Çin'in ideolojisini ihraç etmeyi amaçlamadığı söylenebilmektedir. Ekonomik genişlemesini, AB tarafından teşvik edilen yönetim reformlarıyla taban tabana zıt olan, devlet ve piyasa güçleri

131 Plamen Tonchev, *China's Road: Into the Western Balkans*, European Union Institute for Security Studies (EUISS), 2017, pp.3-4.

132 Peter Sanfey, Jakov Milatovic, "The Western Balkans inTransition: Diagnosing the Constraints on the Path to a Sustainable Market Economy", London, England: European Bank for Reconstruction and Development, 2018, p.5.

133 Fitch Ratings, "China's One Belt One Road Brings Risks", 09.03.2020, <https://www.fitchratings.com/site/pr/1018144> Erişim:03.01.2022

134 Florian Bieber, Nikolaos Tzifakis. "The Western Balkans as a Geopolitical Chessboard? Myths, Realities and Policy Options", *BiEPAG Policy Brief*, 2019, p.19.

135 Florian Bieber, Nikolaos Tzifakis. "The Western Balkans as a Geopolitical Chessboard? Myths, Realities and Policy Options", *BiEPAG Policy Brief*, 2019, p.12.

136 Heather A.Conley, et al. "China's 'Hub-and-Spoke' Strategy in the Balkans", Center for Strategic and International Studies (CSIS), *A Report of the Europe Program and the Reconnecting Asia Project*, 2020, p.5.

arasındaki dengeye dayanan yerel iş ilişkileri modeliyle sağlamaktadır. Çin, etki alanını sistematik olmaktan öte proje bazlı ilerletmektedir. Öyle ki, Pekin, bölgeye yaptırım yaptığı her projeye yavaş ama emin adımlar atmaktadır. Bölgedeki popülist siyasetin yükselişi de Çin'in etki alanı oluşturmasını kolaylaştırmaktadır. Çin hükümetinin sunduğu yatırımlar, hükümetlere iktidarda kalmak için gerekli olan finansal kaynağı sağlamaktadır. Bu da mevcut yönetim krizini şiddetlendirmekte ve derinleştirmektedir.¹³⁷

Çin projelerinin genel anlamda yürütme riskleri de yüksektir. Çinli mühendislik ve inşaat şirketleri kapsamlı teknik deneyime sahiptir, fakat yabancı pazarlarda faaliyet göstermek onlar için zorlu olacaktır. Proje süreçlerinde öngörülemez birçok sorunla karşı karşıya kalılabilecektir. Bu durum sadece Çin için değil, aynı zamanda yatırımların yapıldığı Balkan ülkeleri için de geçerlidir. Projelerin uygulanması ve kredilerin geri ödenmesinde birçok öngörülme sorunla karşılaşma riski mevcuttur. Kredilerin bir kısmı proje gelirlerinden borç ödemesi üzerine verilmiştir, bu durumda projenin verimliliğinin analizi de Balkan ülkeleri için dikkat edilmesi gereken bir unsurdur. Ödemeler bir sorun haline gelirse, Çin'in proje anlaşmaları borç alan ülke üzerinde bir etkiye sahip olacaktır.¹³⁸

Sonuç

Çin, Kuşak-Yol Projesi ve 17+1 girişimi ile Balkanlar'daki etkisini arttırmaya devam etmektedir. Hükümetlere doğrudan verilen krediler, bölgedeki AB gibi alternatif kurumların aksine uygun finansal koşullarla sunulmaktadır. Kredi ödemelerinin uzun vadeli olması, Çin ve yatırım yapılan Balkan ülkeleri arasında bir bağımlılık ilişkisi oluşturmaktadır. Çin'in bölge ile etkileşimi sadece kredi ve yatırımlar boyutunda değildir, Konfüçyüs enstitülerinin çalışmaları önemli bir kültür diplomasisi yaratmaktadır. Projelerde Çinli uzmanların çalışması da kültürel anlamda birbirini tanımak ve yakınlaşmak için bir araç niteliğindedir.

Balkan ülkeleri de AB üyeliği için gerekli iyileştirmeleri Çin'in sağladığı krediler ile gerçekleştirebilmektedir. Merkez-çevre ilişkisi bağlamında bu borçların ve verilen kredilerin Çin'in ekonomik kazanımlarını korumaya yönelik olduğu görülmüştür. Projede kullanılacak teçhizatın ve uzmanlık bilgisinin Çin'den alınması şartı, verilen kredilerin dolaylı yoldan yine Çin ekonomisini korumaya yönelik olduğu sonucuna varılmıştır.

137 Michal Makocki, Zoran Nechev, "Balkan Corruption: The China Connection", 22.07.2017, https://css.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/center-for-securities-studies/resources/docs/EUISS-Alert_22_China-Balkan_corruption.pdf, p.2, Erişim:11.05.2022

138 Fitch Ratings, "China's One Belt One Road Brings Risks", 09.03.2020, <https://www.fitchratings.com/site/pr/1018144>, Erişim:25.05.2022

KAYNAKÇA

- Aixin, Li. "China's Aid to Serbia not Geopolitically Motivated, Meant for Strong, United EU: Expert", *Global Times*, 09.04.2020, <https://www.globaltimes.cn/content/1185161.shtml>, Erişim:24.12.2021
- Andelman, David A. "China's Balkan Strategy", *International Security*, No.3, (1979, Vol:4), pp.60-79.
- Balkan Insight, "Macedonia Buys New Trains from China." 25.06.2014, <https://balkaninsight.com/2014/06/25/macedonia-buys-new-trains-from-china/#:~:text=Macedonian%20Finance%20Minister%20Zoran%20Stavreski,Chinese%20company%20CSR%20Corporation%20Ltd>, Erişim: 04.12.2021
- Benson, Leslie. *Yugoslavia: A Concise History*, Palgrave Macmillan, Hampshire, England, 2004.
- Bieler, Florian. Nikolaos Tzifakis, "The Western Balkans as a Geopolitical Chessboard? Myths, Realities and Policy Options", *BiEPAG Policy Brief*, 2019.
- Brady, Anne Marie. Hiromichi Higashi, "Are We Real Friends? Albania-China Relations in the Xi Era", *Sinopsis*, (2019, Vol:17).
- Braudel, Fernand. *Afterthoughts on Material Civilization and Capitalism*, (trans: Patricia M. Ranum). Johns Hopkins University Press. Baltimore and London, 1979.
- BRI International Green Development Coalition, "The Belt and Road Initiative Green Development Case Studies Report 2020", *Springer*, 04.2021, p.21-24, <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007%2F978-981-16-3188-7.pdf>, Erişim:01.01.2021
- Briefing Paper IV: External Influence in The Cultural&Religious Sphere, <https://www.balkancrossroads.com/bp-iv-culture-religion>, Erişim:15.01.2022
- Cai, Peter. "Understanding China's Belt and Road Initiative." Lowy Institute for International Policy, 22.03.2017, <https://www.lowyinstitute.org/publications/understanding-belt-and-road-initiative>, Erişim: 01.01.2022
- Čavoški, Jovan. "Overstepping the Balkan Boundaries: The Lesser Known History of Yugoslavia's Early Relations with Asian Countries (New Evidence from Yugoslav/Serbian Archives)", *Cold War History*, Vol.11, (2011, No:4) pp.557-577.
- Cela, Alba. "Albania and the Influence of Outside Actors", *The Strategic Role of External Actors in The Western Balkans*, 2020, pp.5-17
- CGTN, "Chinese tourists to Bosnia and Herzegovina doubled in H1", 13.08.2019, <https://news.cgtn.com/news/2019-08-13/Chinese-tourists-to-Bosnia-and-Herzegovina-doubled-in-H1--J8eJ9XSrHa/index.html>, Erişim:31.12.2021
- China Power Team, "Is China at the Forefront of Drone Technology?" *China Power*, 29.05.2018/ Updated 25.08.2020/24.05.2022, <https://chinapower.csis.org/china-drones-unmanned-technology/>, Erişim:31.12.2021
- China.Org.Cn. "China, Serbia to Set Up First Confucius Institute in Balkans", 16.05.2006, http://www.china.org.cn/international/cultural_sidelines/2006-05/16/content_1168459.htm, Erişim: 31.12.2021
- China.Org.Cn. "Albania launches Tirana Confucius Institute", 19.11.2013, http://www.china.org.cn/arts/2013-11/19/content_30640572.htm, Erişim: 31.12.2021
- "China Everbright Limited Successfully Sold 100% equity of Tirana International Airport, Everbright Limited", <https://www.everbright.com/en/news/china-everbright-limited-successfully-sold-100-equity-tirana-international-airport> Erişim: 02.01.2022

- “Chinese Investment To Build Serbia’s First Industrial Park”, *Industry Europe*, 30.04.2019 <https://industryeurope.com/sectors/construction-engineering/chinese-investment-to-build-serbias-first-industrial-park/> Erişim:30.12.2021
- Conley, Heather A. et al., “China’s ‘Hub-and-Spoke’ Strategy in the Balkans”, Center for Strategic and International Studies (CSIS), *A Report of the Europe Program and the Reconnecting Asia Project*, 2020.
- Consulate-General of the People’s Republic of China in San Francisco, “The People’s Republic of China Recognizes the Republic of Montenegro”, 2006, <https://www.mfa.gov.cn/ce/cgsf/eng/xw/t258224.htm> , Erişim:01.01.2021
- Daskalovski, Zhidas. “Republic of Macedonia or North Macedonia?”, *Insight Turkey*, No.2, (2019, Vol:21), pp. 63-74.
- Ferraro, Vincent. “Dependency Theory: An Introduction”, The Development Economics Reader, (Ed. Giorgio Secondi), *Routledge*, London, 2008, pp.58-64.
- Findlay, Ronald. “Growth and Development in Trade Model”, *Handbook of International Economics*, Cilt .1, 1984, pp.185-236.
- Fitch Ratings, “China’s One Belt One Road Brings Risks”,09.03.2020, <https://www.fitchratings.com/site/pr/1018144>, Erişim:03.01.2022
- Frank, Andre Gunder. *The Development of Underdevelopment*, New York, 1996.
- Gallo, Pippa. “Construction Permit Denied for Banovići Coal Power Plant in Bosnia and Herzegovina”, 15.12.2017, <https://bankwatch.org/blog/construction-permit-denied-for-banovici-coal-power-plant-in-bosnia-and-herzegovina>, Erişim:02.01.2021
- Gilpin, Roper, *The Political Economy of International Relations*, Princeton University Press, United Kingdom, 1987.
- Grcic, Mladen. “Montenegro, The People’s Map of Global China”, 30.07.2021, <https://thepeoples-map.net/country/montenegro/>, Erişim: 01.01.2021
- Heywood, Andrew. *Küresel Siyaset*, Adres Yayınları, (çev: Nasuh Uslu ve Haluk Özdemir), Ankara, 2011.
- Hükümetlerarası Anlaşma Metinleri; (1954), Minutes of the Conversation between Vice Premier Li Xiannnian and the Head of the Albanian Government Delegation Behar Shtylla, <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/134723>, Erişim:01.01.2021
- Huskiç, Adnan. “Bosnia and Herzegovina: Abandoned by the West, Embraced by the East?” *The Western Balkans in The World: Linkages and Relations with Non-Western Countries*, (Ed. Florian Bieber and Nikolaos Tzifakis), *Routledge*, London, 2019, pp.83-107.
- Isufi, Perparim. “Kosovo Abandons Bid to Join Interpol This Year”, *Balkan Insight*, 21.09.2017, <https://balkaninsight.com/2017/09/21/kosovo-abandons-bid-to-join-interpol-this-year-09-21-2017/>,Erişim: 11.05.2022
- Karastanovic, Azra. “Montenegro between the East and West: Who Will Prevail in the ‘Land of Seas and Mountains?’”, *The Strategic role of External Actors in The Western Balkans*,2020, pp.28-47.
- Khaze, Nina Markovic. Xiwen Wang, “Is China’s Rising Influence in the Western Balkans a Threat to European Integration?”, *Journal of Contemporary European Studies*, No.2, (2020, Vol:29), pp.234-250.
- Kostika, Dragana. “Build It Bigger: Constructing Ada Bridge”, 02.06.2013, <https://stillinbelgrade.com/build-it-bigger-constructing-ada-bridge/> Erişim:30.12.2021
- Krstinovska, Ana. “The Place of North Macedonia in China’s Strategy for the Western Balkans”, *Konrad-Adenauer-Stiftung*, Skopje, 2019.
- Levchenko, Ihor. “Serbia is Under Pressure from Chinese Investments”, 29.11.2021, <https://neweasteurope.eu/2021/11/29/serbia-is-under-pressure-from-chinese-investments/> Erişim: 30.12.2021

- Levitin, Oleg. Jakov Milatovic, Peter Sanfey, “China and South-Eastern Europe: Infrastructure, Trade and Investment Link”, *Department of Economics, Policy and Governance*, EBRD, 2016.
- Makocki, Michal. Zoran Nechev, “Balkan Corruption: The China Connection”, 22.07.2017, https://css.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/center-for-securities-studies/resources/docs/EUISS-Alert_22_China-Balkan_corruption.pdf, p.2, Erişim:11.05.2022
- Marciaq, Florent. “Serbia: Looking East, Going West?”, *The Western Balkans in The World: Linkages and Relations with Non-Western Countries*, (Ed. Florian Bieber and Nikolaos Tzifakis), Routledge, London, 2019, pp.61-82.
- Mardell, Jacob. “Postcard from the New Silk Road: A Highway to Nowhere”, *Berlin Policy Journal*, 27.06.2019, <https://berlinpolicyjournal.com/postcard-from-the-new-silk-road-a-highway-to-nowhere/>, Erişim: 03.12.2021
- Marku, Ylber. *Sino-Albanian Relations During the Cold War, 1949-1978 : an Albanian Perspective*, Lingnan University, 2017.
- Mirkovic, Milika. “Montenegro External Relations Briefing: Relations Between Montenegro and Major Powers”, *China CEE Institute*, No. 4(ME), (2021, Vol:43).
- Moravic, Jovana. “Montenegro: Always at a Crossroads”, *The Western Balkans in the World: Linkages and Relations with Non-Western Countries*, (Ed. Florian Bieber and Nikolaos Tzifakis), Routledge, 2020, pp.146-163.
- Musabelliu, Marsela. *Sino-Albanian Relations: 70 Years of Diplomatic Ties in Retrospect*, Xiamen University, 2019.
- Nechev, Zoran. Ivan Nikolovski. “After Prespa: External Influences in North Macedonia”, *The Strategic Role of External Actors in the Western Balkans*, 2021, pp.48-74.
- “North Macedonia”, European Direct Strasbourg, <https://www.strasbourg-europe.eu/macedonia/>, Erişim: 25.11.2021
- “Nova Makedonija Interviews Ambassador Wen Zhenshun, Chinese Embassy in the Republic of Macedonia”, 21.10.2015, https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/wjw_663304/zwjg_665342/zwb_d_665378/t1307992.shtml Erişim: 04.12.2021
- Pavličević, Dragan. “Structural Power and the China-EU-Western Balkans Triangular Relations”, *Asia Europe Journal*, No.4, (2019, Vol:17), pp.453-468.
- Pekmez, Irvin. “China in the Balkans: Controversy and Cost”, *BalkanInsight*, 15.12.2021, <https://balkaninsight.com/2021/12/15/china-in-the-balkans-controversy-and-cost/>, Erişim:02.01.2022
- Poulain, Loic. “China’s New Balkan Strategy”, *Central Europe Watch*, No.2, (2011, Vol:1), p.1.
- Prebisch, Raul. “Commercial Policy in the Underdeveloped Countries”, *American Sociological Review*, No.2,(1959, Cilt:49) pp. 251-273.
- Romaniuk, Scott Nicholas. “Dependency Theory”, *The Sage Encyclopedia of War: Social Science Perspectives* (Ed. P. Joseph), Sage Publications, 2017, pp.481-483.
- Sanfey, Peter. Jakov Milatovic, “The Western Balkans in Transition: Diagnosing the Constraints on the Path to a Sustainable Market Economy”, London, England: *European Bank for Reconstruction and Development*, 2018.
- Santos, Theotonio Dos. “The Structure of Dependence”, *The American Economic Review*, No.2. (Paper and Proceedings of the Eighty Second Annual Meeting of the American Economic Association, Vol:60) 1970, pp.231-236

- Sbotic, Strahinja. “Serbia: The Hub for External Actor Involvement”, *The Strategic Role of External Actors in The Western Balkans*, Wilfried Martens Centre for European Studies and the Political Academy of the Austrian People’s Party, 2020, pp.74-85.
- Shapov, Vladimir. “A Decade of Patience: How China Has Become a Power in the Western Balkans”, 02.02.2021, <http://www.europolitika.com/on-yillik-sabir-sureci-cin-bati-balkanlar-da-bir-guc-haline-nasil-geldi/>, Erişim: 31.12.2021
- Skocpol, Theda. “Wallerstein’s World Capitalist System: A Theoretical and Historical Critique”, *American Journal of Sociology*, The University of Chicago Press, No.5,1977, Vol:82), pp. 1075-1090.
- Stavrou, Nikolaos A. “The Sino-Albanian Friendship”, *World Affairs*, No. 3 (Winter, 1971, Vol:134), pp.234-242.
- Stojkovski, Bojan. Ivana Jeremic, Samir Kajosevic, Ivana Nikolic, Ivan Angelovski, Fatjona Mejdini, and Stopic, Zvonimir. “Bosnia-Herzegovina External Relations Briefing: Overview of the Relations Between People’s Republic of China and Bosnia and Herzegovina in 2020”, *China CEE Institute*, No. 4, (2020, Vol:34).
- “The Ministry of Foreign Affairs of the People’s Republic of China”, www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/wjb_663304/zjzg_663340/xos_664404/gjlb_664408/Montenegro_664680/, Erişim: 01.01.2021
- Tonchev, Plamen. *China’s Road: Into the Western Balkans*. European Union Institute for Security Studies (EUISS), 2017.
- UN Tribune, “Kosovo Falls Three Votes Short in UNESCO Bid”, 11.09.2015, <http://untribune.com/kosovo-falls-three-votes-short-in-unesco-bid/> Erişim: 14.12.2021
- Vangeli, Anastas. “China: a New Geoeconomic Approach to The Balkans”, *The Western Balkans in The World: Linkages and Relations with Non-Western Countries*, (Ed. Florian Bieber and Nikolaos Tzifakis), Routledge, London, 2019, pp.205-224.
- Vangeli, Anastas. Dragan Pavličević, “Introduction: New Perspectives on China–Central and Eastern Europe Relations”, *Asia Eupore Journal*, No.4, (2019, Vol:17), pp.361-368.
- Vladisavljev, Stefan. “Rising from Ashes: Cultural Cooperation Promotes Steel Friendship”, 08.05.2019, <https://news.cgtn.com/news/3d3d514f3467444e34457a6333566d54/index.html>, Erişim: 31.12.2021
- Vladisavljev, Stefan. “Surveying China’s Digital Silk Road in The Western Balkans”, 03.08.2021, <https://warontherocks.com/2021/08/surveying-chinas-digital-silk-road-in-the-western-balkans/>, Erişim:01.01.2021
- Vuksanovic,Vuk. “Chinese Drones in Serbian Skies”, Rusi, 05.06.2021. <https://rusi.org/explore-our-research/publications/commentary/chinese-drones-serbian-skies> , Erişim:31.12.2021
- Wallerstein, Immanuel. Terence K. Hopkins, *Geçiş Çağı: Dünya Sisteminin Yörüngesi (1945-1925)*, (çev: Nuri Ersoy, Ender Abadoğlu, Orhan Akalın, Yücel Kaya), *Avesta Yayınları*, İstanbul,2000.
- Xinhua, Yamei. “China, Albania Agree to Expand Cooperation Under Belt and Road, 16+1 Framework”, *The Belt and Road Initiative*, 19.04.2017, http://belt.china.org.cn/2017-04/19/content_40650762.htm, Erişim: 01.01.2021
- Zweers, Wouter. et al. *China and the EU in the Western Balkans: A Zero-sum Game?*, Clingendael Institute, 2020.
- “(Видео) Кинескиот универзитет Вухан доделува стипендии за студентите на УГД,” *Life UGD*, 22.06.2016, <https://life.ugd.edu.mk/index.php/studenti-life/item/1072-kineskiot-univerzitet-vuhan-dodeluva-stipendii-za-studentite-na-ugd>. Erişim:15.01.2022

SAHRA ALTI AFRİKA'DA KADIN VE KALKINMA: BİRLEŞMİŞ MİLLETLER KALKINMA PROGRAMI MERKEZLİ BİR İNCELEME*

WOMEN AND DEVELOPMENT IN SUB-SAHARAN AFRICA: A UNITED
NATIONS DEVELOPMENT PROGRAMME CENTERED ANALYSIS

Gamze ATAK ABUKAN**

ABSTRACT

The subject of this article is United Nations Development Programme's (UNDP) women-centered development policies and practices in Sub-Saharan Africa. Written with the aim of bringing women and development issues together in Sub-Saharan Africa, this article aims to examine the extent to which UNDP's policies and practices have touched the lives of African women in the region. The main argument of the study is that the policies and strategies put forward at the discourse level, aiming to touch the lives of African women by UNDP, are not reflected in the projects and practices at the action level to the same extent. The development problems of women in Sub-Saharan Africa are revealed through literature review. The effectiveness and efficiency of UNDP are analyzed within the framework of the identified problems.

Keywords: UNDP, Sub-Saharan Africa, Empowerment of Women, Development, Gender Equality

ÖZ

Bu makalenin konusu, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın (UNDP-United Nations Development Programme) Sahra Altı Afrika'da kadın merkezli kalkınma politika ve uygulamalarıdır. Sahra Altı Afrika'da kadın ve kalkınma konularını aynı eksende buluşturma gayesi ile kaleme alınan bu makale, UNDP'nin politika ve uygulamalarının bölgede kadınların hayatına ne ölçüde dokunduğunu incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada ortaya konulan temel sav, UNDP tarafından Sahra Altı Afrikalı kadınların hayatına dokunmayı hedefleyen ve söylem düzeyinde öne sürülen politika ve stratejilerin, eylem düzeyinde proje ve uygulamalara aynı ölçüde yansımadığıdır. Sahra Altı Afrika'da kadınların kalkınma sorunları literatür taraması yolu ile ortaya konulmaktadır. UNDP'nin etkinliği ve verimliliği belirlenen sorunlar çerçevesinde analiz edilmektedir.

Anahtar Sözcükler: UNDP, Sahra Altı Afrika, Kadınların Güçlendirilmesi, Kalkınma, Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

*Bu makale Gamze ATAK ABUKAN tarafından hazırlanan "Sahra Altı Afrika'da Kadın ve Kalkınma: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı Merkezli Bir İnceleme" başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

**Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı, Orta Doğu ve Afrika Dairesi Başkanlığı, TİKA Uzmanı

E-posta: g.atak@tika.gov.tr

ORCID ID: 0000-0001-7866-4227

Makale Atıf Bilgisi: ATAK ABUKAN Gamze, (2023).

Sahra Altı Afrika'da Kadın Ve Kalkınma: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı Merkezli Bir İnceleme,

Avrasya Etüdleri

Gönderim Tarihi: 02.06.2023 Kabul Tarihi: 16.06.2023

GİRİŞ

Tarihsel olarak ekonomi merkezli ele alınan kalkınma anlayışının dönüşüme uğradığı ve kalkınma yaklaşımlarına insan unsurunun hâkim olmaya başladığı günümüzde, kadının kalkınma sürecindeki rolünün incelenmesi büyük önem taşımaktadır.¹ Bu minvalde bir inceleme, adeta *gölge aktörler*² olarak görülerek hayatın pek çok alanında olduğu gibi kalkınma alanında da etki ve katkıları ikincilleştirilen/değersizleştirilen kadınların, bu alandaki hayati rollerinin ortaya konulması açısından elzemdir. Kalkınmanın gerçek anlam ve amaçlarına ulaşması, kadınların kalkınma süreçlerinde eşit ve aktif aktörler olarak yer alması ve eylemesi ile mümkündür ki, kadın bakış açısından yoksun bir kalkınma anlayışının bunu sağlayamayacağı açıktır.

Uzun yıllar boyunca kalkınma yazınında, politikalarında ve uygulamalarında göz ardı edilen kadınların kalkınma sürecindeki konumları ve rolleri zaman içerisinde değişmiş ve dönüşmüştür. Kadın konusu da tüm dünyada, kalkınmaya yönelik çeşitli boyutları içeren doğası ile en üst düzeyde taahhütlerin verildiği ve politika önerilerinin geliştirildiği öncelikli konulardan biri haline almıştır. Kalkınma ve kadın, tarihsel süreç içinde çok boyutlu, çok aktörlü, farklı bakış açılarını ihtiva eden kapsamlı bir alana evrilmiştir. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP-United Nations Development Programme) ise ortaya koyduğu politika ve stratejilerin sonuçları itibarıyla kalkınma ve kadın alanına yön veren uluslararası aktörlerden biri haline gelmiştir.

Çalışmanın coğrafi odak noktasını Sahra Altı Afrika oluşturmaktadır. Sahra Altı Afrika'nın coğrafi bir tanım olarak net olduğu düşünülse de farklı kuruluşların bölgeyi farklı sınırlarla tanımladığı gözlenmektedir.³ Makalenin UNDP merkezli bir çalışma olmasına bağlı olarak kabul edilen UNDP Sahra Altı Afrika tanımı ise Cezayir, Cibuti, Fas, Libya, Mısır, Somali, Sudan ve Tunus dışında Afrika kıtasında bulunan 46 ülkeyi kapsamaktadır.⁴ Sahra Altı Afrika'da kadın

- 1 A. F. Aysan ve D. Dumludağ (ed.), *Kalkınmada Yeni Yaklaşımlar*, 1. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2014.
- 2 H. P. Özcan, "Toplumsal Cinsiyet Politikaları Merkezli Kalkınma ve Kalkınma Yardımı Stratejileri" (Uzmanlık Tezi), Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı, Ankara, 2010, s. 9.
- 3 WB, "Sub Saharan Africa", 2023, <https://data.worldbank.org/country/ZG>, Erişim: 1.6.2023; UNSTATS, "Regional groupings used in Report and Statistical Annex - Sub Saharan Africa", 2023, <https://unstats.un.org/sdgs/indicators/regional-groups/>, Erişim: 1.6.2023; UNICEF, "Regional Classifications", 2023, <https://data.unicef.org/regionalclassifications/>, Erişim: 1.6.2023.
- 4 Angola, Gabon, Nijerya, Benin, Gambiya, Ruanda, Botsvana, Gana, Sao Tome ve Principe, Burkina Faso, Gine, Senegal, Burundi, Gine-Bissau, Seyşeller, Kamerun, Kenya, Sierra Leone, Cabo Verde, Lesoto, Güney Afrika, Orta Afrika Cumhuriyeti, Liberya, Güney Sudan, Çad, Madagaskar, Esvatini, Komorlar, Malavi, Tanzanya, Kongo Demokratik Cumhuriyeti, Mali, Togo, Kongo Cumhuriyeti, Moritanya, Uganda, Fildişi Sahili, Morityus, Zambiya, Ekvator Ginesi, Mozambik, Zimbabve, Eritre, Namibya, Etiyopya, Nijer. UNDP Data Center, "Human Development Insights", 2023, <https://hdr.undp.org/data-center/country-insights#/ranks>, Erişim: 1.6.2023.

ve kalkınma konusunda yapılacak bölgesel bir değerlendirme, kuşkusuz pek çok faktörün göz önünde bulundurulmasını gerektirmektedir. Afrikalı kadınların kalkınmanın pek çok boyutuyla ilişkilendirilebilecek sorunları çoğu zaman birbiri ile bağlantılı ve hayatın hemen her alanına dair sorunlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Sorun alanlarının sınırsızlığı buna karşılık makale kapsamının sınırlılığı hususları göz önünde bulundurularak, bölgesel düzeydeki temel yönelimlerden ve ortak paydalardan hareket edilerek seçim yapma ve genellemelere başvurma zorunluluğu doğmuştur.

Bu çalışmada, kalkınma ve kadın konusunun Sahra Altı Afrika'ya özgü özelliklerinin ve sorun alanlarının izi sürülmekte; UNDP politika ve uygulamaları merkezinde bir değerlendirme yapılmaktadır. Sahra Altı Afrika'da kadın ve kalkınma konularını aynı ekseninde buluşturma gayesiyle yazılan bu makale, meseleyi nitel veri analizi yöntemleri kullanılarak gerçekçi ve bütüncül bir yaklaşımla incelemeyi amaçlamaktadır. Bu noktada, konuya ilişkin kitaplar, makaleler ve raporlar başta olmak üzere çeşitli yazılı kaynaklar incelenmekte; ulaşılan sonuçları desteklemek amacıyla sayısal ve istatistiksel verilerden yararlanılmaktadır.

Ulusal ve uluslararası alanda elde edilen kazanımlara rağmen Sahra Altı Afrika, kadınların sorunlarını kapsayıcı bir biçimde ele alma ve söz konusu sorunlara kalıcı çözümler sunma noktasından uzak bir bölge görünümündedir. Bu minvalde, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması ve kadınların güçlendirilmesi hedefi altında kaydedilen ilerlemelere rağmen, Sahra Altı Afrika'da *kronikleşmiş* ve *kadınlaş(tırıl)mış* pek çok sorun varlığını muhafaza etmektedir.

Sahra Altı Afrika'da kadınların hayatın hemen her alanında karşı karşıya kaldıkları muhtelif sorunların siyasal, ekonomik, toplumsal ve çevresel hayatın tüm derinliklerine sirayet etmiş olması, Afrikalı kadınlara yönelik basit bir sorun alanları-çözüm önerileri denklemine geçersiz kılmakta ve kapsamlı bir anlayış/kavrayış dönüşümünü gerektirmektedir. Bu ise kadınların kalkınma sürecindeki rolünün ortaya konulması, kalkınma politika ve uygulamalarına yalnızca pasif alıcılar olarak değil aktif aktörler olarak dâhil edilmesi ve bakış açılarının kalkınmanın ana parametrelerinden biri haline getirilmesi ile mümkün olacaktır.

Bu minvalde, UNDP tarafından Afrikalı kadınların hayatına dokunmayı hedefleyen ve söylem düzeyinde ortaya konulan politika ve stratejilerin, eylem düzeyinde proje ve uygulamalara aynı ölçüde yansımadağı bu makalenin ana savını oluşturmaktadır. Sahra Altı Afrika'da kadınların sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında son derece önemli bir role sahip olduğu; küresel düzeyde öncü

konumda bulunan UNDP'nin kalkınma ve kadın odaklı söylem ve eylemleri arasındaki boşluğu ortadan kaldırmasının bu alandaki etkinliği ve verimliliğine katkıda bulunacağı sonucuna ulaşılmaktadır.

BİRLEŞMİŞ MİLLETLER KALKINMA PROGRAMI'NA SAHRA ALTI AFRİKA'DA KADIN MERCEĞİNDEN BAKIŞ

*“Toplumsal cinsiyet eşitliği kendi içinde bir hedeften daha fazlasıdır.
Bu, yoksulluğu azaltma, sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etme
ve iyi yönetim kurma zorluğuna göğüs germenin bir ön koşuludur.”⁵*

Kofi Annan

*“Eğer Afrika'da başarısız olursak,
dünyada da başarısız oluruz.”⁶*

António Guterres

1. Sahra Altı Afrika'da Kadınların Kalkınma Sorunları Üzerine

Dünyanın pek çok coğrafyasına benzer biçimde, Sahra Altı Afrika'da da kadınların hayatın hemen her alanında karşı karşıya kaldıkları muhtelif sorun alanları bulunmaktadır. Ulusal ve uluslararası alanda cinsiyet eşitliğinin sağlanması ve kadınların güçlendirilmesi hususlarındaki kazanımlara rağmen Sahra Altı Afrika, kadınların sorunlarını kapsayıcı bir biçimde ele alma ve söz konusu sorunlara kalıcı çözümler sunma noktasından uzak bir bölge görünümündedir.

Makalenin bu bölümünde Sahra Altı Afrika'da kalkınma ve kadın meselesi kapsamında sorunlar incelenmektedir. Analizin belkemiğini ise Afrika Birliği (AfB) tarafından yayınlanan Afrikalı Kadınların Onyılı Raporu (2010-2020) teşkil etmektedir. Afrikalı kadınların sorunlarını doğrudan muhatapları gözünden değerlendiren rapora göre başlıca sorun alanlarını; kadınların ekonomiye katılımı, tarım alanında kadınlar, iklim değişimi, sağlık, eğitim, kadına karşı şiddet ve yönetim teşkil etmektedir.

5 K. Annan, “Statement Delivered at the Conference on African Women and Economic Development”, *Press Release SG/SM/6544 REC/27*, 30.4.1998, <https://press.un.org/en/1998/19980430.SGSM6544.html>, Erişim: 1.6.2023.

6 A. Guterres, “If We Fail in Africa, We Will Fail in the World, António Guterres Tells UN Staff”, *Africa Renewal*, 2017, <https://www.un.org/africarenewal/news/if-we-fail-africa-we-will-fail-world-ant%C3%B3nio-guterres-tells-un-staff>, Erişim: 1.6.2023.

UNDP'nin yaklaşımı ise 2016 yılında yayınlanan Afrika İnsani Kalkınma Raporu merkezinde ele alınmaktadır. Söz konusu raporun ana temasını toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadınların güçlendirilmesi teşkil etmektedir. Çalışmada Afrikalı kadınların kalkınma meseleleri hem mevcut durum analizi hem de UNDP penceresinden çözüm önerileri ile ele alınmaktadır. Söz konusu rapor da sağlık, eğitim, ekonomik katılım ve yönetim alanları merkezli bir analiz sunmakta olup ek olarak yasalar ve normların da üzerinde durmaktadır.

Birleşmiş Milletler Kadın Birimi (UN WOMEN-United Nations Women) ise kadınların yukarıda anılan eğitim, ekonomik katılım ve yönetim alanında etkin olma olanaklarını daraltan daha köklü bir fenomeni vurgulamaktadır: kadınların sadece gelir değil, vakit yoksulu da olmaları. Kadınlar geleneksel rollerin yüklediği sorumluluklar nedeni ile insani kalkınmalarını sağlayacak vakitten mahrum kalmaktadır.⁷

Sahra Altı Afrika'da kadın ve kalkınma literatürü incelendiğinde de anılan dokümanların sunduğu meselelerin öne çıktığı gözlenmektedir. Organizasyon ve takip kolaylığı açısından, öne çıkan sorun alanları ayrı başlıklar altında incelenmektedir. Söz konusu yol izlenirken bölgenin genişliği ve çok boyutluluğu mümkün olduğunca göz ardı edilmemeye çalışılmakta; ülke ve alt-bölge farklılıklarının mevcut olduğu durumlarda bu hususların altı çizilmektedir.

1.1. Normlar

Küresel düzeyde toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik yasal düzenlemeler gerçekleştirilmiş ve pek çok ülkede yasal alanda olumlu yönde hızlı bir dönüşüm yaşanmıştır. Ancak yasal düzeyde ulaşılan eşitlik formel eşitliği sağlarken, toplumsal bir dönüşüm yaşanmadan gerçek eşitliğe ulaşmak mümkün olmamıştır.⁸ Yaşanan formel eşitlik süreci, toplumsal cinsiyet eşitsizliğini tahkim edici toplumsal normların direnci ile karşılaşmış;⁹ gerçek eşitliğe dönüşmemiş ve hayata tam anlamı

7 UN WOMEN tarafından ortaya konulan "Kalkınmada Kadınların Rolüne İlişkin Dünya Araştırması", ulusal, bölgesel ve uluslararası düzeylerde ekonomide kadınların rolü üzerinde etkisi olan seçilmiş kalkınma temalarına odaklanmaktadır. Söz konusu araştırma, kadınların yaşadığı çifte açmazı ele almak amacıyla kadınlar arasında yüksek düzeyde gelir ve zaman yoksulluğunun nedenlerine odaklanmaktadır. Makroekonomik açıdan kadınların zaman ve gelir yoksulluğunu azaltan politika müdahalelerine yapılan harcamaların, bireyler, ekonomiler ve toplumlar için yarattığı olumlu dışsallıklar ile tüketimden ziyade yatırım olarak değerlendirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. UN WOMEN, "World Survey on the Role of Women in Development 2019 - Why Addressing Women's Income and Time Poverty Matters for Sustainable Development", *Research and Data section of UN Women*, 2020, <https://www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2019/06/world-survey-on-the-role-of-women-in-development-2019>, Erişim: 1.6.2023.

8 T. Rippenaar-Joseph, "Mainstreaming Women in Development? A Gender Analysis of the United Nations Development Programme in South Africa" (Ph.D. Tezi), University of Stellenbosch, Stellenbosch, 2009, s. 23.

9 L. E. Nanziri, "Women, Inclusive Finance and the Quality of Life: Evidence from Zambia", *Women and Sustainable Human Development Empowering Women in Africa* içinde, Palgrave Macmillan, Switzerland, 2020, s. 286; R. Baldé,

ile dokunamamıştır. Süreci Sahra Altı Afrika bağlamında değerlendiren Konte & Tirivayi'nin ifadesi ile toplumsal cinsiyet eşitliği yolu; kendilerini adetler-törelere, kültürel faaliyetler ve formel-enformel yasalar ile ifade eden dirençli normlar, gelenekler ve davranış kurallarına dayanan ayrımcı sosyal kurumlar ile tıkanmıştır.¹⁰

Dünyanın geri kalanı gibi AfB üyeleri de ayrımcılıkla mücadeleye yönelik birçok anlaşma imzalamış, bölgesel ekonomik birlikler bu alanda yükümlülükler belirlemiş, ülkeler de tikel olarak önemli yasalar çıkarmıştır. Toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik yasalar çıkaran ve uluslararası-bölgesel anlaşmaları imzalayan ülkeler incelendiğinde, neredeyse tüm Sahra Altı Afrika ülkelerinin birden çok yasal düzenleme gerçekleştirdiği gözlenmektedir.¹¹ Ancak birçok bölgede gelenekler yasaları etkisiz bırakmıştır.

Dünyanın tüm coğrafyalarında sosyal normlar tarihsel olarak kadın-erkek eşitsizliğini derinleştirecek şekilde gelişmiş olup son iki yüzyılda bunun değişmesi için önemli mücadeleler verilmiştir. Bu mücadelelerin de etkisiyle ekonomik ve sosyal şartlar her yerde belli ölçülerde kadınlar lehine değişmiştir. Ancak Sahra Altı Afrika'da bu değişim çok sınırlı kalmıştır. Bölgede hala üç faktörün kadın faillğine zarar verdiği görülmektedir: hane kaynakları üzerinde yetki yetersizliği, şiddet ve erken evlilik. Bu faktörler kadınların güçlenmesini engellerken oluşan zaafılar da bir kısır döngü yaratarak anılan faktörleri geliştirmektedir.¹² Mülkiyet hakkı mahrumiyeti ve ücretsiz ev işlerinin kadınlar açısından yarattığı zaman maliyeti, normların ve geleneklerin yarattığı diğer sorunlar olarak öne çıkmaktadır. Mali ve Kamerun'u inceledikleri çalışmalarında Ntuli & Kwenda bu iki problemin ücret eşitsizliğine neden olarak toplumsal cinsiyet eşitsizliğini derinleştirdiğini iddia etmektedir.¹³ Baldé de ücretsiz ev işleri bağlamında benzer sonuçlara Nijerya için ulaşmıştır.¹⁴

Normlar dünyanın birçok yerinde kadınlar aleyhine eşitsizlik yaratırken Sahra Altı Afrika özelinde bu durumu derinleştiren, geleneksel idareler altında kadınları

"Unpaid Care Work Inequality and Women's Employment Outcomes in Senegal", Women and Sustainable Human Development Empowering Women in Africa içinde, Palgrave Macmillan, Switzerland, 2020, s. 240.

10 M. Konte ve N. Tirivayi, "Introduction", Women and Sustainable Human Development Empowering Women in Africa içinde, Palgrave Macmillan, Switzerland, 2020, s. 6.

11 UNDP, "Africa Human Development Report 2016 - Accelerating Gender Equality and Women's Empowerment in Africa", Regional Bureau for Africa, New York, 2016, ss. 95-99.

12 Age, s. 99; S. A. Koissy-Kpein, "Achieving Gender Equality in Education in Sub-Saharan Africa: Progress and Challenges in Moving from the MDGs to the SDGs", Women and Sustainable Human Development Empowering Women in Africa içinde, Palgrave Macmillan, Switzerland, 2020, ss. 151-154.

13 M. Ntuli ve P. Kwenda, "Gender Gaps in Employment and Wages in Sub-Saharan Africa: A Review", Women and Sustainable Human Development Empowering Women in Africa içinde, Palgrave Macmillan, Switzerland, 2020.

14 Baldé, age.

ikincilleştiren normların güçlendirilmesidir. Afrika İnsani Kalkınma Raporu neredeyse bütün Sahra Altı Afrika ülkelerinde geleneksel otoritelerin kadınlara karşı ayrımcı yönetim sergileme algısı taşıdığını göstermektedir.¹⁵ Bu idareler alternatif yasal otorite teşkil etmekte, ulusal yasa değişimlerinin pozitif etkisine karşı bir direnç merkezi oluşturmakta, bunu yaparken de güçlerini toprak mülkiyeti sisteminden almaktadır. Örneğin -birçok Afrika ülkesi gibi- Uganda'da toprakların %80'i geleneksel idarelerin yönetiminde olup, kullanım hakları bu idareler tarafından kadınları ikincilleştiren normlar uyarınca dağıtılmaktadır.¹⁶ Yine, Tanzanya yasaları da kadınlara toprak mülkiyeti vermekle birlikte kabile topraklarının miras dağılımını istisna olarak geleneksel idarelere devretmiştir.¹⁷ Bu durum, Sahra Altı Afrika'da büyük çoğunluğu tarım ile uğraşan kadınların tarım arazileri üzerinde hak talep etme imkânlarını geleneksel idarelerin insafına bırakmıştır.

Sahra Altı Afrika'da mevcut geleneksel normlar kadınların hayatını doğrudan etkilemekte; kalkınma çabalarının önünde ciddi bir engel teşkil etmektedir. Bu kapsamda, Afrikalı kadının geleneksel normlar uyarınca tanımlanan hak ve yükümlülüklerinin yeniden ele alınması ile kalkınma çabalarının eşit ve aktif aktörleri olarak yerlerini almalarına imkân sağlanması büyük önem taşımaktadır.

1.2. Toprak Mülkiyeti, Tarım, İklim Değişimi ve Çevre

Sahra Altı Afrika'da kadınların tarım sektöründe yaşadıkları en önemli sorunlar, toprak mülkiyeti konusunda karşılaştıkları ayrımcılık ve iklim değişimi ile çevresel tahribatın etkisinin kadın yaşam ve çalışma alanlarını olumsuz etkilemesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Dünyanın her yerinde toprak mülkiyeti erkekler lehine olsa da Afrika'da fark çok daha derindir. Birçok ülkede kırsal alanda yaşayan kadınların %70'ten fazlası tarımla ilgilenirken bunların %10'dan azı toprağa sahiptir. Bu durum sadece, kadınların %20'den fazlasının toprak sahibi olabildiği Güney Afrika ülkeleri ve Yeşil Burun için farklıdır.¹⁸ Tarımsal üretimin önemli ölçüde kadınlar eli ile gerçekleştirilmesi bu durumun yarattığı eşitsizlik ve adaletsizliğin boyutunu artırmaktadır. Toprak mülkiyeti kadınların kredi gibi diğer finansal kaynaklara erişimine olanak sağlarken bundan mahrumiyet yaşam

15 UNDP, age, ss. 101-102.

16 F. Mwesigye, M. Guloba ve M. Barungi, "Women's Land Rights and Agricultural Productivity in Uganda", Women and Sustainable Human Development Empowering Women in Africa içinde, Palgrave Macmillan, Switzerland, 2020.

17 T. M. Melesse ve Y. M. Awel, "Land Tenure, Gender and Productivity in Ethiopia and Tanzania", Women and Sustainable Human Development Empowering Women in Africa içinde, Palgrave Macmillan, Switzerland, 2020, ss. 93-94.

18 UNDP, age, ss. 58-59.

koşullarını zorlaştırmakta, beslenme kalitelerini düşürmekte ve sosyal statülerini olumsuz etkilemektedir.¹⁹ Kevane buna ek olarak kadınların erişim kapasitelerinin sınırlandığı tek unsurun toprak olmadığını; gübre, kredi, sigorta gibi destek unsurlarına erişmelerinin önünde de engeller olduğunu ve tüm bu kaynaklara erişimde eşitlik sağlandığı takdirde tarımsal verimde cinsiyet farkına rastlanmayacağını belirtmektedir.²⁰ Kenya'yı incelediği analizinde Alene vd. de eğitim ve kaynak bakımından eşitlik sağlandığı takdirde verim farkına rastlanmadığı sonucuna ulaşmıştır.²¹ Melesse & Awel ise Etiyopya ve Tanzanya'da kadınların toprak mülkiyetinin artmasının tarımsal verimi artırdığını göstermektedir.²² Njuki & Miller de kadınların üretim kaynaklarına erkeklerle eşit erişiminin verimi %20-30 artırdığını ifade etmektedir.²³ Bu da hükümetlerin çıkardıkları yasaları tatbik edecek mekanizmaları kurmalarının sadece kadınları değil, genel olarak ekonomiyi de olumsuz etkilediğini göstermektedir.

Sahra Altı Afrika'da tarımın yanında hayvancılık da kadınların önemli roller üstlendikleri bir diğer alandır. Köhler-Rollefson'un ifadesi ile kadınlar hayvancılığın "görünmez koruyucularıdır".²⁴ Bu alanda en az erkekler kadar etkin rol üstlenen kadınların katkıları hafife alınmakta, küçümsenmekte ve görmezden gelinmektedir.²⁵ Ayrıca kadınlar araziye, işgücüne, sermayeye, doğal kaynaklara, sosyal ağlara, yenilikçi teknolojilere ve pazarlama kanallarına erişimde de erkeklerden daha büyük kısıtlamalarla karşı karşıya kalmaktadır.²⁶ Bu noktada, kapasite gelişimine önemli katkısı olan kooperatiflerde temsil oranının Kenya'da %27,6 ve Ruanda'da %3,1 seviyesinde olması bu eşitsizliğin göstergelerinden biridir.²⁷ Bu

19 S. Jacobs, "Gender, Agrarian Reforms and Land Rights", The Routledge Handbook of Gender and Development içinde, 1. Baskı, Routledge, Oxon & New York, 2015, ss. 95-96.

20 M. Kevane, "Changing Access to Land for Women in Sub-Saharan Africa", The Routledge Handbook of Gender and Development içinde, 1. Baskı, Routledge, Oxon & New York, 2015.

21 A. D. Alene vd., "Economic Efficiency and Supply Response of Women as Farm Managers: Comparative Evidence from Western Kenya", *World Development*, C. 36, S. 7, 2008.

22 T. M. Melesse ve Y. M. Awel, age.

23 J. Njuki ve B. Miller, "Making Livestock Research and Development Programs and Policies More Gender Responsive", Women, Livestock Ownership and Markets: Bridging the Gender Gap in Eastern and Southern Africa, Routledge, London, 2013, ss. 112-113.

24 I. Köhler-Rollefson, "Invisible Guardians - Women Manage Livestock Diversity", *Animal Production and Health Working Paper No. 174*, Food and Agriculture Organization, Rome, 2012.

25 Age, s. 7.

26 A. J. Hovorka, "Gender And Livestock in Developing Nations", The Routledge Handbook of Gender and Development içinde, 1. Baskı, Routledge, Oxon & New York, 2015, s. 140.

27 Njuki ve Miller, age, s. 112.

farkı kapatmak adına Njuki & Miller hayvancılık araştırma ve geliştirme alanındaki proje, program ve politikalarının toplumsal cinsiyete duyarlı ve kadınların güçlendirilmesine katkı sunacak şekilde tasarlanması gerektiğini belirtmektedir.²⁸

Tarım ve hayvancılık ile geçimini sağlayan kadınların Sahra Altı Afrika'da karşı karşıya oldukları ve eşitsizliği derinleştiren, iklim şokları ve çevresel yıpranmadır. Bu şoklara karşı kadınlar; kaynaklara sınırlı erişim, cinsiyete dayalı iş bölümü ve diğer kültürel kısıtlamalar nedeni ile daha hassastır.²⁹ Sahra Altı Afrika özellikle son yirmi yılda birçok kez ağır kuraklık yaşamıştır. Bu süreçlerin en büyük mağdurlarını, gelirlerinin önemli bölümünü kuraklıktan en çok etkilenen tarım sektöründen elde eden kadınların oluşturduğu gözlenmektedir. Şokların kadınlara tek olumsuz etkisi gelir kaybı da değildir. Bu şoklarda aileler öncelikle kız çocuklarının eğitimi durdurma ve kız çocuklarını evlendirme eğiliminde olmuştur. Mbaye bu etkileri ortadan kaldırmak veya yumuşatmak için sigorta ve sosyal transfer gibi sosyal koruma sistemlerinin geliştirilmesini, sulama sistemleri ve tarımın modernizasyonunu ve şoklara karşı direnç sağlayacak finansal pazarlara erişimi önermektedir.³⁰ Schwerhoff & Konte ise bu tür yardımların sorunu değil semptomu gidereceğini ifade ederek iklim politikasında toplumsal cinsiyetin ana akımlaştırılması gerektiğini belirtmektedir.³¹

İklim şoklarının da etkilediği çevresel yıpranma ise doğrudan kadınların yaşam kaynaklarını tehdit etmektedir. Su kaynaklarının azalması, su temini için gerekli süreyi artırmaktadır. Ayrıca Sahra Altı Afrika'nın büyük bölümünde pişirme ve ısınma için enerji kaynağı olarak odun kullanılmakta olup odun toplama işini de çoğunlukla kadınlar üstlenmektedir. Ormanların azalması ise odun toplama süresini uzatmakta, kadınların iş yükünü artırmaktadır.³² Teknolojinin tarımsal arazileri genişletmesi de ormanları tahrip eden bir diğer faktördür. Teknoloji ve tarımsal arazi erişimi olmayan, sürecin nimetlerinden doğrudan faydalanamayan kadınlar hem artan iş yükü ile hem de ormanlar gibi alternatif beslenme ve gelir temini alanlarının daralması sorunu ile karşılaşmaktadır.³³ Bu sorunların altını çizen Af-

28 Age.

29 G. Schwerhoff ve M. Konte, "Gender and Climate Change: Towards Comprehensive Policy Options", Women and Sustainable Human Development Empowering Women in Africa içinde, Palgrave Macmillan, Switzerland, 2020, s. 63.

30 L. M. Mbaye, "Weather Shocks and Women Empowerment", Women and Sustainable Human Development Empowering Women in Africa içinde, Palgrave Macmillan, Switzerland, 2020.

31 Schwerhoff ve Konte, age, s. 63.

32 UNDP, age, ss. 70-71.

33 Age, ss. 59, 71.

rika İnsani Kalkınma Raporu çözüm olarak çevresel etki analizlerinin toplumsal cinsiyet hassasiyetini içermesi gerektiğini belirtmektedir.³⁴

Şekil 1: Kadın ve Kalkınma / Karikatür

Kaynak: Africa Cartoons, "Tag Archives: Development", 2014.

Erkek ve kadın işgücünün yaygın ve yoğun biçimde kullanıldığı, kadınların hem toprak mülkiyeti hem de bununla bağlantılı finansal olanaklara erişimde ciddi ayrımcılıklarla karşı karşıya kalmaları tarım alanında kadın emeğini görünmez kılmakta; Sahra Altı Afrika ekonomileri için yaratmış oldukları katma değeri perdelemektedir. Yine, iklim değişimi ve çevresel tahribatın tarım sektörü üzerindeki etkileri kadınları daha derinden etkilemektedir. Bu minvalde, Afrika-lı kadınların tarım alanındaki potansiyellerinin sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında ana parametrelerden biri olarak göz önünde bulundurulması hayati önem taşımaktadır.

1.3. Ücretsiz Bakım ve Ev İşleri

Ücretsiz bakım ve ev işleri üretken, öğrenme potansiyeli ve yaratıcılığı olan işgücünün yenilenmesi ve çoğaltılması yoluyla insanların refahlarına ve ekonomik büyümeye katkı sağlamaktadır. Ancak bu katkının emek ve zaman maliyetine mukabil maddi bir karşılığının olmaması, bu maliyetin ayrımcı toplumsal normlar ve cinsiyetçi önyargılar ile büyük ölçüde omzuna yıkıldığı kadınların refah ve kalkınmalarının önünde engel oluşturmaktadır. Söz konusu işlerin yoğunluğu

34 Age, s. 72.

nedeniyle kadınlar gelir getirici alternatif işlerde çalışmamakta, yoksulluk tuzağında kalmaktadır. Gelir getirici işlerde çalışan kadınlar ise genellikle esnek çalışabilecekleri kayıt dışı sektörü tercih etmekte ve düşük ücrete razı olmaktadır. Kadınların çalışma hayatına katılmasını yüceltlen kalkınma söylemlerinin ücretsiz ev işlerinin zaman maliyetini göz ardı etmesi, hem ev işi hem de ücretli iş yapan kadınların sağlığını da riske etmektedir. Birçok çalışma, kadınların yoğun iş temposundan kaynaklanan sağlık problemlerini ortaya koymaktadır. Ücretsiz bakım ve ev işlerinden kaynaklanan eşitsizliği derinleştiren ve kuşaklar arası ileten bir diğer faktör ise kız çocuklarının da erkek çocukların bir buçuk katı kadar zamanı bu işlere harcamasıdır. Özellikle bakım ve ev işlerini başkalarına yaptırabilecek olanaktan mahrum olan yoksul aileler bu işleri çocukları arasında paylaşmaktadır. Bu durum ise hem yoksulluğu ve eşitsizliği derinleştirmekte hem de kız çocuklarının daha ağır bir maliyetle eğitim gibi kapasitelerini geliştirebilecekleri faaliyetlerden uzak kalmalarına neden olarak gelecek kuşaklar için eşitsizlik yaratmaktadır.³⁵

Şekil 2: Ücretsiz Bakım ve Ev İşleri / Karikatür

Kaynak: WUNRN, "2012 Cartoons - Water & Sanitation - Gender Perspective", 2012.

35 UN WOMEN, age.

Sahra Altı Afrika'da ücretli işlerde erkeklerin payı kadınlarınkinin iki katı iken, ücretsiz işlerde kadınların payı erkeklerinkinin üç katıdır.³⁶ Bu oran aslında küresel oranla aynıdır.³⁷ Ancak bu işlerin Sahra Altı Afrika'da en önemli kısmını odun ve su temini işleri teşkil etmekte olup kıtanın şartları gereği bunların temini için dünyanın geri kalanından çok daha fazla zaman gerekmektedir. Bu maliyet eğitim, ücretli iş ve dinlenme gibi alternatifleri engellemekte, bütün olarak kıta halkının hem güncel hayat kalitesini hem de gelecekte daha kaliteli bir hayat olanaklarını azaltmaktadır. Ancak yükün önemli kısmını üstlenen kadınlar için bu etki çok daha derindir. Kadınlar için ücretsiz bakım ve ev işlerinin maliyetini artıran bir diğer durum ise çocuk yaşta evlilikler ve bunun neticesinde erken çocuk sahibi olmadır. Yapılan araştırmalar evlilik ve çocuk sahipliğinin kadınların ev işlerine ayırdıkları zamanı çok daha fazla artırdığını göstermektedir.³⁸ Ayrıca kadınların kendilerine ayırdıkları bağımsız zaman da azalmaktadır. Örneğin, Tanzanya ve Ruanda'da gerçekleştirilen çalışmalar bu ülkelerde kadınların kişisel bakım, hijyen ve rahatlama için günde sırası ile 1,25 ve 0,7 saat ayırdıklarını ancak bunun Tanzanya'da 1 saati, Ruanda'da 0,4 saatinde çocuklarının doğrudan bakımıyla da ilgilendiklerini göstermektedir.³⁹

UN WOMEN, ücretsiz bakım ve ev işlerinin kadınlar için yarattığı gelir ve zaman yoksulluğu ve eşitsizliği sorunlarını gidermek için sosyal koruma, kamu hizmeti, altyapı ve pozitif makroekonomik ortam sağlayacak bütüncül kamu politikası gerektiğini ifade etmektedir. Nakit transferi bu bağlamda en temel müdahalelerden biridir. Ancak kadınların iş yükünü azaltıcı altyapı hizmetlerinin (ulaşım, elektrik, su) ve daha önemlisi çocuk bakımı gibi kamu hizmetlerinin sunulması toplumsal cinsiyet eşitliği yönünde atılması gereken en önemli adımlardandır.⁴⁰ Bu çözümleri de önemseyen Baldé ise ek olarak erkeklerin de ücretsiz bakım ve ev işlerini üstlenmesi, bu bağlamda toplumsal algıyı, normları ve rolleri değiştirecek politikaların geliştirilmesi gerektiğini ifade etmektedir.⁴¹

Ücretsiz bakım ve ev işlerini kadınların sorumluluğunda gören Sahra Altı Afrika'da söz konusu alanda atılacak adımlar toplumun temel yapı taşı konumundaki

36 UNDP, age, s. 65.

37 UN WOMEN, age, s. 26.

38 Baldé, age, s. 240.

39 UN WOMEN, age, s. 44.

40 Age.

41 Baldé, age, s. 240.

hane içinde toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması ve kadınların güçlendirilmesine katkı sunacaktır.

1.4. Şiddet

Kadına karşı şiddetin küresel değerlendirmesini yapan Dünya Sağlık Örgütü (WHO- World Health Organization) kadına karşı şiddeti iki kategoride analiz etmektedir: fiziksel ve cinsel partner/eş şiddeti⁴² (hane içi şiddet) ve duygusal ilişki dışı cinsel şiddet.⁴³ Duygusal ilişki dışı cinsel şiddet bağlamında Sahra Altı Afrika oranları dünya ortalamasına denk olup, düşük şiddet oranlarına rastlanan bölgeler arasında değerlendirilmektedir. Ancak hane içi şiddet söz konusu olduğunda, Güney Asya'nın ardından dünyada kadına yönelik şiddetin en yaygın ve sürekli gözlemlendiği bölgedir.⁴⁴

UNDP'ye göre bu durumun nedeni Sahra Altı Afrika'da kadına karşı şiddetin, yukarıda anılan normların kadını değersizleştirmesinin de etkisi ile toplumsal olarak kabul görmesi ve normalize edilmiş olmasıdır.⁴⁵ Hane içi şiddetin aile içi vaka olarak görülüp müdahale edilmemesi de söz konusu yaygınlığı artırmaktadır. Mağduru damgalayan geleneklerin etkisi ile kadınların bu durumu kabullenmiş olmaları ise meseleyi daha da zorlaştırmaktadır.⁴⁶ WHO Raporuna göre, %29-38'i hane içi şiddet gördüğü düşünülen Afrikalı kadınların sadece %6'sının bunu rapor etmesi bu kabullenmenin göstergelerindedir.⁴⁷ Daha tehlikeli olan ise yapılan çalışmaların Mali ve Gine'de kadınların %75'ten fazlasının erkeklerin eşlerini dövmesini normal karşıladıklarını ortaya koymasıştır.⁴⁸ Bu durum kadına karşı şiddetin kültür olarak kadınlar eliyle ve kuşaklar arası aktarımına neden olmaktadır.

Hane içi şiddet ile yoksulluk ilişkisine ilişkin geniş bir literatür mevcuttur. Dünyanın en yoksul bölgelerinden biri olan Sahra Altı Afrika için iklim şoklarının bu durumu derinleştirdiği görülmektedir. Örneğin, Tanzanya'da kuraklık

42 Physical and/or sexual intimate partner violence

43 Non-intimate partner sexual violence

44 WHO, "Violence Against Women Prevalence Estimates - 2018", 9.3.2021, <https://www.who.int/publications/item/9789240022256>, Erişim: 1.6.2023, ss. 30, 24.

45 UNDP, age, s. 105.

46 Age, s. 102.

47 WHO, age, s. 24.

48 UNDP, age, s. 102.

dönemlerinde hane içi şiddet %20'ye yakın artarken, 50-60 yaş arası kadınların cadılıkla itham edilerek öldürülme oranları iki kat artmaktadır.⁴⁹ Bu durum, Sahra Altı Afrika'da kadına karşı şiddetin sadece kültürel olarak ele alınmaması gerektiğini ve yoksullukla mücadele kapsamında da değerlendirilmesinin bir gereklilik olduğunu göstermektedir.

Her ne kadar Sahra Altı Afrika'da yoğun görülen şiddet türü hane içi şiddet olsa da duygusal ilişki dışı cinsel şiddet oranları da ihmal edilmeyecek seviyelerdedir. Kadınların %5-8'i hayatında en az bir kez duygusal ilişki yaşamadığı biri tarafından cinsel saldırı ile karşı karşıya kalmaktadır.⁵⁰ Bu vakaların en yaygın görüldüğü yerler arasında okullar yer almaktadır. Bu durum da özellikle öğretmenleri ve/ya arkadaşları tarafından tecavüze uğrayan ve/ya okul döneminde hamile kalan birçok kız öğrencinin okulu bırakmasına neden olmaktadır.⁵¹

Geleneksel normların varlığını muhafaza ettiği söz konusu bölgede, kadına yönelik şiddetin her türlüşünün ortadan kaldırılması Afrikalı kadınların daha özgür ve insan onuruna yaraşır bir yaşam sürdürmeleri kapsamında atılması gereken önemli adımlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.5. Eğitim

Eğitim, kadınların faillik ve katılımlarını geliştirerek kalkınmalarına katkı sunmaktadır.⁵² Ayrıca eğitimin ücretsiz bakım ve ev işlerine ayrılan zamanın hane içerisinde daha eşitlikçi dağılımına vesile olduğu da gözlenmektedir.⁵³ Eğitim alanında yapılan nicel çalışmalar daha çok kayıt oranları ve okulu terk oranlarına odaklanmaktadır. Bu alanlarda kız-erkek eşitliğinin sağlanmasının eşit fırsat ve muameleyi ifade ettiği varsayılmaktadır. Kalite bağlamında ise bilim, teknoloji, mühendislik ve matematik alanlarında iki cinsin de katılımının artırılmasının tarımın modernizasyonu, enerji, imalat ve ulaşım sektörlerinin gelişimi için önemli olduğu vurgulanmaktadır.⁵⁴

Sahra Altı Afrika okula kayıt oranları açısından incelendiğinde, ilkökul düzeyinde (kısmen geride kalan Orta Afrika haricinde) kız ve erkek öğrenci sayıları-

49 Mbaye, age, ss. 42-43.

50 WHO, age, s. 31.

51 UNDP, age, ss. 105-106.

52 Age, s. 50.

53 Baldé, age, s. 240.

54 UNDP, age, s. 51.

nın birbirine yaklaşmış, ülkelerin neredeyse yarısında ilkokula kayıt düzeyinde cinsiyet açığının kapanmış olduğu görülmektedir. Orta-lise düzeyinde ise Afrika içerisinde ülkeler arası belirgin farklar mevcuttur.⁵⁵ Üniversite düzeyinde ise cinsiyet farkı olmaksızın dünyanın en düşük kayıt oranlarına Sahra Altı Afrika'da rastlanmaktadır. Bu düzeyde Güney Afrika Bölgesi'nde genel olarak kadınların daha yüksek üniversite kayıt oranlarına sahip olduğu görülmektedir.⁵⁶ Doğu Afrika'da neredeyse eşitlik mevcut olup Batı ve Orta Afrika'da ise erkeklerin daha yüksek kayıt oranlarına ulaştığı gözlenmektedir. Ayrıca son yirmi yılda Güney ve Doğu Afrika'da kadın/erkek üniversite kayıt oranı artarken, Orta ve Batı Afrika'da dalgalı bir seyir takip etmektedir.⁵⁷

Sahra Altı Afrika'da temel problem, okula kayıttan ziyade okula devam etme sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira Sahra Altı Afrika'da okullar özellikle kız öğrenciler için tehlikeli yerler olarak görülmektedir.⁵⁸ Kadınlar için eğitim ortamının uygun olmaması, ayrımcı uygulamalar, yetişkin ve akran şiddeti, cinsel taciz, yetersiz kadın öğretmen sayısı, öğretmenlerin yaklaşım ve pedagojik tavırları, ders kitaplarının cinsiyetçi dili, uygun sanitasyon olanaklarının olmaması ve ergen gebelik kız öğrencilerin okulu terk kararlarında rol oynayan faktörler olarak öne çıkmaktadır.⁵⁹

Eğitim, sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında çoklu fayda sağlama potansiyeline sahip alanlardan biri olarak ön plana çıkmaktadır. Bu kapsamda kız çocuklarının ve kadınların nitelikli eğitime erişmesi konusunda kaydedilecek ivme, kadınların kalkınma süreçlerinde daha etkin bir biçimde yer alması açısından son derece önemlidir. Eğitim yolu ile Afrikalı kadınların beşeri sermayelerinin artırılması hem mevcut koşulların kadınlar lehine yeniden düzenlenmesi hem de geleceğe yönelik yatırım yapılması açısından gerekli görülmektedir.

1.6. Sağlık

Sağlık alanında kadın-erkek farklarına yönelik çalışmalar genel olarak biyolojik cinsiyet merkezlidir. Bu literatürü eleştiren Phillips, toplumsal cinsiyet konsepti-

55 Age, ss. 45-46.

56 Age, s. 104.

57 Age, ss. 45-46.

58 R. Morrell, "Considering the Case for Single-Sex Schools for Girls in South Africa", *McGill Journal of Education*, C. 35, S. 3, 2000.

59 Koissy-Kpein, age; UNDP, age, ss. 46, 51.

nin özellikle etkilediği normlar, yarattığı ayrımcılık ve belirlediği cinsiyetçi roller bağlamında sağlık alanına dâhil edilmesi gerektiğini ifade etmektedir.⁶⁰ Parfitt de toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin sağlık üzerindeki etkisinin ekonomik eşitsizlikten daha belirgin olduğunu ifade etmektedir.⁶¹ Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin neredeyse her alanda karşımıza çıktığı Sahra Altı Afrika'da kadın sağlık sorunlarını Phillips'in kategorileri ile ele almak mümkündür. UNDP'ye göre Sahra Altı Afrika'da kadın sağlık sorunları anne ölümü (norm), erken evlilikler (norm), kayıp-eksik kadınlar (norm ve ayrımcılık) ve ebola/salgınlardır (roller). Bu sorunlar arasında belirgin düzelme kaydedilen tek alan anne ölümleridir.⁶²

Doğum sürecinde annelerin kaybedilmesini ifade eden anne ölümü, bölgeler ve ülkeler arası eşitsizliğin en önemli göstergelerindedir.⁶³ Sahra Altı Afrika'da 1990-2015 arası anne ölüm oranlarında %50'ye yaklaşan azalma yaşanmıştır. Ancak bu durum önemli ölçüde sağlık alanında yaşanan küresel ilerleme kaynaklı olup, hala dünyada anne ölümlerinin yarıdan fazlası Sahra Altı Afrika'da görülmekte ve en kötü performans sergileyen 18 ülkenin 16'sı bu bölgede bulunmaktadır. Eğitim düşüklüğü, ulaşım zorlukları ve ergen hamilelikleri bu sorunun önemli nedenleri arasında zikredilmektedir.⁶⁴

Sahra Altı Afrika'da birçok kültürel ve sosyoekonomik faktörün etkisi ile yaygınlığını muhafaza eden ve sağlık konusunda sonuçları olan geleneklerden biri kızların çocuk yaşta evlendirilmesidir.⁶⁵ Birçok uluslararası ve Afrika geneli deklarasyona aykırı olsa da bu uygulama Sahra Altı Afrika'da dünyanın geri kalanından çok daha yaygındır. Dünyada kadınların yaklaşık dörtte biri 18 yaş altında evlenirken Doğu, Batı ve Orta Afrika'da kadınların yaklaşık yarısı 18 yaş altında evlenmektedir.⁶⁶

60 S. P. Phillips, "Measuring the Health Effects of Gender", *Journal of Epidemiology and Community Health*, 62, 2008.

61 B. Parfitt, "Gender And Health", *The Routledge Handbook of Gender and Development* içinde, 1. Baskı, Routledge, Oxon & New York, 2015.

62 UNDP, age.

63 E. M. Sidze, M. K. Mutua ve H. P. Donfouet, "Towards Achieving Equity in Utilisation of Maternal Health Services in Selected Sub-Saharan African Countries: Progress and Remaining Challenges in Priority Countries", *Women and Sustainable Human Development Empowering Women in Africa* içinde, Palgrave Macmillan, Switzerland, 2020, ss. 111-112.

64 UNDP, age, ss. 36-37.

65 N. Tirivayi, "Barriers to and Facilitators of Contraceptive Use Among Married Adolescent Girls in Six Sub-Saharan African Countries", *Women and Sustainable Human Development Empowering Women in Africa* içinde, Palgrave Macmillan, Switzerland, 2020, s. 126.

66 Age, s. 125; UNDP, age, s. 39.

Kadın sağlığına ilişkin diğer bir husus kayıp-eksik kadınlardır.⁶⁷ Amartya Sen,⁶⁸ tarafından geliştirilen bu kavram, bir bölge veya ülkede beklenen kadın sayısı ile gerçek kadın sayısı arasındaki farkı ifade etmektedir. Bu farkı oluşturan ise doğmadan önce cinsiyet nedeni ile alma, doğumdan sonra yetersiz besleme veya öldürme gibi faktörler olabilmektedir.⁶⁹ 1990-2008 arasında kayıp-eksik kadınların sayısı dünyanın tüm bölgelerinde azalırken, Sahra Altı Afrika'da artmıştır.⁷⁰ Bu durum, kadınların sadece refahına değil hayatına yönelik bir eşitsizliğin de Sahra Altı Afrika'da artarak sürdüğünü göstermektedir. Anderson & Ray, Çin, Hindistan ve Sahra Altı Afrika'ya yönelik karşılaştırmalı çalışmalarında Sahra Altı Afrika'da kayıp-eksik kadın sayısının diğer iki bölgeye yakın, nüfusa oranının ise daha yüksek olduğunu belirtmektedir. Doğum aşamasında Sahra Altı Afrika'da dikkat çekici bir kayıp gözlenmezken anne ölümü ve HIV/AIDS bu kaybı yaratan en önemli sebepler olarak öne çıkmaktadır.⁷¹

UNDP kadınlar için ebola salgınının etkilerinin geleneksel olarak hasta ve yetim bakım sorumluluğu taşımaları nedeni ile daha ağır olduğunu belirtmektedir. Bu rol, okulu terk oranlarını artırmış ve uzun vadeli kalkınmaya da ket vurmuştur. Salgın süreci, anne ölüm oranlarını da bakım yetersizliği nedeni ile artırmıştır.⁷² Salgınlar kadınları ve erkekleri farklı şekilde etkilemekte; kadın ve kız çocukları için var olan eşitsizlikleri daha da artırmaktadır.⁷³ Bu bağlamda, Eboladan daha şiddetli olan Kovid-19 salgınının Sahra Altı Afrika'da kadınların kalkınma sorunlarını daha da derinleştirmesi beklenmektedir.

Kovid-19 salgını, zamanımızın küresel sağlık krizini tanımlayan ve İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana karşılaşılan en büyük zorluk olarak görülmektedir.⁷⁴ Kovid-19 salgınının yayılmasıyla birlikte, son yıllarda elde edilen sınırlı kazanımlar bile kaybe-

67 Missing women

68 A. Sen, "More Than 100 Million Women are Missing", *The New York Review*, 37(20), 1990, <https://www.nybooks.com/articles/1990/12/20/more-than-100-million-women-are-missing/>, Erişim: 1.6.2023.

69 T. Leone ve E. Coast, "Demographic Change and Gender", *The Companion to Development Studies* içinde, 3. Baskı, Routledge, Oxon, 2014.

70 UNDP, age, ss. 37-39.

71 S. Anderson ve D. Ray, "Missing Women: Age and Disease", *Review of Economic Studies*, C. 77, S. 4, 2010.

72 UNDP, age, s. 37.

73 UNFPA, "Covid-19: A Gender Lens Technical Brief Protecting Sexual and Reproductive Health And Rights, and Promoting Gender Equality", Mart 2020, https://www.unfpa.org/sites/default/files/resource-pdf/COVID-19_A_Gender_Lens_Guidance_Note.pdf, Erişim: 1.6.2023, s. 5.

74 UNDP Africa, "COVID-19 Pandemic Response in Africa Humanity Needs Leadership and Solidarity to Defeat the Coronavirus", 2023, <https://www.africa.undp.org/content/rba/en/home/coronavirus.html>, Erişim: 1.6.2023.

dilme riski altında bulunmaktadır. Salgın, önceden var olan eşitsizlikleri derinleştirmek; sosyal, politik ve ekonomik sistemlerdeki kırılmalıkları ortaya çıkarmaktadır. Sağlıktan ekonomiye, güvenlikten sosyal korumaya kadar her alanda, Kovid-19'un etkileri kadınlar için sadece cinsiyetlerinden dolayı şiddetlenmektedir.⁷⁵

Kadınların sağlık alanında karşı karşıya kaldıkları sorunlar gerek ulusal gerekse uluslararası kalkınma alanında hassasiyetle ele alınması gereken, hayati risklere varabilecek etkileri hasebiyle öncelikli alanlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kapsamda, Sahra Altı Afrika'da kadınların sağlık sorunlarının çözümüne yönelik atılacak adımlar, kadınların toplum içinde sağlıklı bireyler olarak var olmaları; kalkınma süreçlerine en etkin ve verimli biçimde katılımları açısından son derece önemli görülmektedir.

1.7. Ekonomik Katılım

Tarihsel olarak hane içinde kadınların ücretsiz ev aktivitelerini, erkeklerin ise hane dışında ücretli aktiviteleri üstlendikleri bir işbölümü doğmuştur.⁷⁶ Bu durum ise hem finansal kaynaklara erişim, hem de istihdam alanlarında kadınların erkeklerin gerisinde kalmalarına neden olmuştur. Ev içi iş sorumluluğunun küçük yaştan itibaren başlaması da özellikle eğitime ayrılan sürenin azalması nedeni ile iş bulma olanaklarını azaltarak bir kısır döngü yaratmıştır.

Finansal erişim zamanlar arası karar alma özgürlüğü sağladığı için özgürlükleri genişleten ve kalkınmayı derinleştiren bir mekanizmadır.⁷⁷ Sahra Altı Afrika'nın finansal kaynaklara erişim kayıtlarına bakıldığında ise bölgenin temel sorununun eşitsizlikten ziyade finansal sıklık olduğu görülmektedir. Çok az ülke nüfusunun yarısından fazlası finansal kaynaklara erişebilmektedir.⁷⁸ Benzer durumu Zambiya'da ve Güney Afrika Cumhuriyet'inde gözlemleyen Nanziri'nin çalışmalarının ortaya koyduğu sonuç ise finansal erişimin toplumsal cinsiyet eşitliğine ve kadınların güçlendirilmesine önemli katkı sağladığıdır. Bu bağlamda özellikle kadınların nüfus açısından yoğun oldukları bölgelerde finansal kurumların yaygınlaştırılması tavsiye edilmektedir.⁷⁹

75 UN, "Policy Brief: The Impact of COVID-19 on Women", 9.3.2020, <https://www.un.org/sexualviolenceinconflict/wp-content/uploads/2020/06/report/policy-brief-the-impact-of-covid-19-on-women/policy-brief-the-impact-of-covid-19-on-women-en-1.pdf>, Erişim: 1.6.2023.

76 Ntuli ve Kwenda, age, s. 184.

77 Nanziri, age, s. 286.

78 Age, s. 288.

79 Nanziri, age; L. E. Nanziri, "Financial Inclusion and Welfare in South Africa: Is There a Gender Gap?", *Journal of African Development*, C. 18, S. 2, 2016.

Sahra Altı Afrika emek piyasası bağlamında ise düşük eğitim düzeyi, ücretsiz ev işleri, mülkiyet hakları ve kaynak erişimi kadınların yaşadıkları ayrımcılıkların temel nedenleri arasında zikredilmektedir. Bu ayrımcılıkları iş gücüne katılım oranı, ücret farkı, kayıt dışı istihdam, annelik izni ve çocuk bakımı başlıkları altında incelemek mümkündür. Özellikle Doğu ve Orta Afrika Bölgeleri'nde iş gücüne katılım farkı kadın ve erkek arasında düşüktür. Farkın yüksek olduğu Zimbabve, Benin, Nijer gibi birçok ülkede de düşmektedir.⁸⁰ Ancak 2000'li yıllarda bu düşüş hem bölgesel hem de alt-bölgesel olarak çok yavaşlamış, hatta Doğu Afrika'da kısmi yükselme yaşanmıştır.⁸¹

Hem küresel olarak hem de Sahra Altı Afrika özelinde emek piyasasında cinsiyet eşitsizliğinin esas kaynağı ücret eşitsizliğidir. Bunun bir nedeni kadınların daha çok düşük gelir sağlayan tarım sektöründe, erkeklerin ise gelirin daha yüksek olduğu imalat ve madencilik sektörlerinde yoğun olarak istihdam edilmesidir. Bu eğilim farklı oranlarda da olsa tüm alt bölgelerde geçerlidir.⁸² Ancak farkı sadece farklı sektörlerde yoğunlaşma ile açıklamak mümkün değildir. Sahra Altı Afrika'da tarım dışı istihdamda erkeklerin kazandığı her bir 100 dolara karşı kadınlar aynı iş için ortalama 61 dolar (Malavi) ile 83 dolar (Botsvana) arasında kazanmaktadır. Kadınların geleneksel olarak daha yatkın olduğu düşünülen toptan-perakende satış, otel ve restoranlar sektöründe dahi kadınlar %35 daha az kazanmaktadır. Bu durum da kadınların düşük gelir sahibi çalışanlar grubunda daha yoğun bulunmalarına neden olmakta, gelir eşitsizliği yaratmaktadır.⁸³ Aynı sektör içerisinde yaşanan farkın nedenlerine dair literatür sunan Ntuli & Kwenda, Sahra Altı Afrika'da çoğu ülkede belli düzeyde kadın-erkek ücret farkı mevcut iken bu farkın nedenlerinin ülkeye göre değiştiğini göstermektedir. En yaygın neden önyargı ve ayrımcılıktır. Verim, eğitim durumu, evlilik, çocuk sayısı ve zayıf mülkiyet hakları da öne çıkan diğer sebeplerdir.⁸⁴

Afrika'da işsizlik verileri birçok bölgeye göre daha düşük görülmektedir. Bunun önemli bir nedeni istihdamın çok büyük bir bölümünün kayıt dışı istihdam olmasıdır. Sahra Altı Afrika'da tarım dışı kadın istihdamının da yaklaşık üçte ikisi kayıt dışı istihdamdır. Bu durumun nedenleri arasında eğitim yetersizliği ve do-

80 UNDP, age, ss. 60-61.

81 Ntuli ve Kwenda, age, s. 185.

82 Age, ss. 187-188.

83 UNDP, age, ss. 61-63.

84 Ntuli ve Kwenda, age, ss. 189-197.

nanım-piyasa talebi farkı gösterilmektedir. Bu alanda UNDP, kadın yoğun kayıt dışı ekonominin güvence altına alınmasını tavsiye etmektedir.⁸⁵

Geleneksel olarak ekonomi temelli paradigmalardan hâkim olduğu kalkınma alanında kadınların ekonomik hayata tam ve etkin katılımı önemli meselelerden biri olarak görülmektedir. Günümüzde de etki ve yansımalarını sürdüren söz paradigması kapsamında kadınların ekonomik hayata katılımı, sürdürülebilir kalkınmanın üç temel unsurundan birini teşkil eden ekonomik kalkınmanın sağlanması açısından son derece önemlidir.

1.8. Liderlik ve Yönetim

Kadınların güçlendirilmesi denildiği zaman üst düzey yönetim kademelerinin kadınlaştırılması anlaşılmaktadır. Bu kendi başına yeterli olmasa da,⁸⁶ kadınların kazanımlarının tahkim edilmesi için önemlidir.⁸⁷ Kadın ve liderlik konusu politika, bürokrasi ve kamu sektörü, sendikalar, özel sektör ve Sahra Altı Afrika'nın çatışma ortamından ötürü özel bir öneme sahip olan barış komisyonları bağlamında incelenmektedir. Bu alanların (kadınlara ilişkin olmayan sendikalar hariç) tümünde kadınların temsilinde önemli ilerlemeler sağlandığı ve dünya ortalamasından geride olunmadığı görülmektedir. Yönetim kademelerinde ise yine dünya ortalamasına yakın olunmakla birlikte, küresel cinsiyet eşitsizliği bu bölgede güçlü şekilde hissedilmektedir.

2000'li yıllar Sahra Altı Afrika'da kadınların yönetim kademelerinde yükseldikleri bir dönem olmuştur. İlk olarak 2005 yılında Liberya'da, akabinde sırası ile Malavi, Orta Afrika Cumhuriyeti ve Moritus'ta kadın başkanlar iktidara gelmiştir. Ayrıca 2012 yılında AfB Başkanlığı'na bir kadın geçmiştir.⁸⁸ Ancak bu sayı yönetimin üst katmanlarına aynı şekilde yansımamaktadır. Güney Afrika Cumhuriyeti, Benin, Madagaskar, Uganda, Burkina Faso ve Gana dışında politik partilerin yönetim kademelerinde yüzde onun üzerinde kadın bulunduran Sahra Altı Afrika ülkesi bulunmamaktadır.⁸⁹

Kamu sektörünün halkı temsil etmesi, dolayısıyla nüfusun yarısı olan kadınların kamu sektörünün tüm kademelerinde yarı yarıya temsil edilmesi kapsayıcı

85 UNDP, age, ss. 62-64.

86 M. P. Kishwar, "Feminism and Feminist Issues in the South - A Critique of the "Development" Paradigm", The Companion to Development Studies içinde, 3. Baskı, Routledge, Oxon, 2014.

87 UNDP, 2016, s. 77.

88 Age, s. 76.

89 Age, s. 77.

demokrasinin gereğidir. Ancak gelişmiş ülkelerin çoğunluğu dâhil olmak üzere kamu sektöründe kadın oranı düşüktür. Karar alma düzeylerinde kadın oranı ise çok daha düşüktür. Aynı durum Botsvana ve Güney Afrika Cumhuriyeti hariç Sahra Altı Afrika için de geçerlidir.⁹⁰

Kadınlar birçok Sahra Altı Afrika ülkesinde işçi hareketleri ve sendikalar içerisinde yer almaktadır. Kadın hakları bağlamında da etkin faaliyetler yürüten sendikalar ve örgütler mevcuttur. Ancak günümüzde kadın örgütleri dışındaki sendika ve örgütlere katılım ve yönetimde yer alma oranları düşüktür. Uganda, Mozambik, Güney Afrika Cumhuriyeti ve Benin liderlik pozisyonlarında %20 ve üzeri kadın bulunduran istisnai ülkeler olarak dikkat çekmektedir.⁹¹

Özel sektörde kadınların yönettiği pozisyon oranı ve kadınların yönetim düzeyinde hiç temsil edilmedikleri şirket oranında Sahra Altı Afrika, Avrupa Birliği ile neredeyse aynıdır. Ancak üst düzey pozisyonlarda %20 düzeyinin biraz üstünde kadın bulunurken şirketlerin üçte birinden fazlasının hiçbir düzeyde kadın yönetici bulundurmaması olumsuz göstergelerdir.⁹² Kadın yönetiminin verim analizi yapıldığında on üç Sahra Altı Afrika ülkesinde kapasite kullanımı, yıllık satış artışı, yıllık istihdam artışı ve emek verimi artışı alanlarından en az birinde kadınların yönettiği şirketler ortalamada erkeklerin yönettiği şirketlerden daha iyi performans sergilemiştir.⁹³ Bu da kadın yöneticilerin erkeklere göre daha zayıf ve verimsiz yönetim sergiledikleri iddiasını Sahra Altı Afrika özelinde çürütmektedir.

2015 yılında yayınlanan Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi 2242 sayılı kararı barış müzakerelerinde kadın görüşünün yansıtılmasını talep etmektedir. Sahra Altı Afrika'da da Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Orta Afrika Cumhuriyeti, Burundi, Sierra Leone, Liberya, Gine ve Güney Afrika Cumhuriyeti'nde yaşanan çatışma süreçlerinin sonlandırılmasında kadınlar etkin rol oynamıştır. Ancak resmi masalarda yer alamamış, tali yollarla sürece müdahil olarak olumlu rol oynamışlardır.⁹⁴ Kadınları da kapsayan anlaşmaların daha sürdürülebilir olduğu verilerle sabit olup, Sahra Altı Afrika'da çatışma çözüm süreçlerinde kadınların daha ön safta yer alması gerektiği düşünülmektedir.

90 Age, s. 80.

91 Age, ss. 80-82.

92 Age, s. 82.

93 Age, s. 83.

94 Age, ss. 86-87.

Afrikanlı kadınların liderlik ve yönetim alanlarında daha etkin biçimde yer alması ve bakış açılarının yansıtılması kalkınmanın sağlanması açısından son derece önemli görülmektedir. Kadın bakış açısının mikro düzeyden makro düzeye değin kamu ve özel sektörün her alanında göz önünde bulundurulması hem kalkınma sürecine katkı sunma potansiyeli açısından hem kalkınmanın kapsayıcılık gücünün artırılması noktasında dikkate alınması gereken alanlardan birini teşkil etmektedir.

2. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı ve Sahra Altı Afrika'da Kadın

2.1. Sahra Altı Afrika'da Kadın Merkezli Politika ve Uygulamalara Genel Bakış

UNDP'nin Sahra Altı Afrika'da kalkınma ve kadın konusundaki perspektifi, genel nitelikli politika ve stratejilerinin bir uzantısı konumundadır. Bu bağlamda, UNDP tarafından bölgeye özgü sorun ve öncelik alanları ışığında, genel nitelikteki politika ve stratejiler kılavuzluğunda hareket edilmektedir.

UNDP'nin Sahra Altı Afrika politikasında, 2015-2030 yıllarını kapsayan Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi'nin ana başlıklarından birini teşkil eden toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması ve tüm kadınlar ile kız çocuklarını güçlendirilmesi hedefi ve diğer hedeflere ulaşılması açısından üstlendiği rol son derece önemli görülmektedir. Sahra Altı Afrika nüfusunun yaklaşık yarısını teşkil eden kadınların, kalkınma potansiyelinin de yarısını oluşturduğu ön kabulü ile toplumsal, ekonomik ve çevresel boyutları ihtiva eden ve kapsayıcı bir doğaya sahip olan sürdürülebilir kalkınmanın ancak kadınların da dâhil olması halinde gerçek anlam ve amaçlarına ulaşacağı varsayılmaktadır. Tüm bu hususlar ise UNDP'nin söylem düzeyinde öncelikli konulardan biri olarak ele aldığı toplumsal cinsiyet konusuna yönelik eylem düzeyinde hayata geçirdiklerinin analiz edilmesini gerekli kılmaktadır. Bu kapsamda, UNDP'nin Sahra Altı Afrika'da kadın merkezli uygulamalarına ışık tutulması amacıyla toplumsal cinsiyet temelli bütçe tahsisi ve proje sayıları incelenmiştir (Bkz. Tablo 5 ve Tablo 6).

UNDP'nin Sahra Altı Afrika'daki tüm proje ve faaliyetleri için 2016-2020 yılları arasında 1 ila 1,5 milyar dolar arasında bütçe ayırdığı görülmektedir. Toplumsal cinsiyet eşitliği merkezli bütçe tahsisi analiz edildiğinde ise sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin ortaya konulduğu 2015 yılından bu yana yüzdesel olarak oldukça düşük bir orana tekabül ettiği saptanmıştır. Söz konusu veriler de toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması ve kadınların güçlendirilmesi alanında

sunulan mali imkânların politika ve stratejilerde ortaya konulan vizyonun çok gerisinde kaldığı göstermektedir.

Tablo 1: UNDP Sahra Altı Afrika
Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Merkezli Bütçe Analizi

Yıl	Toplam Bütçe (Milyon \$)	Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Bütçe Tahsisi (Milyon \$)	Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Bütçe Tahsisi Oranı (%)
2020	1.439,48	32,76	2,28
2019	1.308,23	26,88	2,05
2018	1.213,94	22,31	1,84
2017	1.333,16	7,95	0,60
2016	1.051,23	9,64	0,92
Toplam	6.346,04	99,54	1,57

Kaynak: UNDP, "Transparency Portal" adresinden yazar tarafından derlenmiştir.

UNDP'nin Sahra Altı Afrika'daki uygulamalarına ışık tutan bir diğer parametre toplumsal cinsiyet eşitliği alanında hayata geçirilen proje sayıları olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kapsamda gerçekleştirilen analiz ise UNDP'nin 2015-2020 yılları arasında öngörülenin gerisinde kaldığını göstermektedir. Toplumsal cinsiyetin ana akımlaştırılması söylemi göz önünde bulundurulduğunda, çarpan etkisi potansiyeli taşıyan kadın projelerinin oranının çok düşük olmamakla birlikte politika ve strateji belgelerinde ortaya konulan söylemi arzulan düzeyde yakalayamadığı görülmektedir.

Tablo 2: UNDP Sahra Altı Afrika
Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Merkezli Proje Analizi

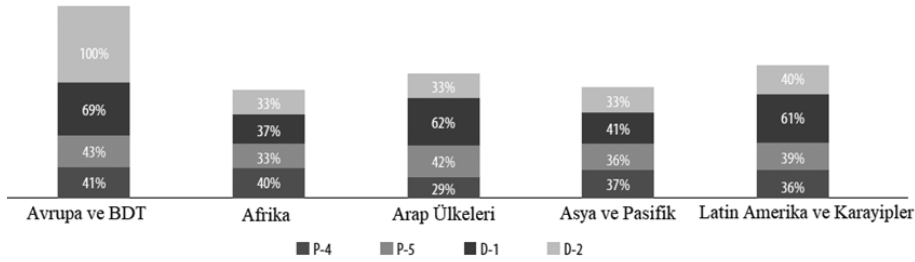
Yıl	Toplam Proje Sayısı	Toplumsal Cinsiyet Eşitliği	Toplumsal Cinsiyet Eşitliği (%)
2020	1.390	103	7,41
2019	1.330	111	8,35
2018	1.383	108	7,81
2017	1.405	26	1,85
2016	1.396	34	2,44
Toplam	6.904	382	5,53

Kaynak: UNDP, "Transparency Portal" adresinden yazar tarafından derlenmiştir.

Sahra Altı Afrika'da kadınların kalkınma sürecinde yer alması meselenin bir boyutunu teşkil ederken diğer boyutunu ise kadın bakış açısının kalkınma politika ve uygulamalarına entegrasyonu oluşturmaktadır. UNDP'nin Sahra Altı Afrika'ya yönelik politika ve uygulamalarında, AfB tarafından ortaya konulan kadın merkezli öncelikler de göz önünde bulundurulmaktadır. Bunun yanı sıra dikkat çeken bir diğer husus, Nijeryalı Ahunna Eziakonwa-Onochie'nin 2018 yılından itibaren bir kadın olarak UNDP'nin Afrika Bölge Direktörü görevinde bulunmasıdır. Bu ise bölgeye yönelik politika ve stratejilerde Afrika insanı ve kadını bakış açısının en üst düzeyde temsili itibariyle sembolik önemi haiz bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Genel itibariyle değerlendirildiğinde, cinsiyet eşitliğinin iyileştirilmesi kapsamında kurumsal adımlar atılmış olmasına rağmen, kadınların UNDP'nin üst düzey kademelerinde yeterince temsil edilmediği görülmektedir. Bu fark, bölgesel düzeyde, özellikle D1 pozisyonların yalnızca %37'sinin ve D2 pozisyonlarının %33'ünün kadınlar tarafından tutulduğu Afrika ülke ofislerinde daha belirgin bir parametre olarak karşımıza çıkmaktadır.⁹⁵ Yetersiz finansal kaynaklar, toplumsal cinsiyetin entegrasyonunda yeterli insan kaynağı sağlamanın önündeki en büyük zorluğu oluşturmaya devam etmektedir.⁹⁶

Şekil 3: UNDP - 2019 Yılında Bölgelere Göre Daha Yüksek Profesyonel Seviyelerdeki Kadınların Yüzdesi

Kaynak: UNDP IEO, "Evaluation of UNDP Strategic Plan 2018-2021", *Independent Evaluation Office*, 2021.

95 Orta düzey profesyoneller için (P4: minimum 7 yıl iş deneyimi - P5: minimum 10 yıl iş deneyimi); üst düzey profesyoneller için (D1: minimum 15 yıl iş deneyimi - D2: 15 yıldan fazla iş deneyimi) kategorileri kullanılmaktadır. UN CAREERS, "Staff Categories", 2023, <https://careers.un.org/lbw/home.aspx?viewtype=SC&lang=en-US>, Erişim: 1.6.2023.

96 UNDP IEO, "Evaluation of UNDP Strategic Plan 2018-2021", *Independent Evaluation Office*, 2021, <http://web.undp.org/evaluation/evaluations/thematic/spe-2021.shtml>, Erişim: 1.6.2023, ss. 30-31.

UNDP Sahra Altı Afrika'ya yönelik çalışma pratikleri itibariyle incelendiğinde, New York'ta bulunan Bölgesel Afrika Ofisi'nin yanı sıra sahadaki çalışmalarını Addis Ababa'da bulunan Bölgesel Hizmet Merkezi ile koordine ettiği görülmektedir. New York'taki genel merkezinde, Afrika Bölge Bürosu ekibi genel stratejik gözetim, rehberlik ve kalite güvencesinin yanı sıra yönetim, ortaklıklar ve iletişim desteği ile küresel sorunlar da dahil olmak üzere daha geniş bir bölgesel analiz sağlamaktadır. Bölgesel düzeyde, Addis Ababa'daki Bölgesel Hizmet Merkezi ve Dakar, Nairobi ve Pretorya'daki alt bölgesel tematik merkezler, Afrika Bölge Bürosu ülke ofislerine, AfB Komisyonu ve Bölgesel Ekonomik Topluluklar gibi bölgesel ortaklara UNDP'nin tüm çalışma alanlarında entegre ve bütünsel destek sağlamaktadır. Bölgesel Merkez ayrıca, ortak ve sınır ötesi kalkınma sorunlarının ele alınmasında birlikte çalışmak için ülke gruplarını veya bölgesel organları desteklemeye odaklanan UNDP Afrika Bölgesel Programının koordinasyonuna da öncülük etmektedir. Ulusal düzeyde de UNDP ülke ofisleri yer almakta olup politika ve program tavsiyesi noktasında ülke taleplerine yanıt vermekte ve ülke programlarının bölgesel ve kurumsal önceliklerle uyumlu olmasını sağlamaktadır.⁹⁷

Genel itibariyle değerlendirildiğinde, UNDP'nin çalışma biçiminin makro düzeyden mikro düzeye kadar uzanan kapsamlı bir anlayış doğrultusunda şekillendiği görülmektedir. Dünyanın her bölgesinde olduğu gibi, Sahra Altı Afrika'nın da kendine özgü sorun alanları ve öncelikleri mevcuttur. Bu bağlamda, sahadan elde edilen bilgi ve veriler, genel nitelikli politikaların oluşturulmasında dikkate alınmaktadır. Bu ise Sahra Altı Afrika ülkelerinin ihtiyaç ve önceliklerinin belirlenmesi ve uygulama süreçlerinde yerel düzeyde elde edilen verilerin önem taşıdığını göstermektedir.

UNDP'nin dünyadaki beş merkezinden biri olan Addis Ababa'daki bölgesel hizmet merkezi Sahra altı Afrika'da 46 Ülke Ofisine hizmet etmektedir. Genel hatlarıyla ele alındığında bölgesel hizmet merkezi 7 başlıkta⁹⁸ çalışmalarını yoğunlaştırmakta olup bunlardan birini toplumsal cinsiyet oluşturmaktadır:⁹⁹

“Toplumsal cinsiyet eşitliğini ve kadınların güçlendirilmesini sağlamak için ana strateji olarak toplumsal cinsiyetin anaakımlaştırılmasına öncelik verilmektedir.

97 UNDP Africa, "About Us – Overview", 2023, https://www.africa.undp.org/content/rba/en/home/about_us.html, Erişim: 1.6.2023.

98 Kapsayıcı büyüme ve sürdürülebilir kalkınma; yönetim ve barış inşası; iklim değişikliği ve dayanıklılık, HIV, sağlık ve kalkınma; toplumsal cinsiyet; kalkınma etkisi; ülke desteği. UNDP Africa, "Regional Service Center", 2023, https://www.africa.undp.org/content/rba/en/home/about_us/regional-hub.html, Erişim: 1.6.2023.

99 UNDP Africa, age.

Ayrıca, toplumsal cinsiyet temelinde hedeflenen girişimler yoluyla hükümetler desteklenmektedir. Buna ek olarak, toplumsal cinsiyet hedeflerine ulaşma konusunda hükümetler arası ve bölgesel süreçler desteklenirken, kadınların politik ve ekonomik alanlarda güçlenmesi ve barış ve güvenliğe katılımı konusunda politika ve program desteği sağlanmaktadır.”

Özetle, UNDP Sahra Altı Afrika’da kadın ve kalkınma konusunu tüm dünyadaki politika ve stratejilerine paralel biçimde ele almakta, hem merkez hem de bölge düzeyinde bulunan ofisleri aracılığı ile bu alandaki çalışmalarını sürdürmektedir. Bu kapsamda, UNDP tarafından kıtanın en kapsamlı örgütü konumundaki AfB’nin kalkınma ve kadın alanındaki bakış açısı göz önünde bulundurularak ve kadınların tüm süreçlere dahil edilmesine yönelik çaba sarf edilerek Sahra Altı Afrika’ya yönelik bölgesel bir program hayata geçirilmektedir.

2.2. Afrika Bölgesel Programı ve Sahra Altı Afrika’da Kadın Merkezli Stratejiler ve Projeler

UNDP’nin Afrika Bölgesel Programı (2022-2025), Afrika kıtasının karşı karşıya olduğu zorluklar ve fırsatlar ile AfB ve diğer bölgesel organlar tarafından ifade edilen Afrika önceliklerine ve özlemlerine yanıt veren bir program olma iddiasındadır. Yine söz konusu program, 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi ve UNDP tarafından ortaya konulan Stratejik Plan (2022-2025) ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Stratejisi (2022-2025) ile uyumlu olarak hazırlanmıştır.

Toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik ilerlemeyi sürdürmenin hayati önem taşıdığı vurgulandığı Bölgesel Program, herkes için yaşam kalitesinde dönüştürücü bir değişikliğe yol açarak, vaadine ulaşabilen, daha dirençli ve müreffeh bir Afrika’ya ulaşılmasını kolaylaştırmayı amaçlamaktadır ve beş stratejik uygulama ilkesi tarafından yönlendirilmektedir: a) kimseyi geride bırakmama, toplumsal cinsiyet eşitliği ve insanların seçim yapmasına olanak sağlama; b) bölgesel yaklaşımlar; c) entegratör; d) düşünce liderliği ve yenilikçi kalkınma çözümlerinin kuluçka merkezi; e) öncelikli projeler yolu ile ölçek ve etki.¹⁰⁰ Yeni Bölgesel Programın temelini dört temel öncelik oluşturmaktadır: insanlar, refah, gezegen ve barış. Bu kapsamda da kadın ve gençlere özel vurgu yapılmaktadır.¹⁰¹

AfB tarafından Afrika’yı geleceğin küresel güç merkezine dönüştürme planı olarak ortaya konulan 2063 Gündemi ise kapsayıcı ve sürdürülebilir kalkınma

100 UNDP, “Regional Programme Document for Africa (2022-2025)”, *United Nations, D/PRD/RBA/4*, 2021.

101 Age, ss. 7-8.

hedefine ulaşmayı amaçlayan kıtanın stratejik çerçevesidir. Söz konusu gündem, uluslararası arenada dinamik bir gücü temsil eden, kendi vatandaşları tarafından yönlendirilen bütüncül, müreffeh ve barışçıl bir Afrika vizyonu temelinde oluşturulmuş olup kıtanın bu vizyona 2013 yılından 2063 yılına değin 50 yıllık bir süre içinde nasıl ulaşmayı amaçladığının somut bir tezahürüdür.¹⁰²

2063 Gündemi kapsamında çeşitli hedefler ortaya konulmuş olup “*kalkınması insan merkezli olan, nüfusunun, özellikle de kadınların ve gençlerin potansiyeline dayanan, çocukların refahını önemseyen bir Afrika*”¹⁰³ hedefi, Afrikalı kadınlara yapılan vurgu sebebiyle özel önem taşımaktadır. Afrika Birliği'nin vizyonunu ortaya koyan söz konusu gündem, kalkınma alanında kadınların da potansiyel katkısına duyulan ihtiyacı dile getirerek, kadınları kalkınma sürecinin ayrılmaz bir parçası olarak ele almaktadır: “*Afrika, cinsiyet, siyasi bağlantı, din, etnik bağlantı, yerellik, yaş veya diğer faktörler nedeniyle hiçbir çocuğun, kadının veya erkeğin geride bırakılmayacağı veya dışlanmayacağı kapsayıcı bir kıta olacaktır.*”¹⁰⁴

2063 Gündemi incelendiğinde, cinsiyet eşitliğinin sağlanması ve kadınların güçlendirilmesi üzerinde yükselen UNDP politika ve stratejileri ile paralellikler taşıdığı görülmektedir. Bu bağlamda Afrikalı kadınların eşit sosyal, siyasal ve ekonomik haklarla her alanda tam olarak güçlendirilmesi; kadınlara ve kız çocuklarına yönelik her türlü cinsiyet temelli şiddet ve ayrımcılığın ortadan kaldırılması; tüm insan haklarından tam anlamıyla yararlanmaları ile zararlı sosyal uygulamaların (özellikle kadın sünneti ve çocuk evlilikleri) sona erdirilmesi vurgulanmaktadır.¹⁰⁵

UNDP'nin çalışmaları, Stratejik Plan'da “3x6x3” çerçevesiyle özetlenmektedir. Bu kapsamda; i) ülkeleri *değişimin üç yönüne doğru destekleme*: yapısal dönüşüm, kimseyi geride bırakmama, direnç oluşturma ii) *altı imza çözümünü aracılığıyla*: yoksulluk ve eşitsizlik, yönetim, dirençlilik, çevre, enerji, toplumsal cinsiyet eşitliği; iii) üç kolaylaştırıcı tarafından: stratejik yenilik, dijitalleşme, kalkınma finansmanı.¹⁰⁶ Bu kapsamda toplumsal cinsiyet eşitliğinin önündeki yapısal engellerle yüzleşmek ve kadınların ekonomik olarak güçlendirilmesini ve liderliğini güçlendirmek toplumsal cinsiyet hususundaki ana parametreyi oluşturmaktadır.¹⁰⁷

102 AFB, “Agenda 2063: The Africa We Want”, 2015, https://au.int/sites/default/files/documents/36204-doc-agenda2063_popular_version_en.pdf, Erişim: 1.6.2023.

103 Age, s. 2.

104 Age, s. 8.

105 Age, ss. 8-9.

106 UNDP, “UNDP Strategic Plan 2022-2025”, 2021, <https://www.undp.org/publications/undp-strategic-plan-2022-2025>, Erişim: 1.6.2023, s. 7.

107 Age, s. 9.

Yine, UNDP tarafından ortaya konulan 2022-2025 yıllarını kapsayan Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Stratejisi de bölgeye yönelik bakış açısını yansıtmayı açısından önem taşımaktadır. Bu strateji, 2022-2025 Stratejik Planını tamamlayan UNDP'nin toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadınların güçlendirilmesine yönelik çalışmalarının gelecekteki yönünü tanımlamaktadır. UNDP'nin toplumsal cinsiyet eşitliği taahhüdü, insanların tercihlerini genişletmeye, adil ve sürdürülebilir bir dünya gerçekleştirmeye ve 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi vizyonuna ulaşmaya yönelik tüm çabaların ayrılmaz bir parçası olarak görülmektedir.¹⁰⁸

UNDP'nin Sahra Altı Afrika'da gerçekleştirmiş olduğu projeler değerlendirildiğinde ise öncelikle kadınların kalkınma sorunlarına yönelik mikro düzeyden makro düzeye değin hemen her alanda oldukları görülmektedir. Bu bağlamda UNDP, kadın çiftçilere yönelik mikro ölçekli ve gelir getirici projelerden geleceğin Afrikalı genç kadın liderlerin yetiştirilmesine değin çok geniş bir yelpazede faaliyetlerini sürdürmektedir. Bu ise sürdürülebilir kalkınma hedefleri kapsamında kalkınmanın pek çok boyutunu ihtiva eden projelerin hayata geçirilmesine verilen önemi göstermektedir. Projelerin incelenmesinde göze çarpan ikinci husus, kadınların kalkınma süreçlerine dâhil edilmesinin, kadınlara çoklu fayda sağlaması özelliklerini ortaya koymaktadır. Örneğin, iklim değişikliği hususu göz önünde bulundurularak gerçekleştirilen bir tarım projesi kadınların ekonomik olarak güçlenmeleri ve kendi ayakları üzerinde durmalarına da fayda sağlamaktadır. Bu da bizleri sürdürülebilir kalkınma gündemi altında yer alan hedeflerinin birbirleri ile birçok açıdan bağlantılı olduğu sonucuna götürmektedir. Farklı hedefler altında harekete geçilmesi toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması ve kadınların güçlendirilmesi amacına hizmet ederken, kadınlara yönelik projeler de kaçınılmaz olarak toplumsal-ekonomik ve çevresel boyutları içeren sürdürülebilir kalkınmaya katkıda bulunmaktadır. Üçüncü husus ise UNDP'nin proje ve programlarında hem uluslararası hem de ulusal düzeyde farklı paydaşları sürece dâhil etmesidir. Bu durum bir mali imkân meselesi olan projelerin finansmanında yükün paylaşılması ve yerel düzeyde projenin sahiplenilmesi açısından önem taşımaktadır. Dördüncü husus, çoğunlukla kadınların ekonomik hayata entegrasyonunu hedefleyen, kısa vadeli ve acil sorunlara yönelik projeler olmaları şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu da bizlere kadınların kalkınma alanına dâhil edilmesine yönelik ekonomik temelli yaklaşımların hala baskın olmaya devam ettiğini göstermektedir.

108 UNDP, "Gender Equality Strategy 2022-2025", 2022, https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2022-09/UNDP_Gender_Equality_Strategy_2022-2025_EN.pdf, Erişim: 1.6.2023, s. 5.

2.3. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın Sahra Altı Afrika'da Kadın Merkezli Politika ve Uygulamaları Üzerine Bir Değerlendirme

Çalışmanın bu kısmında, temel parametrelerini kalkınma, kadın ve Sahra Altı Afrika'nın oluşturduğu keşişim kümesinde UNDP politika, strateji ve uygulamaları eleştirel bir bakış açısıyla analiz edilmektedir. Değerlendirmeye esas olan UNDP'nin Sahra Altı Afrika'ya yönelik kadın merkezli politika ve stratejilerinin bölge gerçekleri ile ne denli örtüştüğü, ortaya konulan uygulamaların etkinliği ve yeterliliğidir. Makalenin bu kısmı kalkınma ve kadın alanında alınacak çok yol, varılacak çok merhalenin varlığı akılda tutularak, UNDP politika ve uygulamalarına dair eleştirel bir değerlendirme sunma gayretinin ürünüdür.

UNDP tarafından Sahra Altı Afrika'da toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması ve kadınların güçlendirilmesi temelinde ortaya konulan politika ve stratejiler değerlendirildiğinde, söz konusu iki alanda önemli ilerleme kaydedilmiş olsa da varılan noktanın öngörülenin gerisinde kaldığı açıktır. Ancak bu durum, UNDP tarafından ortaya konulan çabanın etkinliğinin ve yoğunluğunun bir neticesi olduğu kadar Sahra Altı Afrika ülkelerinin konuya bakış açısı ve toplumsal cinsiyet meselesinin kalkınma alanında ne denli önemsendiği ve özümsemiği ile de yakından bağlantılıdır. Kadınlara yönelik eşitsiz ve ayrımcı pratiklerin temelini oluşturan kültürel ve geleneksel uygulamaların varlığı, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasına yönelik ilerlemeyi yavaşlatmaktadır. Bu ise kalkınma alanında toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadınların güçlendirilmesinin mikro düzeyden makro düzeye değin herkesin meselesi haline gelmediği takdirde başarı sağlanmasının mümkün olmadığını da ortaya koymaktadır. Bu minvalde, toplumsal cinsiyetin ana akımlaştırılması, kalkınma kurum ve kuruluşlarının tikel çabalarının ötesinde genele yayılan bir anlayış/kavrayış dönüşümünü gerekli kılmaktadır.

Günümüzde Birleşmiş Milletler, kalkınma ve kadın alanına yön veren söylemlerin mimarı konumundadır. Birleşmiş Milletler tarafından ana rotası saptanan kalkınma politikalarının uygulanması sürecinde ise UNDP ön plana çıkmaktadır. Bu kapsamda, Sahra Altı Afrika'daki ofisleri ve personeli vasıtasıyla fiziki ve beşeri imkânlarla sahip olan UNDP, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması ve kadınların güçlendirilmesini de içerecek biçimde kalkınmanın hemen her alanında proje ve programlar hayata geçirmektedir. Ancak söz konusu politika ve uygulamaların Afrikalı kadınların hayatına ne ölçüde dokunduğu sorunsalı ile etkinliği ve yeterliliği meseleleri, konunun eleştirel bir biçimde ele alınmasını gerektirmektedir. Bu kapsamda, makale boyunca yapılan inceleme ve araştırmaların neticesinde varı-

lan bulgular; *söylem - eylem boşluğu*, *yetersiz finansman*, çoğunlukla kısa vadeli ve pratik ihtiyaçlara yönelik proje tasarımı ve *kurumsal kültür* ana başlıkları altında kümelenerek sunulmaktadır.

Bu noktada dikkate alınması gereken ilk husus *söylem ile eylem arasında mevcut olan boşluktur*. Varılan ve vaat edilen noktalar arasında ciddi bir fark bulunmaktadır. Hedefler ortaya konulması, strateji dokümanları ve eylem planlarının hazırlanması doğrultusunda yoğun bir çabanın varlığı dikkat çekerken; bölge ve ülke düzeyinde uygulama açısından aynı gayreti tespit etmek pek mümkün görünmemektedir.

Brouwers tarafından toplumsal cinsiyetin ana akımlaştırılması hususu, kadınların somut sorunları – kuruluşların soyut stratejileri düzleminde ele alınarak farklı bir pencereden eleştirilmektedir. Aile içinde ve toplumda ayrımcılık, şiddet, yoksulluk ve haklardan yoksunluk gibi kadınların dünya çapında karşılaştığı somut sorunlar mevcut iken söz konusu engelleri aşmaya yönelik politikalar soyut kalmaktadır. Bu kapsamda, toplumsal cinsiyet eşitliğinin gizemli diliyle sarmalanan kalkınma kuruluşları gerçek sorunları çözmeye yönelik somut eylemler yerine tüm dikkatleri tüketen soyut stratejiler izlemektedir. Sonuçta da toplumsal cinsiyet ve kalkınma söyleminin esasları pratiğe yansımamakta; politika ve uygulama arasında büyük boşluklar gözlenmektedir.¹⁰⁹

Şekil 4: Politika ve Uygulama / Karikatür

Kaynak: WB, "Cartoon Calendar", 2019.

109 R. Brouwers, "Revisiting Gender Mainstreaming in International Development: Goodbye to an Illusionary Strategy", Working Paper No. 556, *Institute of Social Studies*. 2013.

UNDP tarafından Sahra Altı Afrika'da gerçekleştirilen kalkınma ve kadın merkezli projelerin karşılaştığı zorluklardan bir diğeri *yetersiz finansman* olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kapsamda, toplumsal cinsiyet eşitliğinin ana akımlaştırılmasını desteklemek amacı doğrultusunda yeterli kaynak ayrılmadığı görülmektedir.¹¹⁰ Bu durum UNDP'ye yönelik çeşitli değerlendirme raporlarında da açıkça ortaya konulmaktadır. Örneğin, 2008–2013 döneminde toplumsal cinsiyet faaliyetlerini desteklemek amacıyla UNDP tarafından net, istikrarlı mali kıstaslar ve mekanizmalar oluşturulamadığı vurgulanmakta; toplumsal cinsiyet eşitliğini ve kadınların güçlendirilmesini teşvik etmek için programlamaya ve personele ayrılan kaynak tahsislerinin de 2008-2014 döneminde önemli ölçüde azaldığı ifade edilmektedir.¹¹¹

Sandler ve Goetz'in de belirttiği üzere, kaynakların dağılımı söz konusu olduğunda toplumsal cinsiyet eşitliği çoğu zaman en düşük öncelik olmaya devam etmektedir. Yine ülke düzeyinde de cinsiyete duyarlı bütçeleme, kadınların güçlendirilmesini ve cinsiyet eşitliğine daha fazla yatırım yapılmasını tetiklemiş olsa da, çoğu ülke taahhütlerini finanse etmek için ikili ve çok taraflı programlara güvenmekte, özel sektör ise açığı kapatmak için devreye girmektedir.¹¹² 1990'ların ortalarından sonlarına kadar oldukça dikkat çeken toplumsal cinsiyetin ana akımlaştırılmasının kısa süre sonra üst yönetimin daha önemli gördüğü yeni öncelikler tarafından bir kenara bırakılması da bu durumda etkili olmaktadır.¹¹³

Tüm bu faktörlerin bileşimi, kalkınma alanında kadın merkezli projelere ayrılan payın azalmasına neden olmaktadır. Sonuçta, Sahra Altı Afrika'da kalkınma ve kadın alanındaki projeler bir mali imkân meselesi olmaya devam etmekte, bölge nüfusu ve potansiyelinin yarısını teşkil eden kadın nüfusun mevcudiyetine rağmen ciddi kısıtlamalarla karşı karşıya kalınmaktadır. Toplumsal cinsiyetin ana akımlaştırılması kapsamında hayata geçirilecek projelerde kadın nüfusun içerilmesi finansman kısıtlamalarının etkisinin azaltılmasına; projelerin yalnızca niceliksel açıdan değil niteliksel açıdan da Sahra Altı Afrika'da kadınların hayatına dokunmasına imkân sağlayacaktır.

110 L. A. Risby ve O. Keller, "Mainstreaming Gender Equality: A Road to Results or a Road to Nowhere?", *Operations Evaluation Department African Development Bank Group*, 2012, s. 10.

111 UNDP IEO, "Evaluation of UNDP's Contribution to Gender Equality and Women's Empowerment", *Independent Evaluation Office*, 2015, s. xii, xviii.

112 J. Sandler ve A. M. Goetz, "Can the United Nations Deliver a Feminist Future?", *Gender & Development*, C. 28, S. 2, 2020, s. 257.

113 Risby ve Keller, age, s. 22.

UNDP'nin Sahra Altı Afrika'ya yönelik politika ve uygulamaları analiz edildiğinde finansman konusuyla yakından bağlantılı olan bir diğer husus, projelerin *kısa vadeli ve acil ihtiyaçlara cevap verecek nitelikte tasarlanmış olmalarıdır*. Bu bağlamda, uzun vadeli birkaç program istisnası dışında, yoğun olarak kadınların ekonomik yaşama entegre edilmelerine yönelik projelerin hayata geçirildiği görülmektedir. Bu kapsamda kadınların stratejik çıkarlarına değil, pratik ihtiyaçlarına odaklanılmaktadır. Yine, bazı politikalar cinsiyet eşitsizliğinin altında yatan kalıcı nedenleri ele almak yerine semptomlara odaklanma eğilimindedir.¹¹⁴

Politika düzeyinde toplumsal cinsiyetin ana akımlaştırılmasının vurgulanmasına rağmen, uygulama düzeyinde kadınlar iktisadi açıdan verimliliklerinden optimum düzeyde fayda sağlanacak biçimde kalkınma sürecine dahil edilmektedir. Bu ise UNDP'nin birçok proje ve program döngüsünü kısa vadeli tasarladığını ve kadınların pratik ihtiyaçlarına hitap eden bir programlama eğiliminde olduğunu göstermektedir.

Çoğunlukla kısa vadeli ve acil ihtiyaçlara yönelik proje tasarımı, Afrikalı kadınların kalkınma sürecine dâhil olma serüvenindeki stratejik ihtiyaçlarını perdeleme riski taşımaktadır. Kadınların pek çok boyutu ibtiva eden kalkınma alanında çoğunlukla ekonomik temelli proje ve programlar bağlamında ele alınması ise potansiyellerini sınırlandıran bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kapsamda, Sahra Altı Afrika'nın sürdürülebilir kalkınması ancak kadınların sorunlarına eğilen uzun vadeli kalkınma politika ve uygulamalarının geliştirilmesi; kadınların da bu politikaların tasarım sürecinde yer alması, kalkınma meselesini bakış açılarıyla zenginleştirilmesi ve derinleştirilmesi ile mümkün olacaktır.

UNDP tarafından tüm dünyada olduğu gibi Sahra Altı Afrika'da da toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması ve kadınların güçlendirilmesi alanlarında ortaya konulan hedeflere ulaşılması, UNDP'nin *kurumsal kültürü* itibariyle de cinsiyet eşitliğini sağlaması ve kadın bakış açısının kalkınma politika ve uygulamalarına yansıtılması ile mümkün hale gelecektir. Holden, Birleşmiş Milletler sistemi genelinde toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadının güçlendirilmesini ele aldığı çalışmasında, özellikle üst düzeydeki Birleşmiş Milletler diplomatlarının ağırlıklı olarak erkeklerden oluştuğunu; sadece kadın meselesini ele alan komitelerde kadınların yoğun biçimde yer aldığı ortaya koymaktadır. Yine, genç kadın diplomatların yeterli deneyime sahip olmaması ve meslektaşlarının etkileme becerilerinin sınırlı olması nedenleriyle sistem içinde daha az ağırlık taşıdıkları vurgulanmaktadır.¹¹⁵

114 African Development Forum, "Achieving Gender Equality and Women's Empowerment in Africa", *Progress Report*, ADF-VI, 2008, https://repository.uneca.org/bitstream/handle/10855/3667/bib.%2029080_1.pdf?sequence=1&isAllowed=y, Erişim: 1.6.2023, s. 29.

115 P. Holden, "Gender Equality, Women's Empowerment and the UN What Is It All About?", *The Routledge Handbook of Gender and Development* içinde, 1. Baskı, Routledge, Oxon & New York, 2015, s. 529.

UNDP cinsiyet eşitliğinin sağlanması açısından önemli adımlar atmış olmakla birlikte üst ve orta düzey yönetim seviyelerinde eşitlik açısından geride kalmaktadır. Toplumsal cinsiyet eşitliğini ve kadınların güçlendirilmesini teşvik etmek ve çalışanları toplumsal cinsiyet konularında duyarlı hale getirmek için politikalar ve zorunlu mekanizmalar oluşturmuş olsa da bu alanlardaki kurumsal kültürü zayıf kalmaktadır.¹¹⁶ Son on yılda ise bu alanda ilerleme yaşandığının belirtilmesi gerekmektedir. Fakat Sahra Altı Afrika ülkelerinin büyük çoğunluğunda özellikle kalkınma ile ilişkili Birleşmiş Milletler kurumlarında ve hassaten UNDP içerisinde erkek yoğunluğu hala belirgindir.

UNDP'ye cinsiyet eşitliğinin sağlanması bağlamında daha fazla kadın dâhil edilmesi ile niceliksel bir artışın yakalanması mümkün iken, söz konusu kadınların beşeri sermaye artırımına katkı sunulması da niteliksel artış açısından ön plana çıkmaktadır. Risby & Keller'e göre insan kaynakları, toplumsal cinsiyet eşitliğini hem kurumsal hem de saha düzeylerinde yaygınlaştırmanın merkezinde yer almakta olup politikaların tasarımında ve uygulanmasında uygun bilgiyi sağlama, analiz ve izleme işlevlerini yürütme, ayrıca partner ülkelere politika ve teknik tavsiye sunma için vasıflı personele ihtiyaç bulunmaktadır.¹¹⁷ UNDP'nin kurumsal kültürü itibarıyla cinsiyet eşitliği meselesini özümsemesi; sorunlara ve çözümlere kadın penceresinden bakan bir bakış açısının kalkınma politika ve uygulamalarına dâhil edilmesi hayati önem taşımaktadır. Ancak onun kadar mühim bir diğer husus ise, kalkınma politika ve uygulamalarının mimarı olacak kadınların mesleki yeterliliklerinin ve donanımlarının artırılmasıdır.

SONUÇ

Kadınların kalkınma sürecine dâhil olma serüveni, coğrafyalar ve dönemler boyunca kalkınmanın *gerçek* aktörlerinin *gölge* aktörler olarak resmedildiği bir serüveni işaret ve ihtiva etmektedir. Kadınlar tarafından hayatın pek çok alanında verilen mücadelelerin kazanımlarının uluslararası sözleşmelerde, ulusal yasalarda, kalkınma kuruluşlarının politika ve strateji belgelerindeki birer madde olmasının ötesine geçerek hayata tekabül etmesi ise kalkınma ve kadın alanındaki önemli hedeflerden biri olarak varlığını korumaktadır. Bu hedefe ulaşma gayesi doğrultusunda Birleşmiş Milletler sistemi içinde özellikle 2000 sonrası dönemde ön plana çıkan kurum ise UNDP olmuştur. UNDP'nin Sahra Altı Afrika'da kadınların kalkınma sorunlarına yönelik çalışmalarının söz konusu sorunların çözümüne ne düzeyde katkı sunduğu bu makalenin temel sorusunu, UNDP tarafından söylem düzeyinde ortaya konulan politika ve stratejilerin, eylem düzeyinde proje ve uygulamalara aynı ölçüde yansımadağı bu makalenin ana savını teşkil etmiştir.

116 UNDP IEO, "Evaluation of UNDP's Contribution to Gender Equality and Women's Empowerment", s. xiv.

117 Risby ve Keller, age, s. 24.

Yapılan inceleme neticesinde UNDP'nin Afrikalı kadınların kalkınmasına önemli katkılarının olduğu ancak bu katkının kurumsal metinler çerçevesinde incelenen söyleminde vaat edilenin gerisinde kaldığı saptanmıştır. Bu durum da UNDP tarafından Sahra Altı Afrika'ya yönelik geliştirilen kadın merkezli politika ve uygulamalarının gözden geçirilmesini gerekli kılmaktadır. Toplumsal cinsiyet meselesinin “gerçek” bir küresel öncelik olarak kabul edilmesi ve kadınların, kalkınmanın yalnızca pasif alıcıları değil aktif aktörlerine dönüşmesi doğrultusunda tüm düzeylerde adımlar atılması hayati önem taşımaktadır.

Bu kapsamda, söylem ve eylem düzeyleri arasındaki uçurumun kapatılması; kadın merkezli projelerin yeterli biçimde finanse edilmesi, kısa vadeli ve acil çözüm gerektiren alanların yanı sıra uzun vadeli ve kapsamlı dönüşümüne katkı sunacak proje ve programların geliştirilmesi, kadınların yalnızca ekonomi bağlamında değil kalkınmanın tüm boyutlarını içerecek ve potansiyelini açığa çıkarmasına imkan verecek biçimde kalkınma süreçlerine dâhil edilmesi; UNDP'nin kurumsal kültürünün cinsiyet eşitliğini sağlayacak ve kadın bakış açısını içerecek biçimde dönüştürülmesi kilit alanlar olarak ön plana çıkmaktadır.

Ortaya konulan değerlendirmeler ışığında yapılacak reformların UNDP'nin Sahra Altı Afrika'da kalkınma ve kadın merkezli proje ve uygulamalarında dikkate değer bir iyileşme sağlayacağı kuşkusuzdur. Ancak toplumsal cinsiyet meselesine dair anlayış ve kavrayış biçiminde ulusal, bölgesel ve küresel düzeylerde kapsamlı bir değişim/dönüşüm yaşanmadan UNDP'nin çabaları sınırlı kalmaya devam edecektir. Kalkınma ve kadın alanında başarı kaydedilmesi, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması ve kadının güçlendirilmesinin “herkesin meselesi” olarak kabul edilmesi ile mümkün hale gelecektir.

Önümüzdeki dönemde, UNDP'nin Sahra Altı Afrika'ya yönelik kadın merkezli politika ve uygulamalarında her düzeyde işbirliği imkânlarını geliştirmesi büyük önem taşımaktadır. Kadınların kalkınma sorunlarına kalıcı çözümler bulunması amacı doğrultusunda söz konusu alanda faaliyet gösteren yerel, ulusal, bölgesel, ikili ve çok taraflı paydaşlarla koordinasyon halinde hareket edilmesi, hem karşılıklı bilgi ve tecrübenin paylaşılmasına hem de mevcut finansman kaynaklarının en etkin ve verimli biçimde kullanılmasına giden yolu açacaktır. Kadınların hayatın her alanında karşı karşıya kaldığı sorun alanlarının derinleştiği günümüzde, Sahra Altı Afrika'da kalkınma ve kadın alanında faaliyet gösteren kurumlarla işbirliği mekanizmaları oluşturulması, küresel nitelikli sorunlara küresel nitelikte çözümler bulunmasına katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- AfB. "Agenda 2063: The Africa We Want", 2015, https://au.int/sites/default/files/document-s/36204-doc-agenda2063_popular_version_en.pdf, Erişim: 1.6.2023
- AfB. "Terms of Reference Consultancy to Develop a Documentary on the African Women's Decade (AWD), 2010-2020", 2.11.2018, https://au.int/sites/default/files/bids/35198-tor-_documentary.pdf, Erişim: 1.6.2023
- Africa Cartoons. "Tag Archives: Development", 2014, <https://africacartoons.com/tag/development/page/2/>, Erişim: 1.6.2023
- African Development Forum. "Achieving Gender Equality and Women's Empowerment in Africa", *Progress Report*, ADF-VI, 2008, https://repository.uneca.org/bitstream/handle/10855/3667/bib.%2029080_I.pdf?sequence=1&isAllowed=y, Erişim: 1.6.2023
- Alene, A. D., V. M. Manyong, G. O. Omany, H. D. Mignouna, M. Bokanga ve G. D. Odhiambo. "Economic Efficiency and Supply Response of Women as Farm Managers: Comparative Evidence from Western Kenya", *World Development*, C. 36, S. 7, 2008, s. 1247-1260.
- Anderson, S. ve D. Ray. "Missing Women: Age and Disease", *Review of Economic Studies*, C. 77, S. 4, 2010, ss. 1262-1300.
- Annan, K. "Statement Delivered at the Conference on African Women and Economic Development", *Press Release SG/SM/6544 REC/27*, 30.4.1998, <https://press.un.org/en/1998/19980430.SGSM6544.html>, Erişim: 1.6.2023
- Aysan, A. F. ve D. Dumludağ (ed.). *Kalkınmada Yeni Yaklaşımlar*, 1. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2014.
- Baldé, R. "Unpaid Care Work Inequality and Women's Employment Outcomes in Senegal", *Women and Sustainable Human Development Empowering Women in Africa içinde*, Palgrave Macmillan, Switzerland, 2020, ss. 225-243.
- Brouwers, R. "Revisiting Gender Mainstreaming in International Development: Goodbye to an Illusionary Strategy", Working Paper No. 556, *Institute of Social Studies*. 2013.
- Coles, A., L. Gray ve J. Momsen (ed.). *The Routledge Handbook of Gender and Development*, 1. Baskı, Routledge, Oxon & New York, 2015.
- Desai, V. ve R. B. Potter (ed.). *The Companion to Development Studies*, 3. Baskı, Routledge, Oxon, 2014.
- Guterres, A. "If We Fail in Africa, We Will Fail in the World, António Guterres Tells UN Staff", *Africa Renewal*, 2017, <https://www.un.org/africarenewal/news/if-we-fail-africa-we-will-fail-world-ant%C3%B3nio-guterres-tells-un-staff>, Erişim: 1.6.2023
- Holden, P. "Gender Equality, Women's Empowerment and the UN What Is It All About?", *The Routledge Handbook of Gender and Development içinde*, 1. Baskı, Routledge, Oxon & New York, 2015, ss. 527-537.
- Hovorka, A. J. "Gender And Livestock in Developing Nations", *The Routledge Handbook of Gender and Development içinde*, 1. Baskı, Routledge, Oxon & New York, 2015, ss. 138-148.
- Jacobs, S. "Gender, Agrarian Reforms and Land Rights", *The Routledge Handbook of Gender and Development içinde*, 1. Baskı, Routledge, Oxon & New York, 2015, ss. 95-105.
- Keavane, M. "Changing Access to Land for Women in Sub-Saharan Africa", *The Routledge Handbook of Gender and Development içinde*, 1. Baskı, Routledge, Oxon & New York, 2015, ss. 85-94.
- Kishwar, M. P. "Feminism and Feminist Issues in the South - A Critique of the "Development" Paradigm", *The Companion to Development Studies içinde*, 3. Baskı, Routledge, Oxon, 2014, ss. 402-407.

- Koissy-Kpein, S. A. "Achieving Gender Equality in Education in Sub-Saharan Africa: Progress and Challenges in Moving from the MDGs to the SDGs", *Women and Sustainable Human Development Empowering Women in Africa içinde, Palgrave Macmillan, Switzerland, 2020*, ss. 143-164.
- Konte M. ve Tirivayi, N. "Introduction", *Women and Sustainable Human Development Empowering Women in Africa içinde, Palgrave Macmillan, Switzerland, 2020*, ss. 3-12.
- Konte, M. ve N. Tirivayi (ed.). *Women and Sustainable Human Development Empowering Women in Africa*, Palgrave Macmillan, Switzerland, 2020.
- Köhler-Rollefson, I. "Invisible Guardians - Women Manage Livestock Diversity", *Animal Production and Health Working Paper No. 174*, Food and Agriculture Organization, Rome, 2012.
- Leone, T. ve E. Coast. "Demographic Change and Gender", *The Companion to Development Studies içinde*, 3. Baskı, Routledge, Oxon, 2014, ss. 387-393.
- Mbaye, L. M. "Weather Shocks and Women Empowerment", *Women and Sustainable Human Development Empowering Women in Africa içinde, Palgrave Macmillan, Switzerland, 2020*, ss. 37-49.
- Melesse, T. M. ve Y. M. Awel. "Land Tenure, Gender and Productivity in Ethiopia and Tanzania", *Women and Sustainable Human Development Empowering Women in Africa içinde, Palgrave Macmillan, Switzerland, 2020*, ss. 89-108.
- Morrell, R. "Considering the Case for Single-Sex Schools for Girls in South Africa", *McGill Journal of Education*, C. 35, S. 3, 2000, ss. 221-244.
- Mwesigye, F., M. Guloba ve M. Barungi. "Women's Land Rights and Agricultural Productivity in Uganda", *Women and Sustainable Human Development Empowering Women in Africa içinde, Palgrave Macmillan, Switzerland, 2020*, ss. 71-88.
- Nanziri, L. E. "Financial Inclusion and Welfare in South Africa: Is There a Gender Gap?", *Journal of African Development*, C. 18, S. 2, 2016, ss. 109-134.
- Nanziri, L. E. "Women, Inclusive Finance and the Quality of Life: Evidence from Zambia", *Women and Sustainable Human Development Empowering Women in Africa içinde*, Palgrave Macmillan, Switzerland, 2020, ss. 285-303.
- Njuki, J. ve B. Miller. "Making Livestock Research and Development Programs and Policies More Gender Responsive", *Women, Livestock Ownership and Markets: Bridging the Gender Gap in Eastern and Southern Africa*, Routledge, London, 2013, ss. 111-128.
- Ntuli, M. ve Kwenda, P. "Gender Gaps in Employment and Wages in Sub-Saharan Africa: A Review", *Women and Sustainable Human Development Empowering Women in Africa içinde, Palgrave Macmillan, Switzerland, 2020*, ss. 183-203.
- Özcan, H. P.** "Toplumsal Cinsiyet Politikaları Merkezli Kalkınma Ve Kalkınma Yardımı Stratejileri" (Uzmanlık Tezi), Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı, Ankara, 2010.
- Parfitt, B. "Gender And Health", *The Routledge Handbook of Gender and Development içinde, 1. Baskı, Routledge, Oxon & New York, 2015*, ss. 250-260.
- Philips, S. P. "Measuring the Health Effects of Gender", *Journal of Epidemiology and Community Health*, 62, 2008, ss. 368-371.
- Rippenaar-Joseph, T. "Mainstreaming Women in Development? A Gender Analysis of the United Nations Development Programme in South Africa" (Ph.D. Tezi), University of Stellenbosch, Stellenbosch, 2009.

- Risby, L. A. ve O. Keller. "Mainstreaming Gender Equality: A Road to Results or a Road to Nowhere?", *Operations Evaluation Department African Development Bank Group*, 2012.
- Sandler, J. ve A. M. Goetz. "Can the United Nations Deliver a Feminist Future?", *Gender & Development*, C. 28, S. 2, 2020, ss. 239-263.
- Schwerhoff, G. ve M. Konte. "Gender and Climate Change: Towards Comprehensive Policy Options", *Women and Sustainable Human Development Empowering Women in Africa içinde, Palgrave Macmillan, Switzerland, 2020*, ss. 51-67.
- Sen, A. "More Than 100 Million Women are Missing", *The New York Review*, 37(20), 1990, <https://www.nybooks.com/articles/1990/12/20/more-than-100-million-women-are-missing/>, Erişim: 1.6.2023._
- Sidze, E. M., M. K. Mutua ve H. P. Donfouet. "Towards Achieving Equity in Utilisation of Maternal Health Services in Selected Sub-Saharan African Countries: Progress and Remaining Challenges in Priority Countries", *Women and Sustainable Human Development Empowering Women in Africa içinde, Palgrave Macmillan, Switzerland, 2020*, ss. 111-124.
- Tirivayi, N. "Barriers to and Facilitators of Contraceptive Use Among Married Adolescent Girls in Six Sub-Saharan African Countries", *Women and Sustainable Human Development Empowering Women in Africa içinde, Palgrave Macmillan, Switzerland, 2020*, ss. 125-141.
- UN CAREERS. "Staff Categories", 2023, <https://careers.un.org/lbw/home.aspx?viewtype=SC&lang=en-US>, Erişim: 1.6.2023_
- UN WOMEN. "World Survey on the Role of Women in Development 2019 - Why Addressing Women's Income and Time Poverty Matters for Sustainable Development", *Research and Data section of UN Women*, 2020, <https://www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2019/06/world-survey-on-the-role-of-women-in-development-2019>, Erişim: 1.6.2023
- UN. "Policy Brief: The Impact of COVID-19 on Women", 9.3.2020, <https://www.un.org/sexualviolenceinconflict/wp-content/uploads/2020/06/report/policy-brief-the-impact-of-covid-19-on-women/policy-brief-the-impact-of-covid-19-on-women-en-1.pdf>, Erişim: 1.6.2023_
- UNDP Africa. "COVID-19 Pandemic Response in Africa Humanity Needs Leadership and Solidarity to Defeat the Coronavirus", 2023, <https://www.africa.undp.org/content/rba/en/home/coronavirus.html>, Erişim: 1.6.2023
- UNDP Africa. "About Us – Overview", 2023, https://www.africa.undp.org/content/rba/en/home/about_us.html, Erişim: 1.6.2023
- UNDP Africa. "Regional Service Center", 2023c, https://www.africa.undp.org/content/rba/en/home/about_us/regional-hub.html, Erişim: 1.6.2023
- UNDP Data Center. "Human Development Insights", 2023, <https://hdr.undp.org/data-center/country-insights#/ranks>, Erişim: 1.6.2023
- UNDP IEO. "Evaluation of UNDP's Contribution to Gender Equality and Women's Empowerment", *Independent Evaluation Office*, 2015, <http://web.undp.org/evaluation/evaluations/thematic/gender.shtml>, Erişim: 1.6.2023
- UNDP IEO. "Evaluation of UNDP Strategic Plan 2018–2021", *Independent Evaluation Office*, 2021, <http://web.undp.org/evaluation/evaluations/thematic/spe-2021.shtml>, Erişim: 1.6.2023
- UNDP. "Africa Human Development Report 2016 - Accelerating Gender Equality and Women's Empowerment in Africa", Regional Bureau for Africa, New York, 2016.
- UNDP. "Regional Programme Document for Africa (2022-2025)", *United Nations, DP/RPD/RBA/4*, 2021.

- UNDP. “UNDP Strategic Plan 2022-2025”, 2021, <https://www.undp.org/publications/undp-strategic-plan-2022-2025>, Erişim: 1.6.2023
- UNDP. “Gender Equality Strategy 2022-2025”, 2022, https://www.undp.org/sites/g/files/zs-kgke326/files/2022-09/UNDP_Gender_Equality_Strategy_2022-2025_EN.pdf, Erişim: 1.6.2023
- UNDP. “Transparency Portal”, 2023, <https://open.undp.org/>, Erişim: 1.6.2023_
- UNFPA. “Covid-19: A Gender Lens Technical Brief Protecting Sexual and Reproductive Health And Rights, and Promoting Gender Equality”, Mart 2020, https://www.unfpa.org/sites/default/files/resource-pdf/COVID-19_A_Gender_Lens_Guidance_Note.pdf, Erişim: 1.6.2023_
- UNICEF. “Regional Classifications”, 2023, <https://data.unicef.org/regionalclassifications/>, Erişim: 1.6.2023
- UNSTATS. “Regional groupings used in Report and Statistical Annex – Sub Saharan Africa”, 2023, <https://unstats.un.org/sdgs/indicators/regional-groups/>, Erişim: 1.6.2023
- WB. “Cartoon Calendar”, 2019, <https://www.worldbank.org/en/news/feature/2019/12/12/2020-vision---new-year-new-cartoon-calendar>, Erişim Tarihi: 1.6.2023
- WB. “Sub Saharan Africa”, 2023, <https://data.worldbank.org/country/ZG>, Erişim: 1.6.2023
- WHO. “Violence Against Women Prevalence Estimates – 2018”, 9.3.2021, <https://www.who.int/publications/i/item/9789240022256>, Erişim: 1.6.2023_
- WUNRN. “2012 Cartoons - Water & Sanitation - Gender Perspective”, 2012, http://www.wunrn.org/news/2012/04_12/04_09/040912_water.htm, Erişim: 1.6.2023_

AFTER 25 YEARS OF TÜRKİYE'S OPENING TO (SUB-SAHARAN) AFRICA: FROM ENDEAVOURS TO STATE POLICY

TÜRKİYE'NİN (SAHRA ALTI) AFRİKA'YA AÇILIMINDA 25 YILIN ARDINDAN: GİRİŞİMLERDEN DEVLET POLİTİKASINA

Ali KAYA*

ABSTRACT

The increased focus of Türkiye on Sub-Saharan Africa (SSA) has become a significant topic of examination owing to its notable characteristics. While the literature extensively explores the country's relations with Africa as a whole, there is a limited focus on its specific interactions with the SSA. This study comprehensively examines the diplomatic, normative power, and soft power aspects of the relations with the area from 1998 to the present, by incorporating up-to-date data on the subject matter.

Key words: Turkish Foreign Policy, Sub-Saharan Africa, Normative Power, Opening Policy, 25th year.

ÖZ

Türkiye'nin Sahra Altı Afrika'ya (SAA) artan odağı, dikkat çekici özellikleri nedeniyle önemli bir inceleme konusu haline gelmiştir. Literatür, ülkenin Afrika ile ilişkilerini bir bütün olarak kapsamlı bir şekilde incelerken, SAA ile özel etkileşimlerine sınırlı bir ilgi söz konusudur. Bu çalışma, 1998'den günümüze kadar bölgeyle olan ilişkilerin diplomatik, normatif güç ve yumuşak güç boyutlarını, konuyla ilgili güncel verileri de dahil ederek kapsamlı bir şekilde incelemektedir.

Anahtar kelimeler: Türk Dış Politikası, Sahra Altı Afrika, Normatif Güç, Açılım Politikası, 25'inci Yıl.

* Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı
TİKA Uzmanı

E-posta: a.kaya@tika.gov.tr

ORCID NO: 0000-0003-2489-1031

Makale Atf Bilgisi: KAYA Ali, (2023).

After 25 Years of Türkiye's Opening to (Sub-Saharan) Africa:
From Attempts to State Policy,
Avrasya Etüdleri

Gönderim Tarihi: 16.06.2023 Kabul Tarihi: 31.07.2023

1. Introduction

Before the Turkish Foreign Policy (TFP) commenced partaking in multidirectionality in the 1960s, the great majority of relations with the SSA states were carried out on a bilateral basis. Although the TFP did not include an SSA component prior to the 1960s, TFP implementers closely monitored the initial wave of decolonization in those countries. Türkiye's indifference to the region has decreased steadily since the 1950s, Türkiye recognized all newly independent states and opted to develop diplomatic ties with them. The Cyprus problem significantly limited Türkiye's capacity to pursue a flexible foreign policy in the middle of the 1960s, and especially after the Johnson Letter was delivered in 1964, the TFP began to place a greater emphasis on the execution of multidirectional policies through adding an African dimension. For example, the bulletin of the Ministry of Foreign Affairs stated in 1964 that:

“In African countries, the memory of Atatürk's reforms is still alive. In these countries, we see an unsatisfied interest in Türkiye. In a number of these countries, it should not be impossible to convert this interest into friendship, and we need this friendship”.¹

When looking at the focus that the same bulletin places on Africa, it appears that there are two fundamental moral interpretations that can be used to construct Türkiye's reengagement with the area: The first one is based on the notion that Türkiye is the defender of oppressed nations, which is supported by the fact that the country fought against colonial powers. The second option is to highlight the shared-religion while also drawing attention to the reforms that were carried out in Türkiye during Atatürk's presidency. In this context, for example, Turkish diplomat Hamit Batu writes in his article titled ‘Foreign Policy and Publicity’ that:

“It is not often known that African nations have a widespread but unsatisfied interest in Türkiye. We have shared the same culture with Muslim countries for ages; in many categories, Turkish culture has produced the finest examples of Islamic art. In addition to our shared cultural background, the revolutions we have undertaken as a Muslim nation build a strong tie between us and other Muslim nations that are or will follow the same road.”²

In 1965, in accordance with the policies adopted under multidirectionality and

1 Republic of Türkiye, *Ministry of Foreign Affairs Bulletin*, July 1964, p.93.

2 Republic of Türkiye, *Ministry of Foreign Affairs Bulletin*, July 1964, p.118.

with the aim of overcoming Türkiye's isolation in international forums regarding the Cyprus conflict, the notion of opening to the area was first proposed in Türkiye. In the same year, seven different groups of politicians, diplomats, academics, and journalists formed the 'Goodwill Delegations'³ to Africa.⁴ Similarly, the visit to Türkiye by the Emperor of Ethiopia, Haile Selassie, which took place in March 1967⁵, and the visit by Cevdet Sunay⁶, which took place in December 1969, were both parts of that initiative. An analysis of the speech that Sunay delivered on the first visit reveals that the issue involving Cyprus is currently at the very peak of Türkiye's priority list. Significant moral aspects include the shared history of the two countries as well as the potential for economic support from Türkiye. In his address, Sunay, for instance, places an emphasis on the following points:

"Your historic visit will have a positive effect on the strengthening of the relations between our countries, which began four and a half centuries ago and have continued to the present day as a convergence due to the holy authorities in Jerusalem, by further developing them in every field in accordance with the shared aspirations of our nations. I am confident that our governments will make the required efforts and commitments in this regard."⁷

TFP's multidirectionality became significantly more attentive to the SSA area in the late-1970s, as it became clear that bilateral diplomatic interactions alone were not producing the desired outcomes. Therefore, the Ministry of Foreign Affairs developed a desk system, with Africa receiving the very first desk formed in the ministry's revised organizational structure. Selcuk İncesu, a former Turkish ambassador and the head of the Africa Department at the Ministry of Foreign Affairs, which was established in 1978, described the effort undertaken in the late 1970s during the administration of Prime Minister Bülent Ecevit⁸ (Republican

---

3 Total bilateral visits prior to 1998, Post-1965 Opening Attempt: Liberia, Mauritania, Nigeria, Senegal, Ghana, Sierra Leone, Gabon, Congo, Central African Republic, Chad, Cameroon, Ethiopia, Somalia, Burundi, Rwanda, Kenya, Tanzania, Madagascar, and Malawi; 1969-Ethiopia (Presidential Level), Post-1978 Opening Attempt: 1979-Nigeria, Kenya, Uganda, the Udan and Ethiopia. Post-1985 Opening Attempt: 1991-Senegal (Presidential Level), 1996- Nigeria (Prime Ministry Level)

4 Melek Fırat, "Türkiye-Afrika İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı ve Afrika Açılımı'nda Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü" *Uluslararası Türk-Afrika Kongresi*, 2007, p.2.

5 Republic of Türkiye, *Ministry of Foreign Affairs Bulletin*, July 1967, p.32.

6 He was the first Turkish president to visit an SSA country in 1969.

7 Republic of Türkiye, *Ministry of Foreign Affairs Bulletin*, July 1967, p.32.

8 He was a Turkish democratic socialist politician who served as Prime Minister of the Republic of Turkey five times between 1974 and 2002.

People's Party, RPP, that is, the center left) as a second “opening” attempt following the 1965 initiative.⁹

After the occurrence of the Coup d'Etat in 1980, a civil administration was established in 1983 under the leadership of Turgut Özal¹⁰, who advocated for economic and political liberalism. It was during this period that the TFP reaffirmed its policy of engaging with Africa as a region of significance. The motivation behind Özal's endeavors to convert Türkiye into a trading nation prompted him to launch Türkiye's third “opening” with the region through the utilization of the State Planning Organization (SPO). On June 5, 1985, Türkiye initiated its autonomous foreign assistance program. The endeavor involved the allocation of a financial aid package worth 10 million dollars, with the aim of enhancing institutional capacity development in the countries of Gambia, Guinea, Guinea-Bissau, Mauritania, Senegal, Somalia, and Sudan.¹¹

The adoption of the ‘Strategic Action Plan’ in 1998 has led to a notable enhancement in the relationship between Türkiye and the SSA. Türkiye's noteworthy involvement in the SSA can be attributed to its role as the successor to the Ottoman Empire and its current standing as one of the globe's most rapidly advancing economies. Prior to the early 2000s, Türkiye's presence in the region was relatively limited. However, given its historical ties and previous efforts to engage with the continent dating back to the mid-1960s, Türkiye does possess a noteworthy record of engagement with the SSA.

The focus of this study will be exclusively on the interconnections that exist between Türkiye and the countries in the SSA. It also aims to make an analysis of the historical context and relevant factors that may have contributed to the development of relationships. The inquiry pertains to the extent to which Türkiye's credentials can be deemed influential factors in the country's strategy towards tackling the SSA. The sub-queries are available here: What are the economic, developmental, and diplomatic strategies that Türkiye has employed

9 Selçuk İncesu, “Afrika Açılım Politikası”, 30.1.2020, <https://www.cumhuriyet.com.tr/yazarlar/olaylar-ve-gorusler/afrika-acilim-politikasi-1717211>, Accessed: 12.2.2020.

10 In 1983, he founded the Motherland Party, and after his party won the general election the same year, he was entrusted with forming the government and became the 19th Prime Minister of the Republic of Türkiye. After the elections of 1987, he once again established a cabinet and served as prime minister. Özal, who was elected the eighth president of the Republic of Türkiye by the Grand National Assembly of Türkiye on October 31, 1989, assumed this position on November 9, 1989.

11 On Birinci Kalkınma Planı 2019-2023, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/04/TeknikSirligi_ve_KalkinmaYardimlariCalismaGrubuRaporu.pdf Accessed: 11.8.2022.

since its opening in 1998 to strengthen its policies in the region? The expansion of Türkiye's ties with the SSA is contingent upon a number of critical factors, including normative and soft power competencies, as well as the magnitude of Türkiye's quantitative involvement in the region. So, the next issue is, how deep and solid are Türkiye's engagements? Despite advancements in diverse domains such as the economy, military, and culture, there are concerns regarding Türkiye's position in the SSA. Hence, the present article also investigates the likelihood of an "abandonment policy."

2. After Opening to the SSA: The Period of 1998-2022

2.1. Initial Years of Opening, 1998-2002

Due to Türkiye's non-inclusion in the EU's full membership during the 1997 Luxembourg Summit, İsmail Cem, who served as Türkiye's Foreign Minister from 1998 to 2002, led the implementation of the '1998 Opening Action Plan.' Cem's tenure consolidated TFP's multidirectional dimension by rooting it in a normative framework. According to Cem, the impact of cultural credentials on foreign affairs cannot be ignored. He opines that TFP has become estranged from its cultural and historical foundations and that it should be replaced by an altogether new perspective based on the acknowledgement of Türkiye's rich identity and historical assets, which also include pre-republican credentials, by stating:

"I have always argued that Türkiye, given her historical and civilizational realities, should have an encompassing approach towards her identity. It seems totally wrong to define our identity solely on the basis of one particular culture, as "Western", or "Islamic", or whatever. And, not many nations have the advantage of having a "multi-civilizational" characteristic. This, again, is what I try to put to use in our foreign policy formulation".¹²

Cem believes that an active and self-sufficient foreign policy will help Türkiye strengthen its worldwide standing, given the EU's exclusion. He characterized the Luxembourg Summit's decision as a reflection of the double standard and emphasized that Türkiye's EU accession process should not be an obsession. Cem's TFP diversification into other geographies becomes a priority in these circumstances. Thence, he emphasized that Türkiye is a country in the middle of Eurasia that could have ties with other parts of the world by saying:

12 İsmail Cem, *Turkey in the New Century: Speeches and Texts Presented at International Fora (1995-2001)*, Rustem, 2001, p.49.

“... the international role we envision for ourselves is not restricted to that of a peripheral country on the outskirts of Europe. The function we envisage is to have a leading role in the Eurasian reality, which is evident in its European and Asian dimensions”.¹³

‘1998 Opening Action Plan’ aimed to enhance Türkiye’s relations with Africa. The envisaged plan’s execution encompassed diplomatic, economic, and cultural facets. The objective of diplomacy was to enhance the country’s diplomatic representation in Africa, expedite official high-level engagements among these countries, and establish political dialogue mechanisms in conjunction with humanitarian assistance.¹⁴ With regards to the economic aspect, the objectives encompassed the resolution of trade, technical, economic, and scientific collaboration agreements; the prevention of dual taxation; the encouragement and safeguarding of mutual investments; the execution of business visits; the formation of joint business councils or chambers of commerce; and the attainment of Türkiye’s non-regional donor country membership in the African Development Bank (AfDB).¹⁵ The final iteration of the cultural aspect would be divided into five distinct components. The proposed initiative aims to establish cultural agreements, provide subsidies for African students, and extend invitations to African academics to participate in seminars and festivals. Furthermore, Hazar stated the setting up of training sessions for African military and diplomatic officials as well as the establishment of an Institute of African Studies.¹⁶

Despite the development of a comprehensive approach to engaging with Africa, the majority of the plan’s objectives were not adequately executed, and the measures taken to implement the plan were limited to being mentioned as a secondary topic during the United Nations General Assembly (UNGA) plenaries held annually in September, alongside other primary themes such as development and terrorism. The plan’s initial lack of success can be attributed to two primary factors. During the period spanning from 1998 to 2002 in Türkiye, the country experienced a notable lack of economic stability, particularly in the aftermath of the 1999 earthquake and the 2001 economic crisis. Additionally, the country was governed by a series of unstable coalition governments throughout this time

13 Ismail Cem, *Turkey, Europe, Eurasia, the “Union” of Europe and Turkey*, 2009, Volume II.

14 Numan Hazar, “The Future of Turkish-African Relations”. *Diş Politika*, (3-4), 2000, p.110.

15 Elem Eyrice Tepeciklioğlu, & Ali Onur Tepeciklioğlu, *Turkey in Africa, A New Emerging Power*, Routledge, 2022, p.65.

16 Numan Hazar, “The Future of Turkish-African Relations”, p.111.

frame. As per Wheeler's account, the primary factors contributing to Türkiye's postponement of the majority of its African aspirations are outlined.¹⁷ Despite the insufficiency of the success achieved, some endeavors were undertaken towards the goal of opening. The measures undertaken by Türkiye to enhance its diplomatic relations with African countries during the turn of the millennium involved the establishment of friendship committees with the Sudanese Parliament in 1999, the signing of TET (economic and technical cooperation) agreements with Mali and Congo in 2000, and the visit of the President of Chad to Türkiye in the same year.¹⁸

2.2. From the Debut of Justice and Development Party (AK Party) Rule to the Second Türkiye-Africa Partnership Summit, 2002-2014

According to Hale, a special occurrence was the TFP's expansion into Africa during the AK Party's governance.¹⁹ The implementation of the plan in practice was contingent upon the outcome of the 2002 general elections, which ushered in political stability and an economic upswing due to the AK Party's continuation of economic reforms initiated by previous coalition governments prior to 2002. Following the rise of the AK Party to power, Türkiye continued to maintain its commitment to the EU process while simultaneously expanding its diplomatic relations. This expansion was characterized by a particular emphasis on the African dimension of the TFP. A document entitled 'Strategy for Development of Economic Relations with Africa' was produced by the Under-Secretariat of the Prime Ministry for Foreign Trade in 2003 with the aim of realizing the economic objectives of the action plan.²⁰ Subsequently, 2005 was declared as the 'Year of Africa.'²¹ In accordance with the declaration of 2005 the 'Year of Africa', the foreign policy tendencies of the AK Party led Türkiye to adopt a significantly stronger position in Africa.

---

17 Tom Wheeler, "Ankara to Africa: Turkey's Outreach since 2005". *South African Journal of International Affairs*, 2011, 18, no. 1, p. 45-46.

18 Volkan İpek, "The 2011 Landing of Turkey on Somalia: the "State to People" Aspect of Turkish Foreign Policy Towards sub-Saharan Africa", *European Scientific Journal*, 2014, p. 418-422.

19 William Hale, *Turkish Foreign Policy Since 1774*, Routledge, 2012, p. 247.

20 Savaş Genç & Oğuzhan Tekin, "Turkey's Increased Engagement in Africa: The Potential, Limits and Future Perspective of Relations" *European Journal of Economic and Political Studies*, 2014, 7(1), p. 88.

21 Republic of Türkiye, Ministry of Foreign Affairs, <http://www.mfa.gov.tr/turkey-africa-relations.en.mfa>, Accessed: 5.12.2020.

After 2007, according to scholars such as Aras²² and Öniş²³, the TFP began focusing less on the Western axis and more on regional interdependence and Türkiye's critical geostrategic position. AK Party aimed to implement a TFP by leaning on notions centered on the assumption that the country should obtain a central role in the area and beyond by exercising proactivity, while also incorporating TFP with values from the pre-Republican period. AK Party's proposed new perspective for the country can be interpreted as a reimagining of the country's longstanding pursuit of a diversified foreign policy role, which combines universal and national values. In this context, Africa and the SSA serves as a suitable region for showcasing the new texture of the TFP

Diplomatic Dimension

Cevdet Sunay's visit to an SSA country in 1969 marked the first instance of a Turkish president visiting the region. Subsequently, in 2005, H.E. Recep Tayyip Erdoğan, then serving as the Turkish Prime Minister, became the first to visit South Africa and Ethiopia. This followed former President Ahmet Necdet Sezer²⁴'s visit to South Africa in 2002²⁵. Although Türkiye's relations with the EU experienced a significant upswing in 2005, the country's foreign policy has endeavored to maintain a robust, multidimensional approach throughout this period. Türkiye focused on establishing itself as a viable option and simultaneously enhancing its economic influence in the SSA states.

In the lead-up to its election to the United Nations Security Council (UNSC) in 2008, the country heightened its attempts from 2005 to 2008 to improve its diplomatic ties with the continent. An analysis of the voting behavior of African nations regarding Türkiye's non-permanent membership in the UNSC indicates that the recently implemented opening policy has achieved its intended goals, as all but two African countries expressed their support for Türkiye's bid.²⁶ In order to achieve this goal, Türkiye made significant efforts in the following manner: In 2005, the TET Agreements were signed with Sudan, followed by Burkina Faso

22 Bülent Aras, "The Davutoğlu era in Turkish Foreign Policy", *Insight Turkey*, 2009.

23 Ziya Öniş, "Multiple Faces of the "New" Turkish Foreign Policy: Underlying Dynamics and a Critique". *Insight Turkey*, 13(1).

24 The Turkish Grand National Assembly elected him on May 5, 2000. He served from May 16, 2000 to August 28, 2007.

25 Presidency of the Republic of Türkiye, <https://www.tccb.gov.tr/basin-aciklamalari-ahmet-necdet-sezer/1720/5320/dunya-surdurulebilir-kalkinma-zirvesi> Accessed: 5.12.2020.

26 Elem Eyrice Tepeciklioğlu, & Ali Onur Tepeciklioğlu, *Turkey in Africa, A New Emerging Power*, p. 66.

and Malawi in 2006, and Madagascar and Kenya in 2007. Additionally, Ivory Coast and Angola signed the agreements in 2008. These agreements were signed subsequent to granting “observer status” to Türkiye by the the African Union (AU) in 2005.²⁷ In 2005, the Turkish Embassy in Nigeria received accreditation from the Economic Community of West African States (ECOWAS).

In 2006, Prime Minister H.E. Erdoğan conducted two additional visits to Sudan and Ethiopia, respectively. During his visit to Ethiopia in 2007, he delivered a speech to an AU Assembly, thus becoming the first Turkish Prime Minister to do so. In addition, the Ministerial Conference on Least Developed Countries was convened by Türkiye in Istanbul during July 2007.²⁸ In 2008, the President of Türkiye made a visit to Senegal, coinciding with Türkiye's accession to the African Development Bank as a non-regional member. The initial Türkiye-Africa Partnership Summit (TAPS) was convened in Istanbul in 2008, with participation from representatives of forty-nine distinct African states.²⁹ The inaugural summit marked a significant milestone as it established the enduring trajectory of the partnership. Consequently, a document entitled ‘The Istanbul Declaration on Africa-Türkiye Partnership’ was released, encompassing the overarching notion of ‘Solidarity and Partnership for a Common Future’. The aforementioned declaration commended Türkiye's efforts towards liberalization while also outlining the regulations governing the partnership and the nine specific domains of collaboration anticipated.³⁰

In 2008, during the tenth summit of the AU, Türkiye was designated as a strategic partner. Following the successful initiation of the opening process, Türkiye implemented measures to enhance its diplomatic presence in the SSA region. Prior to 2008, Türkiye's representation in the SSA region was restricted to seven countries, namely Ethiopia, Sudan, Senegal, Nigeria, Kenya, the Democratic Republic of the Congo, and South Africa. Consequently, Turkish authorities have initiated a renewed focus on bilateral visits to the

---

27 Volkan İpek, “The 2011 Landing of Turkey on Somalia: the “State to People” Aspect of Turkish Foreign Policy Towards sub-Saharan Africa”, p. 420.

28 The Istanbul Declaration on Africa - Turkey Partnership “Solidarity and Partnership for a Common Future” https://www.iri.edu.ar/publicaciones_iri/anuario/CD%20Anuario%202008/Africa/ua/istambul%20declaration%20august%202008.pdf, Accessed: 25.8.2022.

29 Lesotho, Swaziland, and Mozambique did not participate. Morocco was not an AU member, but it was represented.

30 The Istanbul Declaration on Africa - Turkey Partnership “Solidarity and Partnership for a Common Future” Accessed:25.8.2022.

SSA region with the aim of consolidating the beneficial outcomes of the policy of opening.

The frequency of official visits increased, and it became customary for officials of lower ranks to conduct such visits. In this context, seven countries in the SSA, namely Kenya, Tanzania, the Democratic Republic of the Congo, Cameroon, Nigeria, Ghana, and Gabon, received visits from high-level officials between 2009 and 2011. Following the year 2008, it was observed that additional progressions in relationships had occurred. In 2009, several transportation agreements were signed with Kenya, Gambia, Somalia, Mali, and Ghana with the aim of promoting unrestricted mobility of individuals and goods. In 2009, a number of countries, such as Djibouti, Ethiopia, Nigeria, and the Republic of South Africa, entered into agreements pertaining to educational cooperation and technical support. In the year 2010, a significant event occurred with the establishment of a TET agreement with Cameroon. During the year in question, transportation agreements were entered into with Uganda and Zambia. In the subsequent year, specifically in 2011, a transportation agreement was achieved with Sierra Leone.³¹ The Turkish embassy located in Dar es Salaam, Tanzania, was granted accreditation by the East African Community (EAC) in 2010. In 2012, the Turkish embassy located in Lusaka, Zambia, received accreditation from the Common Markets for Eastern and Southern Africa (COMESA). The following year, in 2013, the Turkish embassy situated in Libreville, Gabon, was granted accreditation by the Economic Community of Central African States (ECCAS). Furthermore, the devastating drought and famine that transpired in Somalia in 2011 provided Türkiye with an incentive to accelerate its foray into the continent.

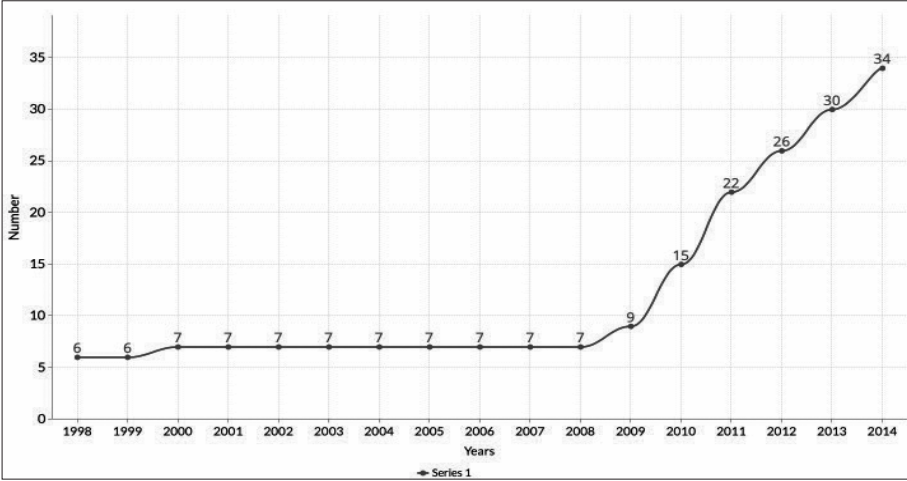
The Turkish diplomatic presence in the SSA increased from seven to thirty-four between 2005 and 2014, while Türkiye was campaigning for a non-permanent seat on the UNSC for the 2015–2016 term. High-level bilateral visits increased to seventeen.³² Thence, diplomatic missions were established in Angola, Cameroon, Ghana, Madagascar, Mali, and Uganda in the year

31 Volkan İpek, "The 2011 Landing of Turkey on Somalia: the "State to People" Aspect of Turkish Foreign Policy Towards sub-Saharan Africa", 2014.

32 Former President Abdullah Gül's Visits to the SSA Countries (2007-2014): 2008, Senegal; 2009, Kenya, Tanzania 2010, Democratic Republic of the Congo, Cameroon, Nigeria; 2011, Gabon, Ghana. Prime Minister Recep Tayyip Erdoğan's Visits to the SSA Countries (2002-2014): 2005, Ethiopia, South Africa; 2006, Sudan; 2007, Ethiopia; 2011, Somali, South Africa; 2013, Gabon, Niger, Senegal.

2010; Gambia, Mauritania, Mozambique, Somalia, South Sudan, Zambia, and Zimbabwe in the year 2011; Burkina Faso, Gabon, Namibia, and Niger in the year 2012; Chad, Djibouti, Eritrea, and Guinea in the year 2013; and Benin, Botswana, the Republic of the Congo, and Rwanda in 2014.³³

Figure 1.1: Turkish Diplomatic Missions Established in SSA, 1998-2014

Source: Own Compilation Based on MoFA Website³⁶

Normative Power Dimension

Normative power is a rhetorical strategy employed by the EU to distinguish itself from other actors by re-examining traditional power concepts and highlighting the significance of ethical principles in international relations in order to attain its objectives in the world arena without resorting to forceful measures. The most crucial factor shaping the EU's international normative stance is "what it is, not what it does or says". So, the EU positions itself as a "force for good" by leveraging its *acquis* standards, values, and normative discourses. Nathalie Tocci stresses that the essential issue is not whether an entity is a normative power or not, but rather how much of a normative power a state possesses. According to Tocci, "a non-neutral definition of 'normative' (power) can reduce the possibility of subjectivity".³⁵ By emphasizing that a normative foreign policy's ethical

33 Republic of Türkiye, Ministry of Foreign Affairs, <https://www.mfa.gov.tr/default.en.mfa>, Accessed:23.8.2022.

34 Republic of Türkiye, Ministry of Foreign Affairs, <https://www.mfa.gov.tr/default.de.mfa>, Accessed: 24.8.2022.

35 Nathalie Tocci, "Profiling Normative Foreign Policy: The European Union and its Global Partners", CEPS Working Documents, 2007, (279), p. 3.

objective may enable ‘imperial’ foreign policy to emerge, the normative, in this case, normativity, cannot be analyzed in isolation from the actors’ power status. In essence, she defines it as a set of:

“... the function of ... ‘regulating power. In the search for these standards, we will consider three dimensions of a normative foreign policy: what an actor wants (its goals), how it acts (the deployment of its policy means) and what it achieves (its impact)”³⁶

Normative power is a generic which is not specific to the EU, Manners posits that the concept of normative power is constructed in a manner that influences opinions.³⁷ Therefore, analyzing normative power outside of a Eurocentric framework should be viewed as an emancipatory ethical and cultural attitude against a Westernly constructed reality as a given. As Tully states:

“Cultures are not internally homogeneous. They are continuously contested, imagined and re-imagined, transformed and negotiated, both by their members and through their interaction with others...Cultural diversity is a tangled labyrinth of intertwining cultural differences and similarities, not a panopticon of fixed, independent and incommensurable worldviews in which we are either prisoners or cosmopolitan spectators in the central tower”³⁸

An Aristotle codification of normative power, the EU, as “master” (subject) and the others as “matter” (object) has powerfully naturalized and de-politicized. According to Kavalski³⁹, Mitta⁴⁰, and Qin⁴¹, academics and policymakers frequently underestimate colonialism’s legacy by focusing exclusively on the normative power, regarding the EU, and asserting that mainstream international relations employs “politics of deflection” or “metaphysical component of the theoretical hard core” to mitigate the harm caused by Eurocentrism.

Furthermore, normative power is regarded as a means of eradicating worldwide injustice and aiding the marginalized population at large. The act of “altruism” is a global phenomenon that is motivated by moral principles rather

36 Nathalie Tocci, “Profiling Normative Foreign Policy: The European Union and its Global Partners”, p. 3.

37 Ian Manners, “Normative Power Europe: A Contradiction in Terms?”. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 2002, 40(2), p. 239.

38 James Tully, *Strange multiplicity: Constitutionalism in an Age of Diversity*, 1995.

39 Emilian Kavalski, “The Guanxi of Relational International Affairs”. *Chinese Political Science Review*, 2018 3(3), p. 55.

40 Gifawosen Markos Mitta, “Normative Power Europe? The European Union Democracy Promotion in Africa: A Focus on Ethiopia”, 2021, (Pre-April 2018). *Journal of African Studies and Development*, 13(1), p. 6.

41 Yaqing Qin, “A Relational Theory of World Politics”. *International Studies Review*, 2016, 18(1), p. 34.

than self-serving motives, as noted by Merlingen⁴² and Scheipers & Sicurelli⁴³. Normative power is all about communication and is built on persuading, evoking norms, controlling the discourse, and leading by example.⁴⁴ To put it another way, *A* is said to have normative power when it is capable of disseminating a norm *x* to *B* through communicative actions. Meanwhile, the emphasis here on communicative actions implies that participants negotiate 'normal' meanings among themselves.⁴⁵ Furthermore, the communicative actions used by *A* to communicate a norm *x* to *B* should be reciprocal⁴⁶, reflexive⁴⁷, and inclusive⁴⁸. Communicative actions can also include coercive means⁴⁹ since "power matters in great power calculations about norm promotion and enforcement".⁵⁰ Finally, but certainly not least, persuasion, which Manners emphasizes in his new explanation of norm diffusion processes⁵¹, may "cover both manipulative moves and propaganda, public diplomacy and (dis)information campaigns".⁵² Besides that, Kavalski and Zolkos suggest that a normative power's capability to exert influence contingent upon its ability to produce locally suitable interactions that pave the way for adaptive outcomes.⁵³ Simply expressed, concepts of 'norm(al)

42 Michael Merlingen, "Everything Is Dangerous: A Critique of Normative Power Europe", *Security Dialogue*, 2007, 38(4), p.435.

43 Sibylle Scheipers & Daniela Sicurelli (2007) "Normative Power Europe: a Credible Utopia?", *Journal of Common Market Studies*, 2007, 45 (2), p. 444.

44 Tuomas Forsberg, "Normative Power Europe, Once Again: A Conceptual Analysis of an Ideal Type". *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 2011, 49(6), p.1196-8.

45 Erik Oddvar Eriksen, "The EU – A Cosmopolitan Polity?", *Journal of European Public Policy*, 2006, 13 (2), p. 255.

46 Radha Kumar, (2008). *India as a Foreign Policy Actor–Normative Redux* In *Who is a normative foreign policy actor? The European Union and its Global Partners* CEPS Centre for European Policy Studies, 2008.

47 Thomas Diez, "Constructing the Self and Changing Others: Reconsidering Normative Power Europe" *Millennium*, 2005, 33(3), p. 623.

48 Erik Oddvar Eriksen, "The EU – A Cosmopolitan Polity?", p.258; Brantly Womack, *China as a Normative Foreign Policy Actor*. In *Who is a Normative Foreign Policy Actor?* CEPS Centre for European Policy Studies, 2008, p. 278; Ian Manners, "The Normative Ethics of the European Union". *International Affairs*, 2008, p. 57-8.

49 Thomas Diez, "Constructing the Self and Changing Others: Reconsidering Normative Power Europe", p. 616; Thomas Diez, & Ian Manners. (2007). *Reflecting on Normative Power Europe*, In *Power in World Politics (pp. 173-188)*, 2007, Routledge p. 176; Elisabeth De Zutter, "Normative Power Spotting: An Ontological and Methodological Appraisal". *Journal of European Public Policy*, 2010, 17(8), p. 1114.

50 Renee De Nevers, "Imposing International Norms: Great powers and Norm Enforcement", *International Studies Review*, 2007, 9(1), p. 77.

51 Ian Manners, "Assessing the Decennial, Reassessing the Global: Understanding European Union Normative Power in Global Politics". *Cooperation and Conflict*, 48 (2), 2013, p. 315.

52 Tuomas Forsberg, "Normative Power Europe, Once Again: A Conceptual Analysis of an Ideal Type", p.1196; Ian Manners, "The Normative Ethics of the European Union". *International Affairs*, 2008, p. 59-60.

53 Emilian Kavalski & Magdalena Zolkos (2016). *The Recognition of Nature in International Relations*. In *Recognition and Global Politics* (pp. 139-156). Manchester University Press, 2016, p. 148.

are causally formed from interactions based on the logic of relationships rather than logic of appropriateness. Through this way, normative power is transformed into ‘relational practice’.⁵⁴

Scholars have been able to expand their perspectives beyond the Eurocentric paradigm by utilizing the globalization of normative power when examining countries such as China⁵⁵, India⁵⁶, Japan⁵⁷, Iran⁵⁸, and Türkiye⁵⁹. Thus, Türkiye also sought to position itself in the SSA as a normative power based on relationship logic as opposed to the EU’s appropriateness logic.⁶⁰ So, what is relationship logic? Relational normativity is based on ideas that can be (re) produced not because of their universal pattern, but because of how the universal is conveyed to specific historical and local circumstances. This way of thinking about normative power creates the impression that the party spreading norms through relationship is also asserting its moral superiority.⁶¹ While normative power may help to build and strengthen norm-based governance, it does not seem to be the most important part of the normative power idea. The fact that *A* possesses influence is viewed as evidence of *B*’s greater genuine acceptability or of *A*’s normative power. Hence, relational normativity claims that the EU’s ‘logic of appropriateness-based normativity’ with some (coercive) conditions excludes the ethical and political concerns of others. In that sense, Harte explores Türkiye’s new attitude by analyzing Türkiye’s normative power role conception, also known as ‘virtuous power’, in the SSA and concluding that it must be founded

---

54 Brantly Womack, China as a Normative Foreign Policy Actor. In *Who is a Normative Foreign Policy Actor?* CEPS Centre for European Policy Studies, p. 295-297.

55 Emilian Kavalski. “The Shadows of Normative Power in Asia: Framing the International Agency of China, India, and Japan”. *Pacific Focus*, 2014, 29(3), p. 303-328.

56 Ian Hall, “Narendra Modi and India’s Normative Power”, *International Affairs*, 2017, 93(1), p. 113-131.

57 Andre Asplund, “Normative Power Japan: Settling for ‘Chinese Democracy’”. *Contemporary Japan*, 2018, 30(1), 117-134; Rok Zupančič, “Normative Power Japan: The European Union’s Ideational Successor or Another ‘Contribution in Terms’?”. *Romanian Journal of Political Science*, 2013.

58 Mahdi Mohammad Nia, Discourse and Identity in Iran’s Foreign Policy, *Iranian Review of Foreign Affairs*, Vol. 3, No. 3, Fall 2012, p. 29-64.

59 Shane Brennan & Marc Herzog, *Turkey and the Politics of National Identity: Social, Economic and Cultural Transformation*. 2014, Bloomsbury Publishing; EmelParlar Dal, “Assessing Turkey’s “Normative” Power in the Middle East and North Africa Region: New Dynamics and their Limitations”. *Turkish Studies*, 2013, 14(4), 709-734.

60 Ali Kaya, *Turkey’s Foreign Policy in Sub-Saharan Africa from 1998 to 2022: A Quest for a Normative Power Role, The Horn of Africa Case*, Leipzig University, Germany.

61 Michael Merlingen, “Everything Is Dangerous: A Critique of Normative Power Europe”, p. 443.

on a non-opportunistic understanding.⁶² Mark Langan, investigating Türkiye's normative power role in Africa, describes Türkiye's normativity as a strategy that builds upon the shared heritage of the Ottoman Empire with an eye toward soft power.⁶³ According to him, Türkiye's engagement with Africa set the attention on Türkiye's normative values, and the country's recent efforts have demonstrated that the Turks can use cultural similarities to become friends with Africans.⁶⁴

The calamitous drought and famine that struck Somalia in 2011 offered Türkiye with the impetus to increase its "normative responsibility". During the visit of Prime Minister H.E. Erdoğan to Somalia, a leader from outside Africa, for the first time in almost two decades, Türkiye presented an idea for TFP in Africa, focusing on humanitarian values. The statement reiterated the global disgrace of the thousands of individuals who are expected to pass away due to hunger in the twenty-first century. Türkiye has employed the circumstances in Somalia as a way to solidify its normative role. The policies under consideration exhibit the humanitarian focus of the TFP, with an emphasis on altruism, non-interventionism, non-conditionality, non-colonialism, non-imperialism, respect for sovereignty, adaptability to local norms, and non-hegemony. For instance, in his address to the United Nations General Assembly in 2011, Prime Minister H.E. Erdoğan stated that

"...The international community is watching the suffering in Somalia as if it were a movie. It is urgent, however, that we face this situation, which is a test of our humanity. In doing so, we should not only look at the picture we see today, but also at the shameful history that has led Somalia into this great tragedy...the situation in Somalia has also revealed the deep wounds inflicted by the colonialist mentality that kept Africa under its hegemony for centuries. Today, however, this cold colonial attitude stands aloof from places where it has no interest, and watches idly as millions of children die for want of a morsel of bread in Somalia. I will be frank. No one can speak of peace, justice or civilization in the world if the cry rising from Somalia is left unheard...Türkiye's approach to Somalia or any other international issue is firmly grounded on humanitarian principles..."⁶⁵

62 Julia Harte, "Turkey Shocks Africa". *World Policy Journal*, 2012, 29(4), p. 38.

63 Mark Langan, M. (2017). "Neo-Colonialism and the Poverty of 'Development' in Africa". 2017, Springer, p. 91.

64 Ibid, p.105.

65 United Nations General Assembly, 66th session, 15th Plenary Meeting, A/66/PV.15, *Address by Mr. Recep Tayyip Erdoğan, Prime Minister of the Republic of Turkey*, 22 September 2011, New York, p.30.

Soft Power Dimension

Soft power, in contrast to normative power, is a foreign policy tool that can be combined with hard power and used as a foreign policy tool for both “good” and “evil” objectives, whereas normative power claims to be a force “only for good” by definition. Thus, normative power, in theory, should not be considered as a foreign-policy tool to be employed to maximize national interests. Nye puts it this way:

“Soft power is a descriptive rather than a normative concept. Like any form of power, it can be wielded for good or bad purposes. Hitler, Stalin and Bin Laden all possessed a great deal of soft power in the eyes of their acolytes, but that did not make it good”⁶⁶

Regarding Türkiye’s engaging with the SSA between 2002 and 2014, significant improvements were observed in the domains of cultural, educational, media-related, religious, and developmental engagements with the area. In that sense, in 2013, the Yunus Emre Institute (YEI) established its first office in the SSA region, specifically in South Africa, as a component of a cultural advancement attempt. Likewise, there was a notable increase in the quantity of scholarships granted to students hailing from SSA states in 2014, with a total of 4,532 scholarships awarded.⁶⁷ Ankara University established ‘the Center for African Studies (AÇAUM)’ in 2008.⁶⁸ Additionally, it is intriguing that Anadolu Agency (AA) has established a branch in Ethiopia, Turkish Airlines has expanded its flight network to cover these countries, and the Presidency of Religious Affairs (Diyaret İşleri Başkanlığı) of Türkiye has amplified its discourse on shared religious notions in parts where it holds sway. The Turkish Cooperation and Coordination Agency (TİKA) is a recognized instrument of soft power beyond the borders of Türkiye. Its establishment dates back to 1992, and it has since expanded its reach to Africa, opening its inaugural office in Ethiopia in 2005.⁶⁹ It aims to enhance the visibility of Turkish soft power in African states.

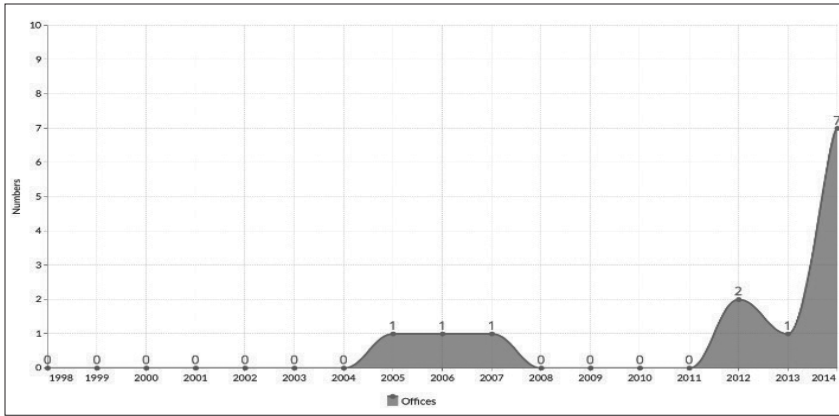
66 Joseph S. Nye, “China and Soft Power”, *South African Journal of International Affairs*, 2012, 19(2), p. 151-155.

67 Mehmet Baydemir, “Türkiye’nin ‘Afrika Açılımı’: Yükseköğretimde Sahraaltı Afrikalı Öğrenci Hareketliliği (2013-2018).” *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2020, 6.1 p. 59.

68 Afrika Çalışmaları Araştırma ve Uygulama Merkezi, <http://acaum.ankara.edu.tr/hakimizda/bbbbbb/>, Accessed: 23.8.2022.

69 TİKA in Africa, https://www.tika.gov.tr/upload/2021/12/Afrika_Zirvesi.pdf, Accessed: 22.8.2022.

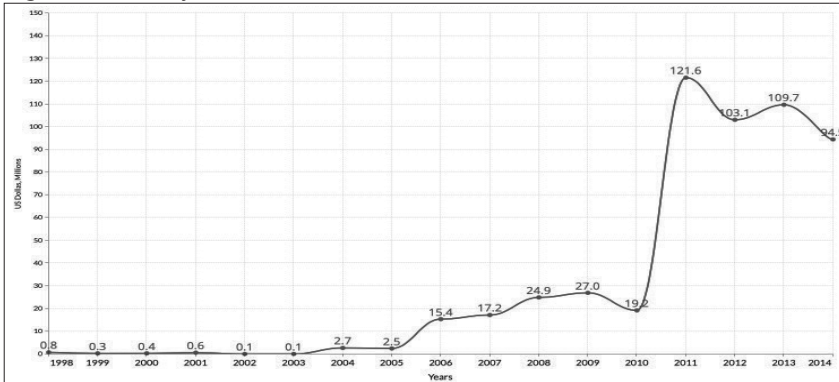
Figure 1.2: TİKA Offices Established in SSA, 1998-2014⁷²

Source: Own Compilation Based on TİKA Website⁷³

Türkiye also aimed to strengthen its economic and developmental interactions with SSA states during the period of 2008–2014, as part of its goal to adopt a more proactive stance in the region. The rising trend of Türkiye's Official Development Assistance (ODA) towards SSA countries during the period of 2004–2011, despite its relative instability, may be perceived as indicative of the strengthening of this partnership. Another significant factor illustrating the country's heightened focus on the SSA region is the notable increase in the ODA allocated to the SSA in 2011. This increase in funding "coincided" with President H.E. Erdoğan's visit to Somalia in the same year (see figure 1.3).

Figure 1.3: Türkiye's ODA for SSA, 1998-2014 (US Dollars, Millions)

Source: Own Compilation Based on OECD Website⁷⁴

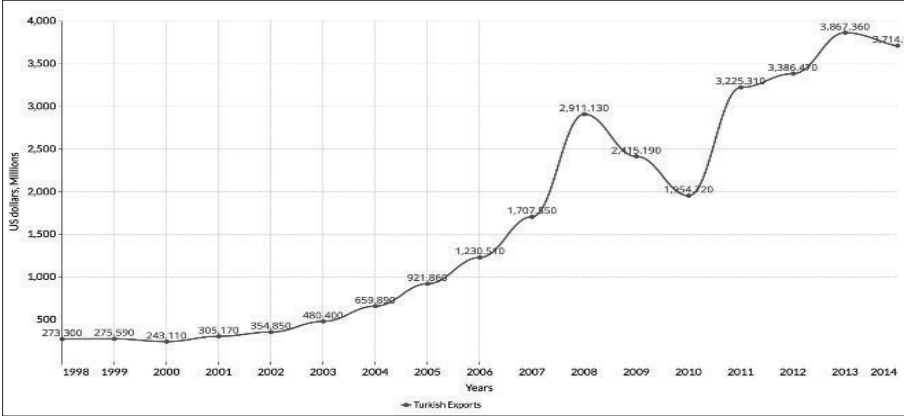
70 TİKA Offices established in the following years: Ethiopia in 2005, Sudan in 2006, Senegal in 2007, Somalia and Kenya in 2012, Niger in 2013, South Sudan, Namibia, Diibouti, Chad, Comor Islands, Tanzania, and Cameroon in 2014.

71 TİKA, <https://www.tika.gov.tr/tr>, Accessed: 24.8.2022..

72 OECD, <https://stats.oecd.org/#>, Accessed: 30.8.2022.

In addition to an increase in diplomatic missions, high-level bilateral visits, and normative policies, Türkiye gained ground in various SSA countries between 1998 and 2014, including commerce, as an extension of its soft power. In terms of trade, for instance, Turkish exports to SSA countries increased from 273.30 million US dollars in 1998 to 3.715 billion US dollars in 2014 (IMF, 2022).⁷³ In 2015, bilateral trade between Türkiye and countries in the SSA reached 6 billion US dollars.

Figure 1.4: Türkiye's Exports To SSA, 1998-2014 (US Dollars, Millions)

Source: Own Compilation Based on IMF Website⁷⁶

2. 3. The Period Beginning with the Second Türkiye-Africa Partnership Summit, 2014-2022

Diplomatic Dimension

The Second Türkiye-Africa Partnership Summit (TAPS), held in Malabo, Equatorial Guinea, November 19–20, 2014, under the theme ‘A New Model of Partnership for the Strengthening of Sustainable Development and Integration,’ elevated the opening process that began in 1998 to a new level.⁷⁵ During this summit, a ‘Declaration and Joint Implementation Plan for 2015–2019’ were accepted, and it was determined that ‘The Third Türkiye-Africa Partnership Summit’ would be held in Türkiye in 2019.⁷⁶ In the meantime, the third TAPS,

73 IMF, <https://data.imf.org/regular.aspx?key=61013712>, Accessed: 30.8.2022.

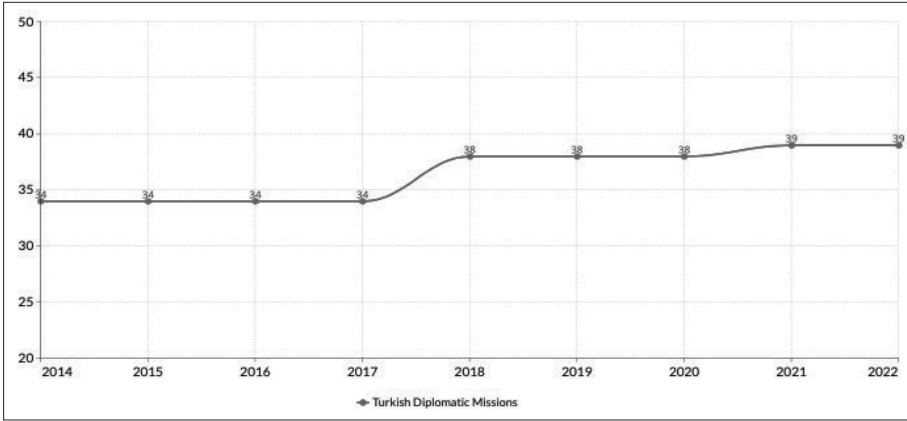
74 IMF, <https://data.imf.org/regular.aspx?key=61013712>, Accessed: 31.8.2022.

75 Africa-Turkey Summit Declaration, https://au.int/sites/default/files/documents/37754-doc-2014_africa_-_turkey_declaration.pdf, Accessed: 28.9.2022.

76 Republic of Türkiye, Ministry of Foreign Affairs, <https://www.mfa.gov.tr/turkey-and-the-african-union.en.mfa>, Accessed: 28.9.2022.

which took place in Istanbul from December 16–18, 2021, and whose theme was 'Enhanced Partnership for Common Development and Prosperity,' was planned to be held in 2019, but the unexpected global spread of covid-19 prevented this. Heads of state from 16 African states, along with more than 102 ministers and representatives of the AU and the Economic Community of West African States (ECOWAS), attended the summit.⁷⁷ Moreover, the number of reciprocal visits made by H.E. Erdoğan increased from nine to twenty-nine during the period spanning from 2014 to 2022.⁷⁸ Following the second stage of the TAPS, novel diplomatic missions were established within countries located in the SSA region, with the duration of these missions extending until the year 2022.

Figure 1.5: Turkish Diplomatic Missions Established in SSA, 2014-2022

Source: Own Compilation Based on MoFA Website⁸¹

In terms of diplomatic presence and bilateral visits, in only six SSA countries, including Guinea-Bissau⁸⁰, Liberia, the Central African Republic, Malawi, eSwatini, and Lesotho, Türkiye does not have an embassy. Yet, it was legally permitted to establish embassies in Monrovia, the capital of Liberia, Maseru, the capital of Lesotho, and Mbabane, the capital of eSwatini, and preparatory

77 Al Jazeera, Erdogan Seeks to Boost Ties at Turkey-Africa Summit <https://www.aljazeera.com/news/2021/12/18/turkey-africa-partnership-summit>, Accessed: 11.10.2022.

78 2014, Equatorial Guinea; 2015, Somalia, Djibouti, Ethiopia; 2016, Senegal, Côte d'Ivoire, Somalia, Kenya, Uganda, Guinea, Nigeria, Ghana; 2017, Tanzania, Mozambique, Madagascar, Sudan, Chad; 2018, Mali, Senegal, Mauritania, Zambia, South Africa; 2020, Senegal, Gambia; 2021, Angola, Togo, Nigeria; 2022, Democratic Republic of the Congo, Senegal.

79 Republic of Türkiye, Ministry of Foreign Affairs, <https://www.mfa.gov.tr/default.de.mfa> and Anadolu Agency, <https://www.aa.com.tr/tr> Accessed: 3.10.2022.

80 The establishment of an embassy in Guinea Bissau is underway.

steps were taken to establish diplomatic representation.⁸¹ It appears that Türkiye's diplomatic presence in the SSA region has increased by a factor of approximately sevenfold ever since its opening policy was initiated in 1998 (see Figure 1.1 and Figure 1.5).

Comparing H.E. Erdoğan's bilateral visits to past high-level visits, it is evident that he is the most engaged Turkish leader in terms of Türkiye's opening to the SSA, particularly with regard to SSA countries. He made a total of thirty-eight bilateral visits to the countries that make up SSA between 2002 and 2022. Turkish Prime Ministers and Presidents have visited Senegal seven times since the country's first opening attempt in 1965, whereas they have not yet visited seventeen SSA countries, including Guinea-Bissau, Sierra Leone, Liberia, Burkina Faso, Benin, the Republic of Congo, the Central African Republic, South Sudan, Eritrea, Rwanda, Burundi, Malawi, Zimbabwe, Botswana, Namibia, eSwatini, and Lesotho.

Furthermore, as anticipated at the outset of the opening to Africa, the military dimension of partnerships with these countries has expanded. In that regard, twenty-six SSA states have signed security and defense agreements with Türkiye since 1998, and the country has military attachés in fourteen SSA states, including Senegal, Guinea-Bissau, Mali, Ghana, Nigeria, Sudan, Ethiopia, Somalia, Kenya, Djibouti, Uganda, the Democratic Republic of the Congo, Tanzania, and South Africa.⁸² Parallel to the expansion of its military cooperation with these countries, Türkiye has established military bases in two African countries, one of them in the SSA, Somalia and Libya, and conducts military training there as part of its capacity-building initiatives with its partners. In addition, in 2017, Türkiye built 'the Somali Turkish Task Force Command (Camp TURKSOM)' in Mogadishu, which is the biggest Turkish military training centre abroad.⁸³

Moreover, as of the year 2022, Türkiye has been providing support to the United Nations missions in South Sudan, Mali, the Democratic Republic of the Congo, the Central African Republic, and Sudan.⁸⁴ Türkiye has also provided support to a total of twelve United Nations Peace Keeping Operations (UNPKO) between the years 1998 and 2020. Since Türkiye has also positioned itself as a

81 Official Gazette of the Republic of Turkey, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/06/20180622-11.pdf> Accessed: 3.10.2022.

82 Republic of Türkiye Ministry of National Defence General Staff, <https://www.tsk.tr/Sayfalar?viewName=Ataselikler> , Accessed: 8.10.2022.

83 Mohammed İbrahim Shire, "Turkey's Evolving Security Policy in Somalia", *University of Portsmouth*, 2002, February, p.11.

84 United Nations Peacekeeping, <https://peacekeeping.un.org/en/troop-and-police-contributors> , Accessed: 8.10.2022.

security-providing state, it has supplied SSA countries with military equipment, including its more economical unmanned aerial vehicles (UAVs), armoured cars, electro-optical sensor systems, surveillance systems, mine clearance vehicles, and rifles. Nigeria (18.3% of total exports to Africa), Rwanda (7.3% of total exports to Africa), Burkina Faso (5.5% of total exports to Africa), Ghana (4.9% of total exports to Africa), Uganda (3.7% of total exports to Africa), and Senegal (3% of total exports to Africa) are the primary recipients of Türkiye's large-scale military exports to SSA states between 2005 and 2021.⁸⁵

Normative Power Dimension

The second summit was noted as the completion of Türkiye's opening process to Africa, and the moral perspective of opening was reiterated by H.E. Erdoğan in his speech at the summit: "We have not viewed the plight of Africa from a political, geopolitical, or profit-driven perspective. We have always tackled situations with human empathy and care".⁸⁶ Between 2014 and 2022, H.E. Erdoğan's tours contributed to the consolidation of Türkiye's ambition of acquiring a normative power role in the region, as evidenced by the narratives employed by the parties involved during those visits. On H.E. Erdoğan's subsequent trip to Somalia, President Hassan Sheikh Mohamud made note of Türkiye's exemplary role in the region, saying that,

"Türkiye did not hold back, waiting for stability before it invested. Instead, it invested to achieve it... Where other international partners chose to plan their interventions from elsewhere, Türkiye put its people on the ground in Somalia".⁸⁷

Similarly, 2018 mentioned the ethical aspect and the potential for an equitable world in H.E. Erdoğan's speech in Zambia, stating that:

"We foresee that the African continent will shape the future of our changing world. We desire to act together with Africa for a more just and more equal world and, in this sense, to provide contribution to Africa's development attempt".⁸⁸

As the aforementioned point states, H.E. Erdoğan explained this normative differentiation in a more tangible manner during his address in Luanda, Angola, in the year 2021, by considering that:

---

85 Stockholm International Peace Research Institute, Arms Transfers Database, <https://www.sipri.org/databases/armstransfers>, Accessed: 8.10.2022.

86 Presidency of the Republic of Türkiye, <https://www.tccb.gov.tr/ozeldosyalar/turkiye-afrika/zirve/> Accessed: 29.9.2022.

87 Hürriyet Daily News, Turkish President Erdoğan Launches Projects in Somalia Under Tight security <https://www.hurriyetcailynews.com/turkish-president-erdogan-launches-projects-in-somalia-under-tight-security-77392> Accessed: 11.6.2023.

88 Presidency of the Republic of Türkiye, <https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/95940/president-erdogan-goes-to-south-africa-to-attend-brics-summit-> Accessed: 11.6.2023.

“The fate of humanity cannot, and should not, be left to the mercy of a handful of countries that were the victors of the Second World War... As Türkiye, we reject western-centered orientalist approaches to the African continent. We embrace the peoples of the African continent without discrimination”.⁸⁹

Soft Power Dimension

In the wake of the second TAPS, cultural, social, and religious ties have also been strengthened. Consequently, the YEI expanded from one to six centers in the SSA (Senegal, Sudan, Somalia, Rwanda, Nigeria, and South Africa) region, out of a total of ten centers across the continent. In a similar way, the number of scholarships offered to students from African states has increased dramatically, and between 2012 and 2021, Türkiye awarded grants to 12,600 students from 54 African states.⁹⁰ In 2021, the number of African-enrolled students in Turkish universities totaled 36,851 when additional funding programs and students who came to Türkiye at their own cost were included.⁹¹ Besides, Türkiye established the semi-public Maarif Foundation in 2016 in order to exert influence in the field of education. Currently, the Maarif Foundation runs schools in 30 African countries, the majority of which are in the SSA area.⁹²

In accordance with the aforementioned measures undertaken by Türkiye in the aftermath of the second TAPS, the media aspect of the opening has tried to be empowered, since it gives a platform for the Turkish perspective on African matters. In this way, AA opened new offices on the continent, in places like Senegal, Nigeria, Sudan, Kenya, Somalia, and South Africa, in addition to its office in Ethiopia.⁹³ As an extension of public diplomacy, TRT (Turkish Radio and Television) World was launched in 2015; it is the first station to broadcast in English. TRT Swahili was also established in 2020 in a similar manner, and the news websites TRT Hausa⁹⁴, Swahili, Arabic, and Portuguese serve multiple

89 Radio France Internationale, Turkey's Erdogan Serenades Africa as 'Alternative Partner' to post-Colonial Players, <https://www.rfi.fr/en/africa/20211020-turkey-s-erdogan-serenades-africa-as-alternative-partner-to-post-colonial-players> Accessed: 11.6.2023.

90 YTB, <https://www.ytb.gov.tr/haberler/afrikanin-kalkinmasini-onceleyen-projelerle-insani-temelli-yaklasim> Accessed:10.10.2022.

91 Council of Higher Education, <https://istatistik.yok.gov.tr/> Accessed:10.10.2022.

92 It operates schools in Burkina Faso, Burundi, Djibouti, Chad, Equatorial Guinea, Ethiopia, Cote d'Ivoire, Gabon, Gambia, Ghana, Guinea, South Africa, South Sudan, Cameroon, Kenya, Democratic Republic of the Congo, the Republic of the Congo, Liberia, Madagascar, Mali, Mauritania, Niger, Nigeria, Senegal, Sierra Leone, Somalia, Sudan, Tanzania, and Togo.

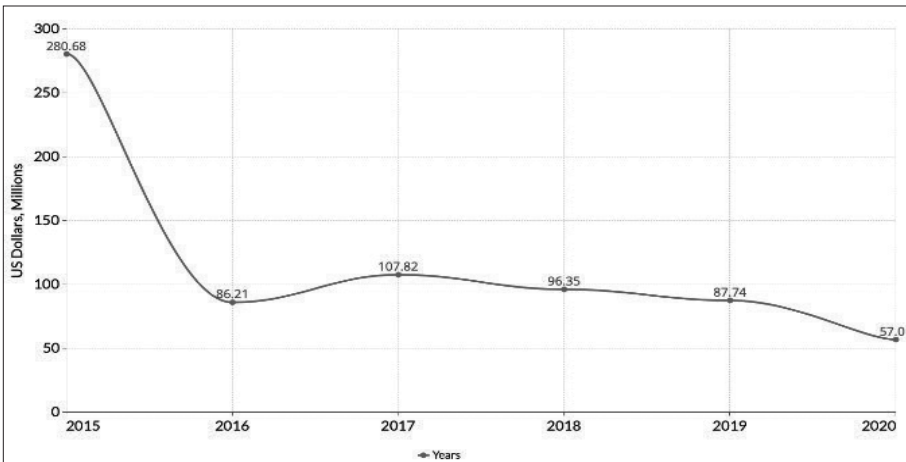
93 Anadolu Agency, <https://www.aa.com.tr/uploads/userFilesShared/AA-GLOBAL-FOY-TR.pdf> Accessed: 11.10.2022.

94 TRT Africa, <https://www.trt.net.tr/hausa/> Accessed: 11.10.2022.

African countries. TRT World is primarily used to bring Türkiye's foreign policy concerns onto the global agenda. However, it also strives to cover regional topics, ranging from those in the Balkans to those in Africa; for instance, TRT Africa is currently being broadcast.

In terms of aid allocation, Türkiye's aid to the region was supposed to stay consistent between 2014 and 2020; however, this appears not to be the case. Between the years 2015 and 2020, Türkiye's ODA to the SSA decreased from 280.68 million USD to 57 million USD. Consequently, the average ODA amount during this period was calculated to be 104.67 million USD. While there appears to be a significant decline in the year-on-year comparison between 2015 and 2016, it is noteworthy that the average value during the period spanning from 2005 to 2014 remains considerably lower, at 53.51 million USD. This figure is nearly half of the average value observed during the period from 2015 to 2020. (See Figure 1.6).

Figure 1.6: Türkiye's ODA for SSA, 2015-2020 (US Dollars, Millions)

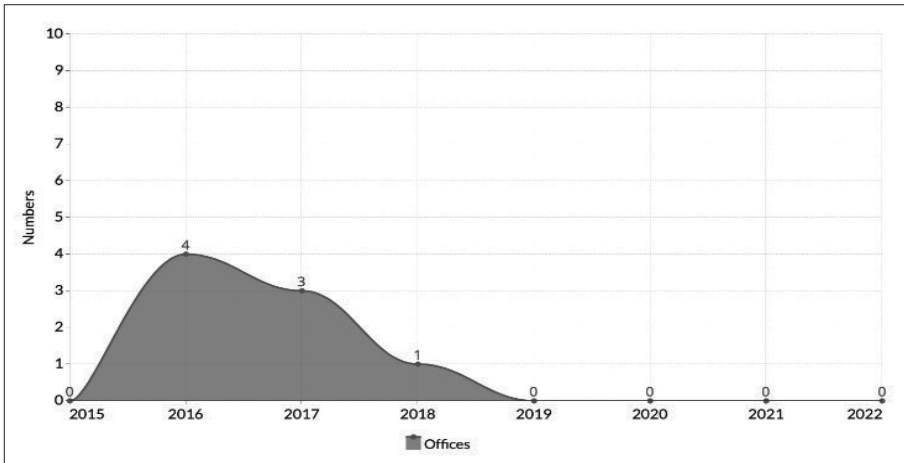
Source: Own Compilation Based on OECD Website⁹⁷

It is clear that Türkiye's aid policies in the SSA area are closely tied to its global agenda, as the expansion of TİKA offices in the SSA during 2005–2008 and 2012–2014 (see figure 1.2) and the growth of Türkiye's ODA for the SSA during 2006–2010 and 2011–2014 (see figure 1.3) cannot be analyzed without considering Türkiye's UNSC membership bids for 2009–2010 and 2015–2016. Furthermore, Türkiye has consistently been among the leading donor countries over the past decade. According to the UK-based organization Development Initiatives (DI), the country spent \$8.04 billion in 2020, placing it in second

95 OECD, <https://stats.oecd.org/#> Accessed: 4.10.2022.

place behind the US, which spent 8.9 billion US dollars. When gross national incomes (GNI) are included, Türkiye ranks first; humanitarian assistance accounted for 0.98 percent of GNI. However, it must be noted that most of the humanitarian expenditures by Türkiye go to Syrian refugees.⁹⁶ On the other hand, the last DI report in 2022 indicated that Türkiye's humanitarian assistance dropped to 5.58 billion US dollars, a change of -23.33% from the last report in 2021. Yet, Türkiye still preserves its first spot on the most generous donors' list when considering its GNI with other countries.⁹⁷ This dropping trend can also be seen in its ODA allocations to the SSA countries. They have been continuously dropping since their dramatic cut in 2015 (see figure 1.6), despite the fact that the number of TİKA offices in the SSA expanded to twenty-one including under-construction offices (see figure 1.7). The upward trend observed in 2011 after the visit to Somalia remained relatively constant, fluctuating between three three-digit numbers with the exception of 2014 (see figure 1.3). 2015 saw the maximum level of ODA to the SSA, which was followed by a significant decline in 2016 and never reached its three-digit levels.

Figure 1.7: TİKA Offices Established in SSA, 2015-2022¹⁰⁰

Source: Own Compilation Based Mostly on TİKA Website¹⁰¹

96 Global Humanitarian Assistance Report 2021, <https://devinit.org/documents/1008/Global-Humanitarian-Assistance-Report-2021.pdf> Accessed: 13.10.2022.

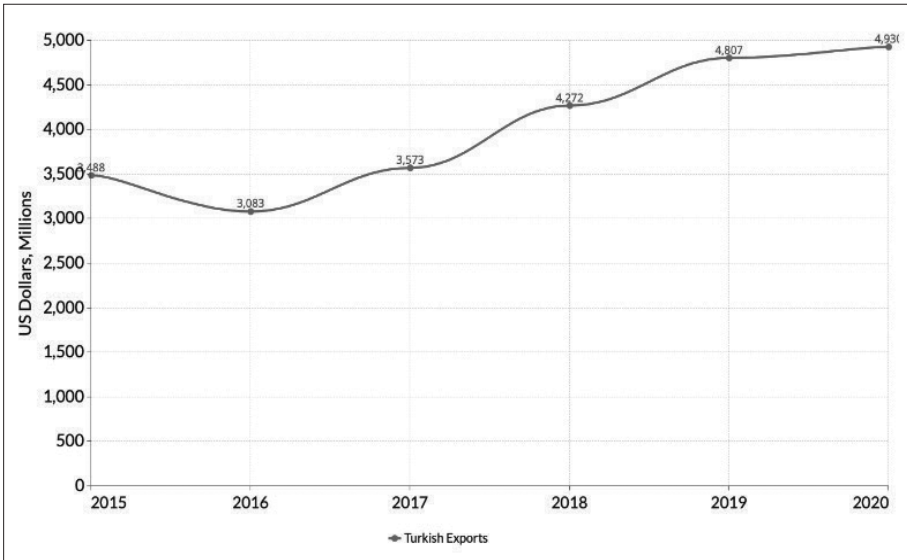
97 Global Humanitarian Assistance Report 2022, <https://devinit.org/data/datasets/global-humanitarian-assistance-report-2022/> Accessed: 13.10.2022.

98 TİKA Offices established in the following years: Nigeria (under construction), Guinea, Mozambique, Uganda in 2016; South Africa, Gambia, Mali (under construction) in 2017; Madagascar (under construction) in 2018. The graphic also includes the office that has been designated under construction.

99 TİKA, <https://www.tika.gov.tr/> Accessed: 30.9.2022.

Despite the fact that Türkiye's proactive efforts in the SSA region were motivated in part by political considerations, economic involvement with these countries appears to be an important aspect of relations. In this aspect, the country desires more access to the SSA's resources, businesses, and capacity to operate efficiently through manufacturing, construction, infrastructure, and final consumer goods. Turkish enterprises have undertaken about 1,150 projects in Africa with a total value of roughly 70 billion US dollars. Türkiye's exports to SSA countries and trade volume in Africa continue to represent a small portion (see Figure 1.8) of the country's total exports and total trade volume, which are roughly 26 billion USD on the continent.¹⁰⁰, compared to the SSA countries' 10.7 billion USD in 2021, and these figures are still a considerable distance from the target of 50 billion USD. However, the trade volume has increased by around 24.8% since 2003, when it was just 1.35 billion USD. Besides, the country's total trade volume with Africa increased from \$3.68 million in 2003 to \$29.45 billion in 2021.

Figure 1.8: Türkiye's Exports To SSA, 2015-2020 (US Dollars, Millions)

Source: Own Compilation Based on IMF Website¹⁰³

Türkiye's Foreign Economic Relations Board (DEIK), which has 45 business councils in African states to boost trade ties and reciprocal business, has organized

100 Turkish Statistical Institute, <https://data.tuik.gov.tr> Accessed: 6.10.2022.

101 IMF, <https://data.imf.org/regular.aspx?key=61013712> Accessed: 31.8.2022.

‘Türkiye-Africa Business and Economic Forums (TABEF)’¹⁰² in collaboration with the AU to govern trade relations between Türkiye and the continent.¹⁰³ Moreover, the total amount of Turkish Foreign Direct Investment (FDI) on the African continent reached roughly \$1.45 billion US dollars in the year 2020, although the SSA region represented a tiny percentage of that total. Based on the data provided by the Central Bank of the Republic of Türkiye, it can be inferred that Turkish residents have engaged in direct investments in the SSA countries. Notably, the three countries that have attracted the highest number of investments from Turkish residents are Ivory Coast with 22 million USD, Kenya with 19 million USD, and Senegal with 15 million USD.¹⁰⁴ Significantly, the number of trade and cooperation agreements between Türkiye and African countries increased to 49 in 2022 as a result of Türkiye’s growing engagement with the continent, with 44 of these agreements being with SSA states. In addition, Türkiye has double taxation agreements with a number of SSA countries, including South Africa, Ethiopia, and Gambia.¹⁰⁵

3. Conclusion

Turks have a notable historical heritage of establishing connections with the SSA region, which spans from the Ottoman Empire to contemporary Türkiye. The SSA arose as a concept for the TFP as a result of the Cyprus issue, which prompted the state’s leadership to adopt a multidirectional policy beginning in the midst of the 1960s.

Relations with the SSA have always had a moral foundation based on anti-colonial sentiments, which were supported by two pillars: the first was the Ottoman Empire’s lack of a systematic colonial mindset and the Turks’ Independence War against western colonial powers, and the second was the existence of a shared culture derived primarily from Islam.

102 On November 2 and 3, 2016, the first TABEF was held in Istanbul. The Forum was attended by Trade and Economic Ministers from 42 African countries, as well as nearly 2,000 businesses and officials. The Second TABEF was held in Istanbul on October 10-11, 2018, with the main theme ‘Investing in a Sustainable Future Together’. The event was attended by the presidents of the Republic of Turkey, the Federal Democratic Republic of Ethiopia, and the Republic of Rwanda, as well as 26 ministers from 43 African countries and more than 2,500 business people. And the last one was between October 21 and 22, 2022 in Istanbul.

103 Foreign Economic Relations Board, <https://www.deik.org.tr/uploads/deik-africa-presentation-11-05-rvz.pdf> Accessed: 6.10.2022.

104 Central Bank, Residents Foreign Direct Investments Abroad by Countries <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/dashboard/4898> Accessed: 22.7.2023.

105 Ministry of Trade, <https://ticaret.gov.tr/> Accessed: 8.10.2022.

Ismail Cem's, the Foreign Minister of that period, aimed to shift the perception of Türkiye from being a peripheral country and instead provided an opportunity for policymakers to restructure relations with Africa. Notwithstanding the formulation of a plan in 1998 that delineated the country's approach towards the SSA, its execution had yet to be fully actualized at the time and remained at a level of aspiration. Since 2005, it has been recognized that Türkiye's strategy towards the SSA has become more distinct. The interrelationship between Türkiye's SSA policy and its overarching global objectives is evident, and it has been very parallel to the country's non-western tendencies since 2007. Considerable efforts have been made to advance relationships to a pivotal point; however, some scholars have expressed apprehensions regarding the potential implementation of an "abandonment policy". The country has devoted substantial resources to the development and enhancement of partnerships with that regions. This implies a decrease in the probability of withdrawal while also signifying a 'state policy'.

The increasing patterns in the conduct of the country's normative power role in the SSA region, specifically in relation to being a 'force for good', have yet to be systematized and analyzed by policymakers. Regarding the concept of soft power, it appears that TİKA will remain as the primary means for enhancing Türkiye's visibility. However, it is imperative for TİKA to maintain a consistent allocation of ODA for the SSA region, accompanied by a well-developed communication strategy. The SSA policy of Türkiye seems to have been efficacious in practice, particularly with regard to its soft power, and diplomatic aspects. Nonetheless, there exists a possibility for improvements in the domains of hard power and normative power. Ultimately, there seems to be potential for improving the current approach to addressing the normative dimension of relationships. Achieving equilibrium between normative and hard-power components is essential.

BIBLIOGRAPHY

- African Union, https://au.int/sites/default/files/documents/37754-doc-2014_africa_-_turkey_declaration.pdf , Accessed: 28.9.2022.
- Afrika Çalışmaları Araştırma ve Uygulama Merkezi, <http://acaum.ankara.edu.tr/hakkimizda/bbbb/> , Accessed: 23.8.2022.
- Al Jazeera, <https://www.aljazeera.com/news/2021/12/18/turkey-africa-partnership-summit> , Accessed: 11.10.2022.
- Anadolu Agency, <https://www.aa.com.tr/tr> , Accessed: 3.10.2022.
- Anadolu Agency, <https://www.aa.com.tr/uploads/userFilesShared/AA-GLOBAL-FOY-TR.pdf> Accessed: 11.10.2022.
- Asplund, A. (2018). “Normative Power Japan: Settling for ‘Chinese Democracy’”. *Contemporary Japan*, 30(1), 117-134.
- Aras, B. (2009). “The Davutoğlu era in Turkish foreign policy.” *Insight Turkey*, 127-142.
- Baydemir, M. (2020). “Türkiye’nin ‘Afrika Açılımı’: Yükseköğretimde Sahraaltı Afrikalı Öğrenci Hareketliliği (2013-2018)”. *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(1), 56-68.
- Brennan, S., & Herzog, M. (2014). *Turkey and the Politics of National Identity: Social, Economic and Cultural Transformation*. Bloomsbury Publishing.
- Cem, İ. (2001). *Turkey in the New Century: Speeches and Texts Presented at International Fora (1995-2001)*, Rustem.
- Cem, İ. (2009) *Turkey, Europe, Eurasia, the “Union” of Europe and Turkey*, Volume II. İşbankası Yayınları.
- Cumhuriyet Gazetesi, <https://www.cumhuriyet.com.tr/yazarlar/olaylar-ve-gorusler/afrika-acilim-politikasi-1717211> , Accessed: 12.2.2020.
- Development Initiative Global Humanitarian Assistance Report 2021, <https://devinit.org/documents/1008/Global-Humanitarian-Assistance-Report-2021.pdf> , Accessed:13.10.2022.
- DEİK, <https://www.deik.org.tr/uploads/deik-africa-presentation-11-05-rvz.pdf> , Accessed:6.10.2022.
- De Nevers, R. (2007). “Imposing International Norms: Great powers and Norm Enforcement”. *International Studies Review*, 9(1), 53-80.
- De Zutter, E. (2010). “Normative Power Spotting: An Ontological and Methodological Appraisal”. *Journal of European Public Policy*, 17(8), 1106-1127.
- Diez, T. (2005). “Constructing the Self and Changing Others: Reconsidering Normative Power Europe”. *Millennium*, 33(3), 613-636.
- Diez, T., & Manners, I. (2007). “Reflecting on Normative Power Europe”. In *Power in World Politics* (pp. 173-188). Routledge.
- Eriksen, E. (2006). “The EU – A Cosmopolitan Polity?”, *Journal of European Public Policy*, 13 (2), 252–69.
- Fırat, M. (2007). *Türkiye-Afrika İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı ve Afrika Açılımı’nda Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü*, Uluslararası Türk-Afrika Kongresi, 1(5)
- Forsberg, T. (2011). “Normative Power Europe, Once Again: A Conceptual Analysis of an Ideal Type”. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 49(6), 1183-1204.

- Genc, S., & Tekin, O. (2014). "Turkey's Increased Engagement in Africa: The Potential, Limits and Future Perspective of Relations" *European Journal of Economic and Political Studies*, 7(1), 87-115.
- Hale, W. (2012). *Turkish Foreign Policy Since 1774*, Routledge.
- Hall, I. (2017). Narendra Modi and India's Normative Power. *International Affairs*, 93(1), 113-131.
- Harte, J. (2012). "Turkey Shocks Africa". *World Policy Journal*, 29(4), 27-38.
- Hazar, N. (2000). "The Future of Turkish-African Relations". *Dış Politika*, (3-4), 107-114.
- Hurriyet Daily News, <https://www.hurriyetdailynews.com/turkish-president-erdogan-launches-projects-in-somalia-under-tight-security-77392>, Accessed: 11.6.2023.
- Ibrahim Shire, M. (2022). "Turkey's Evolving Security Policy in Somalia", University of Portsmouth, (February 1, 2022).
- International Monetary Fund, <https://data.imf.org/regular.aspx?key=61013712> Accessed: 31.8.2022.
- International Monetary Fund, <https://data.imf.org/regular.aspx?key=61013712> Accessed: 31.8.2022.
- İpek, V. (2014). "The 2011 Landing of Turkey on Somalia: the "State to People" Aspect of Turkish Foreign Policy Towards sub-Saharan Africa". *European Scientific Journal*.
- Kavalski, E. (2014). "The Shadows of Normative Power in Asia: Framing the International Agency of China, India, and Japan". *Pacific Focus*, 29(3), 303-328.
- Kavalski, E. (2018). "The Guanxi of Relational International Affairs". *Chinese Political Science Review*, 3(3), 233-251.
- Kavalski, E., & Zolkos, M. (2016). "The Recognition of Nature in International Relations. In Recognition and Global Politics" (pp. 139-156). Manchester University Press.
- Kaya, A. "Turkey's Foreign Policy in Sub-Saharan Africa from 1998 to 2022: A Quest for a Normative Power Role, The Horn of Africa Case." Leipzig University, Germany.
- Kumar, R. (2008). "India as a Foreign Policy Actor–Normative Redux". In *Who is a normative foreign policy actor? The European Union and its Global Partners* (pp. 211-264). CEPS Centre for European Policy Studies.
- Langan, M. (2017). "Neo-Colonialism and the Poverty of 'Development' in Africa". Springer.
- Manners, I. (2002). "Normative Power Europe: A Contradiction in Terms?". *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 40(2), 235-258.
- Manners, I. (2008). "The Normative Ethics of the European Union". *International Affairs*, 45-60.
- Manners, I. (2013). "Assessing the Decennial, Reassessing the Global: Understanding European Union Normative Power in Global Politics". *Cooperation and Conflict*, 48(2), 304-329.
- Merlingen, M. (2007). Everything Is Dangerous: A Critique of Normative Power Europe'. *Security Dialogue*, 38(4), 435-453.
- Mitta, G. M. (2021). "Normative Power Europe? The European Union Democracy Promotion in Africa: A Focus on Ethiopia" (Pre-April 2018). *Journal of African Studies and Development*, 13(1), 9-14.
- Mohammad, N. M. (2012). Discourse and Identity in Iran's Foreign Policy.
- Nye, J.S. (2012). "China and Soft Power", *South African Journal of International Affairs*, 19(2).
- Official Gazette of the Republic of Turkey, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/5944.pdf> , Accessed: 2.12.2020.

- Official Gazette of the Republic of Turkey, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/16823.pdf> ,Accessed: 11.12.2020.
- Official Gazette of the Republic of Turkey, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22855.pdf> , Accessed:12.8.2022.
- Official Gazette of the Republic of Turkey, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/06/20180622-11.pdf>, Accessed : 3.10.2022.
- OECD, <https://stats.oecd.org/#> Accessed: 30.8.2022.
- On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023), https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/04/TeknikIsbirligi_ve_KalkinmaYardimlariCalismaGrubuRaporu.pdf , Accessed: 11.8.2022.
- Öniş, Z. (2011). “Multiple Faces of the “New” Turkish Foreign Policy: Underlying Dynamics and. *Insight Turkey*, 13(1), 47-65.
- Parlar Dal, E. (2013). “Assessing Turkey’s “Normative” Power in the Middle East and North Africa Region: New Dynamics and their Limitations”. *Turkish Studies*, 14(4), 709-734.
- Presidency of the Republic of Türkiye, <https://www.tccb.gov.tr/basin-aciklamalari-ahmet-necdet-sezer/1720/5320/dunya-surdurulebilir-kalkinma-zirvesi> Accessed: 5.12.2020.
- Presidency of the Republic of Türkiye, <https://www.tccb.gov.tr/ozeldosyalar/turkiye-afrika/zirve/> , Accessed: 29.9.2022.
- Presidency of the Republic of Türkiye, <https://www.tccb.gov.tr/ozeldosyalar/turkiye-afrika/zirve/>, Accessed:29.9.2022.
- Presidency of the Republic of Türkiye, <https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/95940/president-erdogan-goes-to-south-africa-to-attend-brics-summit-> Accessed:11.6.2023.
- Qin, Y. (2016). “A Relational Theory of World Politics”. *International Studies Review*, 18(1), 33-47.
- Question of Cyprus: Resolution / Adopted by the United Nations General Assembly, <https://digitalibrary.un.org/record/660053?ln=en> , Accessed: 6.8.2022.
- Republic of Türkiye, Ministry of Foreign Affairs, <https://www.mfa.gov.tr/default.de.mfa> Accessed: 24.8.2022.
- Republic of Türkiye, Ministry of Foreign Affairs, <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-sudan-siyasi-iliskileri.tr.mfa> , Accessed: 2.12.2020.
- Republic of Türkiye, Ministry of Foreign Affairs, <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-senegal-siyasi-iliskileri.tr.mfa> , Accessed: 3.12.2020.
- Republic of Türkiye, Ministry of Foreign Affairs, <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-nijerya-cumhuriyeti-siyasi-iliskileri.tr.mfa> , Accessed: 3.12.2020.
- Republic of Türkiye, Ministry of Foreign Affairs, <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-gana-siyasi-iliskileri.tr.mfa> , Accessed: 3.12.2020.
- Republic of Türkiye, Ministry of Foreign Affairs, <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-kenya-siyasi-iliskileri-tr.mfa> , Accessed: 11.12.2020.
- Republic of Türkiye, Ministry of Foreign Affairs, <https://www.mfa.gov.tr/relations-between-turkey-and-the-democratic-republic-of-congo.en.mfa>, Accessed: 11.12.2020.
- Republic of Türkiye, Ministry of Foreign Affairs, <https://www.mfa.gov.tr/relations-between-turkey-and-the-democratic-republic-of-congo.en.mfa>, Accessed :11.12.2020.
- Republic of Türkiye, Ministry of Foreign Affairs, <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-tanzanya-siyasi-iliskileri.tr.mfa> Accessed: 11.8.2022.

- Republic of Türkiye, Ministry of Foreign Affairs, <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-somali-siyasi-iliskileri.tr.mfa> Accessed: 11.8.2022.
- Republic of Türkiye, Ministry of Foreign Affairs, <http://diad.mfa.gov.tr/diad/tarihce/1991-2.pdf> , Accessed: 12.8.2022.
- Republic of Türkiye, Ministry of Foreign Affairs, <http://www.mfa.gov.tr/turkey-africa-relations.en.mfa> , Accessed: 5.12.2020.
- Republic of Türkiye, Ministry of Foreign Affairs, <https://www.mfa.gov.tr/relations-between-turkey-and-ethiopia.en.mfa> , Accessed: 1.12.2020.
- Republic of Türkiye, Ministry of Foreign Affairs, <https://www.mfa.gov.tr/turkey-and-the-african-union.en.mfa> , Accessed: 28.9.2022.
- Republic of Türkiye, Ministry of Foreign Affairs, <https://cd.mfa.gov.tr/mission/mission-list?clickedId=3> , Accessed: 3.10.2022.
- Republic of Türkiye, Ministry of Foreign Affairs Bulletin, July 1964.
- Republic of Türkiye, Ministry of Foreign Affairs Bulletin, July 1966.
- Republic of Türkiye, Ministry of Foreign Affairs Bulletin, January 1967.
- Republic of Türkiye, Ministry of Trade, <https://ticaret.gov.tr/> , Accessed: 8.10.2022.
- Republic of Türkiye, Ministry of National Defence Turkish General Staff, <https://www.tsk.tr/Sayfalar?viewName=Ataselikler> , Accessed: 8.10.2022.
- Radio France Internationale, <https://www.rfi.fr/en/africa/20211020-turkey-s-erdogan-serenades-africa-as-alternative-partner-to-post-colonial-players>, Accessed: 11.6.2023.
- Scheipers, S. & D. Sicurelli (2007) 'Normative Power Europe: a Credible Utopia?', *Journal of Common Market Studies*, 45 (2): 435-57.
- SIPRI, <https://www.sipri.org/databases/armstransfers> , Accessed: 8.10.2022.
- Tepeciklioğlu, E. E., & Tepeciklioğlu, A. O. (2021). *Turkey in Africa, A New Emerging Power*, Routledge.
- The Istanbul Declaration On Africa - Turkey Partnership, https://www.iri.edu.ar/publicaciones_iri/anuario/CD%20Anuario%202008/Africa/ua/istambul%20declaration%20august%202008.pdf , Accessed: 25.8.2022.
- TİKA, https://www.tika.gov.tr/upload/2021/12/Afrika_Zirvesi.pdf, Accessed: 22.8.2022.
- TİKA, <https://www.tika.gov.tr/tr> , Accessed: 24.8.2022.
- TİKA, https://www.tika.gov.tr/upload/2021/12/Afrika_Zirvesi.pdf , Accessed: 22.8.2022.
- TİKA, <https://www.tika.gov.tr/tr> , Accessed: 24.8.2022.
- TİKA, <https://www.tika.gov.tr/tr> , Accessed: 30.9.2022.
- Tocci, N. (2007). "Profiling Normative Foreign Policy: The European Union and its Global Partners". CEPS Working Documents, (279).
- TRT Hausa, <https://www.trt.net.tr/hausal/> , Accessed: 11.10.2022.
- TRT World, <https://www.trtworld.com/video/beyond-the-game/africa-matters-africans-react-to-us-election/5fa6866546e7130017c1a415> , Accessed: 11.10.2022.
- TÜİK, <https://data.tuik.gov.tr> Accessed: 6.10.2022.
- Tully, J. (1995). "Strange multiplicity: Constitutionalism in an Age of Diversity (No. 1)". Cambridge University Press.
- United Nations Peacekeeping, <https://peacekeeping.un.org/en/troop-and-police-contributors> Accessed: 8.10.2022.

- Wheeler, T. (2011). “Ankara to Africa: Turkey’s Outreach since 2005”. *South African Journal of International Affairs* 18, no. 1: 43–62.
- Womack, B. (2008). “China As a Normative Foreign Policy Actor. In Who is a Normative Foreign Policy Actor?” In *The European Union and its Global Partners* (pp. 265-299). CEPS Centre for European Policy Studies.
- YÖK, <https://istatistik.yok.gov.tr/> Accessed: 10.10.2022.
- YTB, <https://www.ytb.gov.tr/haberler/afrikanin-kalkinmasini-onceleyen-projelerle-insani-temelli-yaklasim> Accessed: 10.10.2022.
- Zupančić, R. (2013). “Normative Power Japan: The European Union’s Ideational Successor or Another ‘Contribution in Terms’”. *Romanian Journal of Political Science*, 119.

1774'TEN GÜNÜMÜZE TÜRK DIŞ POLİTİKASI*

Kaan SERTOK**

William Hale Türkiye'nin iç ve dış politikasına ilişkin akademik literatüre önemli katkılar sağlamış bir akademisyendir. Hale'in 2003 yılında yayınlanan "Türk Dış Politikası 1774-2000" isimli eseri, Baskın Oran'ın editörlüğünde çıkan üç ciltlik Türk Dış Politikası serisi ile birlikte alanın temel başvuru kaynakları arasındadır. "1774'ten Günümüze Türk Dış Politikası", bu eserin 2010'lu yılların başını kapsayacak şekilde güncellenmiş edisyonudur. Kitabın önsözünde Hale bu güncellemeyi arada geçen sürede hem uluslararası sistemde hem de Türkiye'nin uluslararası arenadaki konumunda büyük değişiklikler olmasına dayandırmıştır. Bu doğrultuda, kitapta 1774'ten bu yana Türk dış politikasındaki süreklilik ve değişimin kapsamı akıcı bir anlatımla incelenmiş ve ilgili literatürün de detaylı bir taraması yapılmıştır.

Kitabın giriş bölümünde Hale, uluslararası ilişkilerin Realizm teorisini esas alarak Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'ni uluslararası sistemdeki orta büyüklükte güçler olarak sınıflandırmıştır. Bu kapsamda kullanılan güç kavramını Hale, "diğer devletleri normalde yapmayacakları şeyleri yapmaya zorlama ve başka devletlerin aynı yöndeki baskılarına karşı koyma yeteneği" olarak tanımlamıştır. Bu güç kavramının unsurlarını ise askeri kapasite, ekonomik güç ve kalkınma seviyesi oluşturmaktadır. Büyük güçlere kıyasla, küçük güçlerin uluslararası sistem içerisinde bağımsız aksiyon alma kabiliyetleri çok düşük düzeydedir. Hale, orta büyüklükteki devletlerin bu skalanın başı ve sonu arasında orta bir noktada konumlandığını ifade etmektedir. Diğer bir deyişle, orta büyüklükteki devletler, kendilerinden güçlü devletlerin etkisine belli ölçüde dayanabilir ve de bazen kendilerinden zayıf devletlerin izledikleri politikalarda belirleyici olabilir-

* William Hale (2021), 2. Baskı, Çev: Nasuh USLU, Serbest Kitaplar, Ankara, ISBN: 978-605-69552-9-7, 392 sayfa.

**Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı

TİKA Uzman Yardımcısı

E-posta: k.sertok@tika.gov.tr

ler. Daha büyük bir devletten tehdit algıladıklarında ise o devlete karşı ittifak kurmaya, büyük devletler arasındaki güç dengesini kullanmaya, ya da kendilerinden daha güçlü bir devletle ittifak kurmanın olası risklerinden kaçınmaya çalışabilirler. Hale, Türkiye örneğinin, ampirik açıdan küçük ve orta büyüklükteki devletlerin uluslararası arenadaki konumlarına ilişkin yapılan tanımlamalara uyduğunu savunmaktadır. Hale ayrıca Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki kontrolünü en stratejik varlığı olarak nitelendirmekte ve jeopolitik konumunun uluslararası arenadaki etkisini güçlendirdiğini iddia etmektedir. Ancak bu durumun aynı zamanda Türkiye'nin çevresi üzerinde çıkarları olan büyük güçlerle karşı karşıya gelme olasılığını arttırdığını ve tarafsız politikalar izlemesini irrasyonel hale getirdiğini belirtmiştir.

Giriş bölümü haricinde kitap kronolojik ve bölgesel odaklı bölümlerden oluşmakta, sonuçlar ve olasılıkların aktarılması ile sonlanmaktadır. Kitabın ilk altı bölümü, 1774-1918, 1919-1939, 1939-1945, 1945-1963, 1964-1990 dönemlerini ve Soğuk Savaş sonrasını incelemektedir. Sonraki beş bölüm Türkiye'nin Batı ile ilişkilerini ve yakın ve uzak coğrafyalara yönelik bölgesel politikalarını konu almaktadır. Son bölüm ise ulaşılan sonuçları ve geleceğe yönelik olasılıkları işlemektedir.

Kitabın 'Osmanlı İmparatorluğu'nun Dış İlişkileri (1774-1918)' başlıklı ilk bölümünde Hale, Osmanlı İmparatorluğu'nun bu dönemde uyguladığı diplomasiyi devletin iç durumuyla bağdaştırarak anlatmaktadır. Dönemin karar alıcılarının karşılaştığı meydan okumalar ve olası politika seçenekleri ışığında gerileme dönemindeki İmparatorluğun büyük güçlere karşı izlediği denge politikası ortaya konmuştur. Hale'e göre, bu süreçten Türk karar alıcılar ve Türk halkının çıkardığı en kritik ders, İmparatorluğun yaşatılmasının ve reforme edilmesinin mümkün olmamasıydı. İmparatorluğun tarih sahnesine veda etmesiyle sonuçlanan bu süreçten çıkarılan diğer dersler, yeni kurulacak Türk devletinin sınırlarının koruyabileceği toprakları esas alması ve ülke içindeki azınlıkların ayrılıkçılık girişimlerinin şüphesizle karşılanmasıydı.

Kitabın 'Direniş, Yeniden İnşa ve Diplomasi (1918-1939)' başlıklı ikinci bölümünde Hale, Millî Mücadelenin ardından kurulan yeni Türk devletinin Mustafa Kemal Atatürk liderliğinde yürüttüğü dış politikayı ele almıştır. Bu doğrultuda, 1919-1923 arası dönem Hale tarafından modern Türk tarihinin en önemli dönüm noktası olarak betimlenmiştir. Millî Mücadelenin başarıya ulaşmasını takiben Lozan Barış Antlaşması imzalanmış, yeni Türk devletinin yönetim biçimi Cumhuriyet olarak ilan edilmiş ve dış politikada 'Yurtta Sulh Cihanda Sulh' ilkesi

esas alınmıştır. Hale'e göre, 1923'ten 1930'ların ortasına kadar olan süreçte Türk dış politikasının temel meseleleri Lozan Barış Antlaşması'ndan kalan konulardır. Sonraki süreçte İtalya'nın ve Almanya'nın tehdit olarak belirmesi, Türkiye'yi İngiltere ve Fransa ile bir ittifak kurmaya yöneltmiştir.

Kitabın 'Türkiye ve İkinci Dünya Savaşı 1939-1945' başlıklı üçüncü bölümünde Hale, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sırasında izlediği dengeleme politikasının hangi süreçlerden geçtiğini işlemektedir. Dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü liderliğinde sürdürülen dengeleme politikası ile genç Cumhuriyetin toprak bütünlüğü ve bağımsızlığı korunmuştur. Hale'e göre, İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'nin ulusal çıkarlarının gereği başarılı bir şekilde yerine getirilmiştir. Ancak, savaş sonunda Sovyetler Birliği'nin Avrupa'nın güneydoğusunda etkili bir konuma ulaşması Türkiye'nin güvenlik kaygılarını arttıracaktır.

Kitabın 'Türkiye ve Soğuk Savaş (1945-1963): İçli Dışlı Olma Dönemi' başlıklı dördüncü bölümünde Hale, Soğuk Savaş'ın başlangıcıyla oluşan iki kutuplu uluslararası sistemin Türk dış politikasını nasıl şekillendirdiğini değerlendirmiştir. İki kutuplu uluslararası sistemde küçük ve orta büyüklükte güçlerin dış politikadaki özerklik alanı azalmaktadır. Türkiye'nin tarihsel ötekisini temsil eden ve komşusu olan Sovyetler Birliği'nin Boğazlar'da üs talebinde bulunması, Türk karar alıcılar tarafından ülkenin egemenliğine ve toprak bütünlüğüne yönelik bir tehdit olarak algılanmıştır. Bu açıdan, Hale Türkiye'nin Batı blokuna katılma kararını kaçınılmaz olarak nitelendirmiştir.

Kitabın 'Türkiye ve Soğuk Savaş (1964-1990): Küresel Değişimler ve Bölgesel Çatışmalar' başlıklı beşinci bölümünde Hale, Türk dış politikasının Soğuk Savaş'ın detant dönemine girmesinden sona ermesine kadar olan aralıktaki seyrini tahlil etmektedir. Dönemin iki büyük gücü olan ABD ve Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin yumuşaması, Türkiye gibi orta büyüklükte bir devlet için daha fazla manevra alanı yaratmıştır. Bu doğrultuda, Hale Türkiye'nin Sovyetler Birliği ve Bağlantısızlar Hareketi üyesi devletler ile ilişkilerini geliştirme imkânına kavuştuğunu aktarmaktadır. Öte yandan, Türkiye-ABD ilişkileri 1964 tarihli 'Johnson Mektubu' ile gerilmiş, Türkiye 1974'te 'Kıbrıs Barış Harekâtını' gerçekleştirmiş ve ardından 1975-1978 yılları arasında ABD'nin silah ambargosuna maruz kalmıştır. Hale'e göre, 1979'da İran İslam Devrimi'nin gerçekleşmesi ve Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgal etmesi, Soğuk Savaş'ın iki kutbu arasındaki ilişkileri gerginleştirmiş ve Türkiye'nin Batı bloku ile olan bağlarını güçlendirmiştir.

Kitabın 'Soğuk Savaş Sonrasında Türk Dış Politikası: Stratejik Seçenekler ile İç Ortam ve Ekonomik Durumlar' başlıklı altıncı bölümünde Hale, Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından değişen uluslararası sistemde Türk dış politikasını etkileyen faktörleri analiz etmiştir. Hale'e göre, Sovyetler Birliği'nin dağılması, Türkiye'yi zamanında Batı blokuna yönelten tehdidi ortadan kaldırmış ve bu durum da Türk dış politikasında daha önce 1918-1923 ve 1945'te yaşanan ölçüde bir değişime sebebiyet vermiştir.

Kitabın 'Soğuk Savaş Sonrasında Türkiye ve Batı (I): Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri' başlıklı yedinci bölümünde Hale, Soğuk Savaş'ın bitiminin ardından Türkiye-ABD ilişkilerinin hangi aşamalardan geçtiğini ortaya koymaktadır. Hale Türkiye-ABD ilişkilerini 1990-1991, 1991-1997, 1997-2002, 2002-2008 ve 2009-2011 şeklinde dönemlere ayırmış ve Türk dış politikasında ABD'nin diğer Batılı ülkelere kıyasla daha farklı bir yeri olduğunu belirtmiştir.

Kitabın 'Soğuk Savaş Sonrasında Batı ve Türkiye (II): Türkiye ve Avrupa Birliği' başlıklı sekizinci bölümünde Hale, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne (AB) üyelik yolculuğunu ele almıştır. Hale aday ülkeler arasında üyelik süreci en uzun süren ülkenin Türkiye olduğuna vurgu yapmıştır ve Türkiye-AB ilişkilerini 1990-1998, 1999-2005 ve 2006-2011 olarak üç döneme bölmüştür.

Kitabın 'Soğuk Savaş Sonrasında Türkiye ve Bölgesel Politika (I): Yunanistan, Kıbrıs ve Balkanlar' başlıklı dokuzuncu bölümünde Hale, Türk dış politikasını bölgesel bir perspektiften değerlendirmektedir. Hale'e göre, Türk-Yunan ilişkileri Soğuk Savaş'ın bitiminden en az etkilenen dış politika gündemidir ve Kıbrıs Sorunu da çözümsüz kalmaya devam etmektedir. Hale ayrıca Türkiye'nin Balkanlar politikasının NATO ile ilişkileri iyileştirdiğini ve bölgedeki istikrar ve barış ortamına katkı sağladığını belirtmiştir.

Kitabın 'Soğuk Savaş Sonrasında Türkiye ve Bölgesel Politika (II): Rusya, Karadeniz, Kafkasya ve Orta Asya' başlıklı onuncu bölümünde Hale, Türkiye'nin bu ülke ve bölgelere yönelik dış politikasını incelemektedir. Hale'e göre bu dönemde ekonomik bağlar Türkiye-Rusya ilişkilerinin önemli bir unsuru olmuştur. Türkiye ayrıca Karadeniz bölgesinde siyasi ve ekonomik ilişkilerini güçlendirmeye çalışmıştır. Türk dış politikasının Kafkasya gündemini ise bölgesel çatışmalar belirlemiştir. Hale ayrıca Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsızlığını kazanan Orta Asya devletleri nezdinde Türkiye'nin ağırlıklı olarak kültürel ve ekonomik roller oynayabildiğini ve bu doğrultuda 1992 yılında Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı'nın (TİKA) kurulduğunu belirtmiştir.

Kitabın ‘Soğuk Savaş Sonrasında Türkiye ve Bölgesel Politika (III): Orta Doğu ve Dünyanın Geri Kalanı’ başlıklı on birinci bölümünde Hale, Türk dış politikasının bu bölgelerde nasıl bir rota izlediğini ortaya koymuştur. Türkiye’nin Orta Doğu politikası kapsamında Hale İsrail ve Filistin, Suriye, Irak ve İran ile ilişkileri ele almış ve Arap Baharı’nın Türk dış politikasına olan etkisine de değinmiştir. Ayrıca Türkiye’nin Asya-Pasifik, Latin Amerika ve Sahraaltı Afrika gibi doğrudan çıkarlarının ve yakın bağlarının olmadığı bölgelere yönelik dış politika aktivizmi de incelenmiştir. Hale’e göre Türk dış politikasının bu bölgelere yönelmesindeki motivasyon ekonomik bağları güçlendirmek ve uluslararası alanda daha aktif bir rol oynama isteğidir.

Kitabın ‘Sonuçlar ve Olasılıklar’ başlıklı on ikinci ve son bölümünde Hale, sonuç bölümünü üç başlık altında değerlendirmektedir. Hale ilk önce tarihsel açıdan Türk dış politikasındaki süreklilik ve değişim unsurlarını dönemsel karşılaştırmalar üzerinden ortaya koymuştur. Ardından Soğuk Savaş’ın bitimini takiben Türk dış politikasının önünde nasıl seçenekler olduğunu ABD, AB, Balkanlar, eski Sovyetler Birliği ülkeleri ve Orta Doğu bağlamında ele almıştır. Son olarak ise 2002’den sonra Türk dış politikasında yaşanan paradigma değişikliğine ışık tutmuştur.

“1774’ten Günümüze Türk Dış Politikası”, pek çok açıdan olumlu özellikler taşımaktadır. Öncelikle, kitabın teorik temeli sağlamdır. Hale uluslararası ilişkilerin Realizm teorisini esas alarak Türkiye örneğini orta büyüklükte güç kavramı üzerinden analiz etmiştir. Bu durum, kitabı analitik olmaktan çok betimleyici nitelik taşıyan benzerlerinden ayırmaktadır. Bir diğer husus, kitabın kaynakçasının kapsamlı olmasıdır. Kitabın kaynakçasından yararlanarak Türk dış politikası üzerine derinlemesine okumalar yapmak mümkündür. Bu da yazarın Türk dış politikası literatürüne hâkimiyetinin bir göstergesidir. Benzer şekilde, kitabın dönemleri konu alan bölümleri Türk dış politikasındaki dönüşümleri yansıtmaları açısından uygun bir biçimde belirlenmiştir. Bunların yanı sıra, kitabın eksik kaldığı konular da vardır. Öncelikle, kitapta tablo, grafik ve haritaların kullanılması anlatılan konuları somutlaştırarak okuyucunun içeriği daha iyi kavramasını sağlayabilir. Ayrıca, kitabın içeriği konuların daha detaylı işlenmesi yoluyla genişletilebilir.

YAYIN İLKELERİ

1. Avrasya Etüdleri Dergisi öncelikle TİKA'nın çalışmalarını yürüttüğü coğrafya ile ilgili siyaset, dış politika, toplumsal sorunlar, ekonomi, kültür, dil, din, milliyetler, çevre, medya ve askeri konularda makale, inceleme ve kitap tahlillerini yayımlar. Dergi, güncel uluslararası normlar ve bölgesel konular üzerine vurgu yapan, tanımlayıcı olmaktan ziyade analitik ve özgün çalışmaları tercih eder. Dergide Türkçe ve İngilizce makalelere yer verilir.

2. Makaleler 12 punto, Arial / Times New Roman yazım karakterinde, tek aralıkla yazılmalıdır.

3. Makaleler için standart bir uzunluk olmamakla birlikte son notlarla beraber kelime sayısı 6.000 -9.000 arası tercih edilmektedir.

4. Makalelerde yer alacak bütün diyagramlar, tablolar ve grafikler düzenli olarak numaralandırılmalıdır.

5. Makalenin başında makalenin adı, yazar(lar)ının ad(lar)ı, çalıştıkları yeri gösteren bilgi, elektronik ve posta adresleri, telefonları, TC kimlik ve banka hesap numaraları bulunan bir kapak sayfası olmalıdır.

6. Metnin başında, makalenin, Türkçe ve İngilizce olarak, adı, özü ve anahtar kelimeleri yer almalıdır.

7. Dipnot standardı:

Dipnotlar, sayfa altında numara sıralı dipnotlama sistemiyle yapılmalıdır. Dipnotlar, bilgisayarda “ekle” komutuyla verilmeli ve 10 punto büyüklüğünde olmalıdır. Dipnotta verilen makaleler tırnak içinde, kitaplar italik yazılmalıdır. Kitapların, makalelerin ve dokümanların başlıkları orijinal metne uygun olmalıdır. Yabancı dilde yayımlanmış çalışmalarda bağlaçlar ve kısaltmalar metin dili ile uyumlu olmalıdır. Kaynaklar, ilk kullanımda tam künye halinde (yayınevi, basım yeri, basım tarihi dahil), izleyen dipnotlarda ‘Age, s...’ şeklinde verilmelidir. Sonraki kullanımlarında tam künye verilebileceği gibi sadece yazar ve kaynak adı ile sayfa numarası da kullanılabilir. İnternette ulaşılan kaynaklarda erişim tarihi bulunmalıdır.

Kitaplar için örnek:

Ergün Özbudun, Türk Anayasa Hukuku, Yetkin Yayınları, Ankara, 1990, s. 20.

Makaleler için örnek:

Güngör Turan, “10 Yıllık Süreç İçinde Türkmenistan’ın İnsan Kaynakları Gelişiminde Yaşanan Sorunlar ve 2002 Yılı İçin Olasılıklar”, *Avrasya Etüdüleri*, no 18 (Yaz 2001, Özel Sayı), s. 141.

İnternette indirilen kaynaklar için örnek:

Enver Bozkurt, “Uluslararası Hukuk Bakımından Yeni Devletlerin Ortaya Çıkışı”, 21.2.2008, <http://www.turkishweekly.net/turkce/yorum.php?id=600>, Erişim: 26.3.2008

8. Kaynakça Standardı:

Yararlanılan kaynakların listesi “Kaynakça” başlığı altında makalenin sonuna eklenmelidir. Kaynakça, yazar soyadlarına göre alfabetik olarak düzenlenmelidir. Birden çok yazar bulunması halinde birinci yazarın soyadı esas alınmalı, diğer yazarlar ise (adı soyadı) biçiminde yazılmalıdır. Yazar adları açık olmalıdır.

Kitaplar için örnek:

Özbudun, Ergün. *Türk Anayasa Hukuku*, Yetkin Yayınları, Ankara, 1990.

Çalış, Şaban, Birol Akgün ve Önder Kutlu. *Uluslararası Örgütler ve Türkiye*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2006.

Holbrooke, Richard. *Bir Savaşı Bitirmek*, (çev: Belkıs Çorakçı Dişbudak), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1999.

Makaleler için örnek:

Turan, Güngör. “10 Yıllık Süreç İçinde Türkmenistan’ın İnsan Kaynakları Gelişiminde Yaşanan Sorunlar ve 2002 Yılı İçin Olasılıklar”, *Avrasya Etüdüleri*, 19, (Yaz 2001, Özel Sayı), ss. 141 -162.

Aydın, Mustafa. “Kafkasya ve Orta Asya’yla İlişkiler”, (Ed. Baskın Oran), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt II, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 366-439.

Kaiser, Robert and Elena Nikiforova. “Borderland Spaces of Identification and Dis/location: Multiscalar Narratives and Enactments of Seto Identity and Place in the Estonian-Russian Borderlands,” *Ethnic and Racial Studies*, vol. 29, no 5, September 2006, pp. 928-958.

İnternette indirilen kaynaklar için örnek:

Bozkurt, Enver. “Uluslararası Hukuk Bakımından Yeni Devletlerin Ortaya Çıkışı”, 21.2.2008, <http://www.turkishweekly.net/turkce/yorum.php?id=600>, Erişim: 26.3.2008

9. Gönderilecek makaleler başka bir yerde yayınlanmamış veya yayınlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır.

10. Belirtilen formatta gönderilmeyen makaleler değerlendirmeye alınmaz; gönderilen makaleler yayımlansın veya yayımlanmasın geri iade edilmez.

11. Makaleler **avrasyaetudleri@tika.gov.tr** elektronik adresine gönderilmelidir.

12. Avrasya Etüdlere Dergisi hakemli bir dergidir. Yayın Kurulu hakemlerin görüşlerini dikkate alarak yazıları yayımlama ya da yayımlamama hakkına sahiptir. Yayın Kurulu, dergide yayımlanacak makalelerin TİKA yayın politikası ile çelişmesi durumunda, yazılarda yazarın görüşleri de dikkate alınarak düzeltme ya da çıkarma yapmaya yetkilidir.

13. Yazı sahiplerine TİKA Yayın Yönetmeliği'nin 9. maddesine uygun olarak belirlenecek telif ücreti, derginin yayınından sonra ödenir.

14. Bu dergide yayımlanan makale ve yazılar kaynak gösterilmek şartıyla iktibas ve atıf şeklinde kullanılabilir.

ARAŞTIRMA VE YAYIN ETİĞİ

Avrasya Etüdlere Dergisi öncelikle TİKA'nın çalışmalarını yürüttüğü coğrafya ile ilgili siyaset, dış politika, toplumsal sorunlar, ekonomi, kültür, dil, din, milliyetler, çevre, medya ve askeri konularda makale, inceleme ve kitap tahlillerini yayımlar. Dergi, güncel uluslararası normlar ve bölgesel konular üzerine vurgu yapan, tanımlayıcı olmaktan ziyade analitik ve özgün çalışmaları tercih eder. Dergide Türkçe ve İngilizce makalelere yer verilir.

Avrasya Etüdlere'nin yayımlanmak üzere değerlendirmeye aldığı makalelerin incelenme sürecinde COPE'nin (Committee on Publication Ethics) tarafından belirlenen Uluslararası standartlar dikkate alınır.

Editörlere İlişkin Etik Sorumluluklar

Yazarlarca değerlendirmeye alınmak üzere gönderilen makalelerin kabul edilmesi, etik kurallara uygun şekilde kaydedilerek hakemlere gönderilmesi süreçlerinin yönetilmesi ve dergide yayımlanacak makalelere karar verilmesi editörlerin sorumluluğundadır.

Editörler, hangi makalenin yayımlanacağına ilişkin kararları, Avrasya Etüdlere'nin kapsamını ve Yayın İlkelerini dikkate alarak verirler. Editörler, değerlendirme ve yayım süreçlerinin Uluslararası etik ilkelere göre yürütülmesinden sorumludur.

Editörler, gönderilen tüm makaleleri objektif şekilde değerlendirme sorumluluğunu kabul eder.

Editöryal süreç boyunca gönderilerin gizliliği, yazar ve hakemlerin kişisel verileri Editörlerin koruyuculuğu altındadır. Editörler, gönderilen makalelerin yayım süreci paydaşları (yayın kurulu üyeleri, editör yardımcıları, hakemler, potansiyel hakemler, danışmanlar, yayıncılar) dışında hiç kimseye ifşa edilmeceğini taahhüt eder.

Avrasya Etüdlere'ne sunulan bir eserde yer alan, henüz yayımlanmamış kaynaklar ve bulgular, yazarın açık yazılı izni olmadan Editörlerin kendi araştırmalarında kullanılamaz.

Editörler, her türlü intihal, atıf çeteciliği ve bilimsel suiistimali önlemekle yükümlüdür.

Editörler, yazarların ve hakemlerin kimlik bilgilerini gizli tutar. Hakemlerin değerlendirmelerini, herhangi bir hakaret içermediği müddetçe değiştirilmeden yazarlara iletir. Yazarların, hakem görüşlerine ilişkin itirazını inceler ve kanıtlı gerekçelere dayanıp dayanmadığı yönünde karar verir. Editörler, gerekli gördüğü takdirde, bir başka hakemin görüşüne başvurabilir.

Dergide yayımlanmış makalelerde yer alan tüm iddialar yalnızca yazarlara aittir ve Editörlerin fikirlerini yansıtmayabilir. Bununla birlikte, Avrasya Etüdları Editörleri yayımlanmış her makalenin mülkiyet ve telif haklarını korur, eserlerin dijital ve basılı kayıtlarını saklar.

Yazarlara İlişkin Etik Sorumluluklar

Avrasya Etüdları'na gönderilen makalelerin bilimsel ve etik kurallara uygunluğu, içeriğinin özgünlüğü ve makale yazımında bilimsel yöntemlerin takip edilmesi yazarların sorumluluğundadır. Yazarlar, makalede iddia edilen yargıların sorumluluğunu kabul ettiklerini taahhüt eder. Makale yazımında intihal kabul edilemez.

Sunulan makale bütünüyle yazarlarına ait olmalıdır. Diğer araştırmacıların çalışmalarına makale içinde yer verildiyse bunun uygun bir şekilde alıntılanması ve kaynaklarda bu çalışmaların listelenmesi gerekmektedir. Yazar makalesini intihal önleme yazılımı olan Turnit-in ya da iThenticate programlarından biri ile kontrol ederek benzerlik raporunu makale başvurusunda dergiye göndermekle yükümlüdür. Benzerlik oranı %20 ve üzeri olan makaleler değerlendirilmeye alınmayacaktır.

Makalede yararlanılan kaynaklar metin içinde ve kaynakça bölümünde eksiksiz şekilde yer almalı, kaynakça ve atıfların yazımında Avrasya Etüdları Yayın İlkeleri dikkate alınmalıdır. Makalede kullanılan başkasına ait anket, fotoğraf ve ölçekler için eser sahibinin yazılı izni alınmış olmalıdır.

Tüm disiplinlerde (sosyal bilimler dâhil) hayvanlar veya insanlar üzerinde yapılan deneysel çalışmalar; anket, görüşme, odak grup çalışması, gözlem, deney, mülakat teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren her türlü nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen araştırmalar için etik kurul onayı alınmalı ve ilgili bilgilerle birlikte çalışmada sunulmalıdır.

Yalnızca makalenin oluşturulmasında entelektüel açıdan katkı sunmuş kişiler yazar olarak kabul edilebilir. Yayınlanmak üzere gönderilen tüm çalışmaların varsa çıkar çatışması teşkil edebilecek durumları ve ilişkileri açıklanmalıdır. Değerlendirme süreci başlamış bir eser için yazar ekleme, yazar sırası değiştirme, yazar çıkartma gibi talepler Avrasya Etüdları Editörlerince reddedilecektir.

Avrasya Etüdüleri'ne gönderilen makaleler başka bir yerde yayınlanmamış veya yayınlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır.

Yazarlar, kör hakemlik yöntemi gereğince hakemler ile iletişime geçme girişiminde bulunmamalıdır. Makalenin yayımlanabilmesi için hakemlerce gönderilen değişiklik önerilerini dikkate alarak eserde gerekli düzenlemeleri yapmalıdır.

Yazarlar, makalenin yayımlanması konusunda nihai kararın Avrasya Etüdüleri Yayın Kurulu tarafından verileceğini kabul etmiş sayılırlar.

Yazarlar editör ve hakemler tarafından talep edildiğinde araştırmalarının ham verilerini, ek bilgi ve belgelerini sunmak ve bu verileri makaleleri yayımlandıktan sonra da saklamak zorundadırlar.

Yazarlar, makalede yer alan araştırmada bir hata olduğunu tespit ederlerse, bu hataya yönelik düzeltme veya geri çekme taleplerini dergi editörlerine ivedilikle iletmelidirler.

Çalışma bir kurum ya da kuruluş tarafından bir proje kapsamında fonlanıyorsa, tüm mali destekler destek numaralarıyla birlikte makalede yer almalıdır.

Hakemlere İlişkin Etik Sorumluluklar

Hakemler, değerlendirmelerini tarafsızlık ilkesi çerçevesince yapacaklarını, din, ırk, cinsiyet, siyasi konuların incelemelerini etkilemeyeceğini, makalenin içeriğine yönelik bir değerlendirme yapacaklarını taahhüt ederler.

Hakemler, yalnızca kendi uzmanlık alanlarında yazılmış eserleri değerlendirmeyi kabul ederler.

Hakemler incelemelerinde nesnel, yapıcı ve nazik bir dil kullanmalı, aşağılayıcı ifadeler kullanmaktan kaçınırlar.

Hakemler, değerlendirdikleri veya reddettikleri makalelerde yer alan bilgilerin gizliliğini saklı tutar, kimliği açığa çıkmış olan yazarların makalelerini değerlendirmeyi reddeder. Değerlendirmesi sonlanan makaleler, gizlilik ilkesine uygun olarak imha edilir.

Hakemler makalenin başka bir yerde yayımlandığını veya başka bir yayıncıya ciddi bir benzerliği olduğunu tespit ettiklerinde durumu Avrasya Etüdüleri Editörlerine bildirir.

Hakemler, makalenin yayımlanması konusunda nihai kararın Avrasya Etüdüleri Yayın Kurulu tarafından verileceğini kabul etmiş sayılırlar.

Hakem Değerlendirme Süreci

1- Avrasya Etüdüleri Dergisi'ne gönderilen makalelerin, Yayın Kurulu değerlendirmesinin ardından uygun bulunduğu takdirde hakem değerlendirme süreci

başlatılır. Makaleler ilgili çalışma alanında yetkin olan en az iki hakemin incelemesine gönderilir.

2- En az iki hakem tarafından en geç 2 hafta içinde değerlendirilen makaleler her iki hakemden de olumlu değerlendirme raporu aldığı takdirde Yayın Kurulu nihai kararı neticesiyle yayımlanır.

3- Hakemlerin birinden olumlu diğerinden ise olumsuz veya düzeltme alan makaleler ise editör kararıyla nc bir hakeme gönderilebilir. nc hakemden alacağı değerlendirme ve Yayın Kurulu nihai kararı neticesine göre makalenin dergide yayımlanıp yayımlanmayacağına karar verilir.

4- Yayımlanması uygun bulunan makalelerin yayımlanmasının ardından her bir makalenin sayfa ve kelime sayısı adedine göre, Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığınca yazar ve hakemlere telif ve hakemlik cretidenir.

62/2023-1

Erkan YILMAZ

ULUSLARARASI HUKUKTA KUVVET KULLANMA İLKESİNE GÖRE
DAĞLIK KARABAĞ'A AZERBAIJAN'IN ASKERİ MÜDAHALESİ
AZERBAIJAN MILITARY INTERVENTION IN NAGORNO-KARABAKH
ACCORDING TO THE PRINCIPLE OF USING FORCE IN INTERNATIONAL LAW

Dilruba KURUT

ÇİN'İN BALKAN POLİTİKASI:
KUŞAK-YOL PROJESİ'NİN BÖLGEYE ETKİLERİ
THE BALKAN POLICY OF CHINA:
THE IMPACTS OF THE BELT AND ROAD PROJECT ON THE REGION

Gamze ATAK ABUKAN

SAHRA ALTI AFRİKA'DA KADIN VE KALKINMA:
BİRLEŞMİŞ MİLLETLER KALKINMA PROGRAMI MERKEZLİ BİR İNCELEME
WOMEN AND DEVELOPMENT IN SUB-SAHARAN AFRICA:
A UNITED NATIONS DEVELOPMENT PROGRAMME CENTERED ANALYSIS

Ali KAYA

AFTER 25 YEARS OF TÜRKİYE'S OPENING TO
(SUB-SAHARAN) AFRICA: FROM ENDEAVOURS TO STATE POLICY
TÜRKİYE'NİN (SAHRA ALTI) AFRİKA'YA AÇILIMINDA 25 YILIN ARDINDAN:
GİRİŞİMLERDEN DEVLET POLİTİKASINA

Kaan SERTOK

1774'TEN GÜNÜMÜZE TÜRK DİŞ POLİTİKASI
KİTAP TANITIM

 avrasya.etudleri

 avrasyaetudleri

 avrasyaetudleridergisi

 avrasyaetudleri@tika.gov.tr

ISSN 1300-1604

9 771300 160008